

TÉR GAZDASÁG EMBER

- ♦ LADOS MIHÁLY | Prof. Dr. Rechnitzer János Laudáció
- ♦ SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT | Verseny és fragmentáltság a Budapesti agglomerációban – Kinek az érdeke a metropolisz térség fejlődése?
- ♦ REISINGER ADRIENN | A tér szerepe a vállalatok működésében
- ♦ HORVÁTH-CSIKÓS GABRIELLA - JUHÁSZ TÍMEA | Munkáltatók elvárása a soft és hard skill-ek kapcsolatban a munkaerőpiacon
- ♦ KÓBOR KRISZTINA - TÓTH ORSOLYA | Győr-Újváros humán szolgáltatásainak fejlődése történeti és területi kontextusban
- ♦ NAGYHÁZI GYÖRGY | Egy elhallgatott tudástranzfer: adalékok a Szovjetunió első öt éves tervének történetéhez
- ♦ MORVAY SZABOLCS - RECHNITZER JÁNOS | Győr térkapcsolatainak alakulása a képeslapokon keresztül
- ♦ LENGYEL IMRE | A hazai regionális tudomány „bölénye”
- ♦ DUSEK TAMÁS | Rechnitzer János, az alapító atya
- ♦ SMAHÓ MELINDA | Gondolatok a hátszorból
- ♦ SZŐKE JÚLIA | Bon Voyage, Professzor Úr!
- ♦ DEÁK ISTVÁN | Rechnitzer János: A területi tőke a városfejlődésben. A GYŐR-KÓD
- ♦ DUSEK TAMÁS | Horbulák Zsolt: Dél-Szlovákia gazdasága a normalizációs időszakban (1969–1989). Selye János Egyetem, Komárom, 2020

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

Győr, 2021

*A Széchenyi István Egyetem
Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának
tudományos folyóirata*

*Megjelenik minden év márciusában, júniusában, szeptemberében és decemberében.
A decemberi szám angol nyelven.*

2021. IX. évfolyam 2. szám

***A kötet Rechnitzer János Professor Úr munkássága előtt tisztelgő kiadvány, melyben
a tanulmányok fókusza a regionális tudományok.***

Szerkesztőség
9026 Győr, Egyetem tér 1.

Főszerkesztő: Reisinger Adrienn
Vendégszerkesztő: Konczosné Szombathelyi Márta
Főszerkesztő helyettes: Dernóczy-Polyák Adrienn
Szerkesztőségi titkár: Póczik Nóra

E-mail | tge.szerkesztoseg@gmail.com

A folyóiratban közlésre szánt tanulmányokat a fenti címre kérjük küldeni.
Kérjük a tanulmány beküldése előtt nézzék át a folyóirat honlapján (<https://tge.sze.hu>)
található formai és tartalmi követelményeket: <https://tge.sze.hu/szerzoknek>

Szerkesztőbizottság

Elnök: RECHNITZER JÁNOS

Tagok:

ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA LÍVIA, BÁNFI TAMÁS, BARTA GYÖRGYI,
BENCSIK ANDREA, BORGULYA ÁGNES, DERNÓCZY-POLYÁK ADRIENN,
DUSEK TAMÁS, HAPP ÉVA, JÓZSA LÁSZLÓ, KATITS ETELKA, KOCZISZKY GYÖRGY,
KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI MÁRTA, KOPPÁNY KRISZTIÁN,
KOVÁCS GÁBOR, KOVÁCS NORBERT, LENGYEL IMRE, LEHOTA JÓZSEF,
NOSZKAY ERZSÉBET, PAPP ILONA, PISKÓTI ISTVÁN, RECHNITZER JÁNOS,
REISINGER ADRIENN, REKETTYE GÁBOR, RÓBERT PÉTER,
SOMOGYI FERENC (alapító főszerkesztő), SZABÓ PÁL, SZALKA ÉVA,
SZIGETI CECÍLIA, SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN, SZRETYKÓ GYÖRGY,
VERES ZOLTÁN, ZSOLNAI LÁSZLÓ

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit KFT. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2064-1176

TARTALOM

KÖSZÖNTŐK

- 7 DÉKÁNI KÖSZÖNTŐ
- 9 SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ

LAUDÁCIÓ

- 13 LADOS MIHÁLY | Prof. Dr. Rechnitzer János Laudáció

TANULMÁNYOK

- 17 SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT | Verseny és fragmentáltság a Budapesti agglomerációban – Kinek az érdeke a metropolisz térség fejlődése?
- 37 REISINGER ADRIENN | A tér szerepe a vállalatok működésében
- 51 HORVÁTH-CSIKÓS GABRIELLA – JUHÁSZ TÍMEA | Munkáltatók elvárása a soft és hard skillek-vel kapcsolatban a munkaerőpiacon
- 67 KÓBOR KRISZTINA – TÓTH ORSOLYA | Győr-Újváros humán szolgáltatásainak fejlődése történeti és területi kontextusban
- 91 NAGYHÁZI GYÖRGY | Egy elhallgatott tudástranszfer: adalékok a Szovjetunió első ötéves tervének történetéhez

MÁSODKÖZLÉS

- 105 MORVAY SZABOLCS | A másodközlésként megjelenő tanulmány felvezetése
- 106 MORVAY SZABOLCS – RECHNITZER JÁNOS | Győr térkapcsolatainak alakulása a képeslapokon keresztül

SZEMÉLYES HANGVÉTELŰ ÍRÁSOK

- 127 LENGYEL IMRE | A hazai regionális tudomány „bölénye”
- 133 DUSEK TAMÁS | Rechnitzer János, az alapító atya
- 135 SMAHÓ MELINDA | Gondolatok a hátszágából
- 137 SZŐKE JÚLIA | Bon Voyage, Professzor Úr!

KÖNYVISMERTETŐK

- 139 DEÁK ISTVÁN | Rechnitzer János: A területi tőke a városfejlődésben. A GYŐR-KÓD
- 145 DUSEK TAMÁS | Horbulák Zsolt: Dél-Szlovákia gazdasága a normalizációs időszakban (1969–1989). Selye János Egyetem, Komárom, 2020
- 149 SZERZŐK
- 155 AUTHORS
- 161 LEKTOROK

KÖSZÖNTŐK

**A kötet Rechnitzer János Professor Úr
munkássága előtt tisztelegő kiadvány.**

Dékáni köszöntő

*„A jövőnek sok neve van,
A gyengéknek úgy hívják, elérhetetlen,
A félénkeknek úgy: az ismeretlen,
A bátrak számára azonban a jövő esély”
Viktor Hugo*

Az ismert szerző Edward de Bono szerint a stratégia utólagosan megmagyarázott szerencse. Tudjuk persze, hogy szerencséje csak azoknak lehet, akik felkészültek, sorozatosan jó döntéseket hoznak, proaktív módon viszonyulnak a környezeti változásokhoz. Ilyen proaktív, nagy stratégiát köszöntünk most: Rechnitzer Jánost, a Széchenyi István Egyetem professzor emeritusát, Győr város díszpolgárát.

Születésnapjára külön kötettel tisztelgünk és köszönetet mondunk mindazért, amit a Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar sikeres jövőéért tett.

Mit is kell megköszönnünk az alapító atyáknak. Azt legfőképpen, hogy nagyívű megvalósított víziók vezették munkásságát. Mérföldkövekkel is jól jellemezhető Rechnitzer professzor úr és egyetemünk közös stratégiai útja.

- 2000 – 2017 Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára
- 2004 – 2008 Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola, Doktori Iskola vezető
- 2008 – 2020 Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Doktori iskola vezető
- 2002 – 2006 Jog- és Gazdaságtudományi Kar, dékán
- 2007 – 2008 Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, dékán
- 2008 – 2013 Széchenyi István Egyetem általános rektorhelyettes

A sokoldalú kutató tudós magával ragadó személyisége generációk sorára gyakorolt mély benyomást. Szenvedélyes műgyűjtőként emlékezetes, balettel kísért tárlat-megnyitói igazi művészeti élményeket adtak nekünk.

Kölcson véve 2019-es kötetének címét Professzor Úr és egyetemünk eddigi sikeres útja továbbra is folytatódik: *„Együtt nagyok”*

Dr. Papp Ilona
dékán

Tisztelt Kolléga! Tisztelt Olvasó!

A Tér-Gazdaság-Ember folyóirat 2021. évi 2. számát tartja kezében, mely kötet tematikus kiadványként Rechnitzer János Professor Úr tiszteletére jelenik meg. Az eddig megszokottakkal ellentétben most egy személyesebb hangvételi előszó, köszöntő következik, melyben benne van az öröm, hogy ünnepelhetjük Professor Úr munkásságát és a szomorúság, hogy elvesztettük szeretett kollégánkat, Lados Mihály Tanár Urat.

Prof. Dr. Rechnitzer János, a Széchenyi István Egyetem volt rektorhelyettese, a Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar volt dékánja, a Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola alapítója és volt vezetője, a Tér-Gazdaság-Ember folyóirat szerkesztőbizottsági elnöke 2020 év végén nyugdíjba vonult. Professor Úr továbbra is aktívan közreműködik az Egyetem és a Kar életében, aktívan kutat és oktat, illetve segíti a folyóirat munkáját.

2020 őszén született meg a gondolat, hogy Professor Úr nyugdíjba vonulása alkalmából a folyóirat 2021/2. számát tiszteletére készítjük el. A kötet vendégszerkesztésére Dernóczy-Polyák Adrienn Docens Asszonnal felkértük Konczosné Szombathelyi Márta Professor Asszonyt és Lados Mihály Tanszékvezető Docens Urat. A kötet tervezését meg is kezdtük 2020 decemberében és kíváncsian vártuk a március elsejét, ez volt a tanulmányok megküldésének határideje. Érkeztek irások egyetemi kollégáktól, és a Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola volt és jelenlegi hallgatóitól is; örömmel készültünk a közös szerkesztői munkára. Aztán jött a hír, hogy Lados Tanár Úr kórházba került, nagyon bízunk a felépülésében, de az együttműködést már sajnos nem kezdhettük meg, Tanár Úr április 20-a óta már fentről figyeli a munkánkat. Nyugodjon békében Tanár Úr!

Professor Úr több évtizedes kutató- és oktató munkája a regionális tudományokhoz kapcsolódik, ezért a tematikus kötet témája is a regionalitás. A kötet Professor Úr életét bemutató laudációval kezdődik, melyet Lados Mihály írt 2020 szeptemberében. A laudáció már megjelent magyar és angol nyelven a 2020/4. számban, ebben a kötetben újra közöljük, hogy bemutassuk Professor Úr életének főbb állomásait.

A kötet hat tanulmányt, négy személyes hangvételi írást és két recenziót tartalmaz. Az első tanulmány témája a Budapesti agglomeráció fejlődési lehetőségeit, a következő írás a tér vállalatok életében betöltött szerepét vizsgálja. A harmadik tanulmány azt mutatja be, hogy a munkáltatóknak milyen elvárásaik vannak a munkavállalókkal szemben. Ezután Győr-Újváros humán szolgáltatásának fejlődéséről olvashatunk, majd egy történelmi kitekintés következik, amelyben a szerző bemutatja azt a két nemrég megjelent írást, mely alapján a Szovjetunió első ötéves tervének története új szempontok szerint értelmezhető. Az ezután következő tanulmány Professor Úr egy korábbi társszerzős tanulmányának másodközlése, a szerzőtárs kezdeményezésére.

A kötet négy személyes írással folytatódik kollégák tollából, majd két könyvismertető következik: bemutatásra kerül Professzor Úr 2016-ban megjelent „A területi tőke a városfejlődésben” című könyve, majd Horbulák Zsolt Dél-Szlovákia gazdaságáról írt monográfiája.

A kötet Professzor Úr számára meglepetésként készült születésnapjára. Ahogy Lados Tanár Úr írta a laudációban, Professzor Úr „szakmai tevékenysége nyugdíjba vonulását követően is fontos számunkra.”

Tisztelt Professzor Úr!

Nagyon boldog születésnapot kívánunk, sok közös kutatást, együtt gondolkodást és további sok szép szakmai sikert!

Győr, 2021. június 5.

Reisinger Adrienn főszerkesztő
Konczosné Szombathelyi Márta vendégszerkesztő
Dernóczy-Polyák Adrienn főszerkesztő helyettes

LAUDÁCIÓ

PROF. DR. RECHNITZER JÁNOS LAUDÁCIÓ

Dr. Rechnitzer János közgazdász, a hazai regionális tudomány létrejöttének, az MTA tudományrendszerében való megjelenésének egyik megalapozója, iskola teremtője, meghatározó személyisége, akinek a kutatásai a területi input-output vizsgálatától indultak, majd az innováció területi kutatásán, a térségi tervezés módszertani megalapozásán, a területi politika és annak intézményrendszerének értékelésén át a területi tőke és a kreatív gazdaságvizsgálatáig ívelnek.

Dr. Rechnitzer János 1952. június 5-én született Héderváron, 1975-ben diplomázott okl. közgazdászként a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi karán, majd ugyanabban az évben kezdte meg kutatói pályafutását Pécsen az MTA Dunántúli Tudományos Intézetében. A szervezet 1984-ben Enyedi György akadémikus vezetésével MTA Regionális Kutatások Központja néven területi hálózat kialakítását kezdte meg, mely során 1986-ban Rechnitzer Jánost kérte fel a Győrben alakuló új osztály vezetésére és kiépítésére. Irányításával a fiatal osztály gyors növekedésnek indult, 1992-ben a szombathelyi csoportjának megalakulásával párhuzamosan a győri osztály intézetté alakult. 2000-ben Székesfehérváron alakított kutatócsoportot.

Az akadémiai kutatási környezetben és a felsőoktatásban való jelenléte évtizedek óta összefonódik. 29 éve kapcsolódik a Széchenyi István Egyetem és jogelődje tevékenységéhez tanszékvezetőként, majd dékánként, rektorhelyettesként, doktori iskola alapítóként és doktori iskola vezetőként. Az MTA Regionális Tudományi Bizottság egyik alapítója, majd alelnöke, 1997 és 2008, illetve 2015 és 2017 között pedig elnöke. A tudományág szakmai szervezetének a Magyar Regionális Tudományi Társaságnak alapító tagja (2002), majd elnöke 2011 és 2017 között.

A tudományos pályán való előrehaladását tekintve 1978-ban a Janus Pannonius Tudományegyetemen egyetemi doktori (közgazdaság-tudomány), 1985-ben kandidátusi (MTA, közgazdaság-tudomány), 1995-ben akadémiai doktori fokozatot szerzett (MTA, földrajztudomány), 1999-ben habilitált a Pécsi Tudományegyetemen (közgazdaságtan). Egyetemi tanári kinevezését 2000-ben nyerte el. Négy alkalommal jelölték az MTA tagjának.

Már a győri osztály induló éveiben törekedett arra, hogy az intézet kutatási eredményei megjelenjenek a felsőoktatásban, amelyre a Széchenyi István Főiskola egyetemmé válási stratégiája keretében nyílt lehetőség. Az 1991-ben frissen alakult Közgazdasági Fakultásnak szüksége volt meghirdethető szakirányokra. A Főiskola és az MTA RKK közötti együttműködés keretében Rechnitzer János vezetésével megalakult a Regionális Tudományi Tanszék, amely az általuk gondozott településgazdász képzést indította el a kutatóintézet által művelt kutatási területek tantárgyi lefedésével. A Széchenyi István Egyetem megalakulását követően Rechnitzer János a Közszolgálati alapszak és a Regionális és Környezetgazdaságtan mesterszak képzési rendszerének kidolgozója. Ugyaneb-

ben az időszakban a Közgazdasági- és Jogi Kar első dékánja, majd az önálló Gazdaságtudományi Kar első dékánja. Ezt követően 2008-tól 2014-ig az egyetem általános és tudományos rektorhelyettese. Az egyetem első, még a jogtudományokkal közös doktori iskolájának, majd az önálló Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola alapítója és alapításuktól kezdve azok vezetője. Alapításától kezdve tagja a kari és az egyetemi Doktori Tanácsnak és a Habilitációs Bizottságnak.

Az 1990-es évek közepétől számos hazai felsőoktatási intézmény vendégoktatójaként honosította meg a regionális tudományhoz kapcsolódó tantárgyak – elsősorban a regionális gazdaságtan és a regionális politika – integrálását a különböző képzési rendszerekbe. Az elmúlt évtizedben pedig több hazai doktori iskola – ELTE, Szegedi Tudományegyetem, Pécsi Tudományegyetem – kéri fel előadások, kurzusok tartására.

Az akadémiai környezetben eddig 7 alkalommal nyert el önálló OTKA/NKFIH pályázatot és vezetett számos kormányzati, döntően a területfejlesztéshez kapcsolódó kutatást. Az 1990-es évek közepén a területi tervezés módszertani kidolgozásának egyik alakítója és számos megyei és regionális területfejlesztési koncepció és program készítésének a vezetője. Az egyetemi környezetben a legutóbbi évtizedben több nagyléptékű kutatás elindítója és vezetője, melyek közül kiemelkedik a Győri Ipari Körzet kutatás, amelybe a kar szinte minden oktatóját képes volt bevonni. A három éves kutatás eredményei egy monográfia sorozatban jelentek meg az Universitas-Győr Nonprofit Kft. gondozásában.

Hazai és nemzetközi tudományos tevékenysége egyaránt figyelemre méltó. Tudományos munkásságát mutatja a 444 tudományos közlemény, amelyből 72 jelent meg idegen nyelven. A 101 folyóiratcikk mellett 21 önálló monográfiát és 145 könyvrészletet jegyez. Szerkesztőként 35 könyv kapcsolható a nevéhez. Mindezekre 2557 független hivatkozással rendelkezik. Összes közleményeinek teljes hivatkozási száma pedig 3273. Kiemelkedő a Hirsch indexe 21-es értékkel.

Tudományszervező szerepét mutatja, hogy a regionális tudomány hazai szakfolyóiratának a Tér és Társadalomnak a főszerkesztője volt 1994 és 2010 között. Jelenleg is több hazai és nemzetközi tudományos folyóirat szerkesztő bizottságának tagja. A kar gondozásában megjelenő Tér-Gazdaság-Ember c. folyóirat Szerkesztőbizottságának elnöke.

A korábban jelzettekén túl iskolateremtő tevékenységét, a tudományos utánpótlás nevelésében betöltött kiemelkedő szerepét jelzi, hogy eddig 29 doktorandusza szerzett fokozatot (közülük 8 esetben volt társ-témavezető). Jelenleg pedig 9 doktorandusza van a fokozatszerzési eljárás folyamatában (közülük 7 esetben társ-témavezető). Doktori iskolai tevékenysége jelentősen hozzájárult a Széchenyi István Egyetem tudományos és vezetői utánpótlásának alakulásához. Fokozatot szerzett doktoranduszai közül többen napjainkban a Széchenyi István Egyetem különböző szintű vezetői (7 fő), illetve oktatói (11 fő).

A tudományhoz kapcsolódó szakpolitikai és társadalmi tevékenységei közül kiemelkedik, hogy 1995 és 2001 között az MTA Akadémiai Intézetek Kutatótanács Társadalomtudományi Kuratórium tagja volt. Aktív szerepet töltött be

a Veszprémi Akadémiai Bizottságban (VEAB) a Területfejlesztési Bizottság létrehozásával, vezetésével, majd több cikluson keresztül a VEAB alelnöke volt 1996 és 2005 között. Az egyetemi szférát tekintve 2000-től 2003-ig a Magyar Akkreditációs Bizottságnak alelnöki posztját töltötte be. 2016 óta az Enyedi György Regionális Tudományi Alapítvány kuratóriumi elnöke.

Szakmai, közéleti tevékenységéért az MTA 1979-ben Akadémiai Ifjúsági Díjban, a Magyar Földrajzi Társaság 1992-ben Pro Geográfia díjban, Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzata 1994-ben Széchenyi Ferenc Tudományos Díjban részesítette. 2004-ben a Pro Régió Díj, 2009-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje és a Pro Renovanda Cultura Deák Ferenc Kutatói Díj kitüntette. 2014-ben Győr Város Díszpolgára címben, 2017-ben Akadémiai Díjban részesült.

Szakmai tevékenysége nyugdíjba vonulását követően is fontos számunkra.

Győr, 2020. szeptember 11.

† Dr. Lados Mihály
tanszékvezető egyetemi docens

TANULMÁNYOK

Verseny és fragmentáltság a Budapesti agglomerációban – Kinek az érdeke a metropolisz térség fejlődése?

Competition and Fragmentation in the Budapest agglomeration – Who is Interested in the Development of the Metropolitan Area

---

Absztrakt

A téma aktualitását az adja, hogy 2012 óta a Budapesti agglomeráció léte több szempontból is bizonytalanná vált, s mára Magyarország egyetlen metropolisztérségének tervezése és fejlesztése két egymástól elválasztott NUTS2-es régióban zajlik. Mindeközben a térség versenyképességéhez vitathatatlanul országos érdekek fűződnek, aminek kormányzási aspektusát teszi vizsgálat tárgyává a tanulmány. Egyrészt feltárja a nagyvárosi térség intézményesítésének történeti ívét és rávilágít az egységes kormányzás külső feltételeinek fokozatos megszűnésére. Másrészt egy empirikus kutatás segítségével prezentálja a térségen belüli együttműködési hajlandóság hiányát, illetve annak magyarázó okait. Az elemzés arra a következtetésre jut, hogy a négyes szereplői kör, a főváros, a kormány, az agglomerációs települések és a megyei önkormányzat egyikének sincs szándéka egy nagyformátumú kormányzó szerv létrehozására a metropolisztérségben. Ez a körülmény pedig a fővárosi régió nemzetközi és gazdasági szerepét erősen ronthatja a jövőre nézve.

Kulcsszavak: metropolisz kormányzás, együttműködési hajlandóság, helyi önkormányzat, Budapesti agglomeráció

Abstract

The relevance of the topic is underpinned by the fact that since 2012 the existence of the Budapest agglomeration has become uncertain in several respects; and today the planning and development of Hungary's only metropolitan area takes place in two separate NUTS2 regions. Meanwhile, there is an indisputable national interest in the competitiveness of the agglomeration, of which governance aspect the current study aims to examine. On the one hand, it explores the historical arc of the institutionalisation of the agglomeration and highlights the gradual cessation of the external conditions of its governance. On the other hand, with help of the findings of a research, it presents the lack of willingness to cooperate within the metropolitan area and its explanatory reasons. The analysis concludes that none of the four stakeholder groups have the will to create

a large-scale governing body in the metropolitan area. This circumstance could severely impact its international and economic role in the future.

Keywords: metropolitan governance, willingness to cooperate, local government, Budapest agglomeration

BEVEZETÉS

Magyarország fővárosa és annak nagyvárosi térsége mindenki által ismerten az ország egyetlen nemzetközi szintű metropolisztérsége, egyúttal az ország gazdaságának motorja. A monocentrikus településhálózat, a sugaras szerkezetű úthálózat, a demográfiai, valamint foglalkoztatási súlya és a birtokolt funkciók okán is vízfejet alkot. Nem képezi vita tárgyát, hogy az agglomeráció, s azon belül is Budapest fejlettsége jelentősen meghaladja az országos átlagot. A magyar gazdaság területi jellemzőit vizsgáló kutatás (Lengyel-Varga, 2018) azonban rámutatott arra a negatív tényre, hogy míg a főváros gazdaságának 2006-ig jótékony kisugárzó hatása volt az ország egészére, addig a 2010-et követő években a térségben a munka termelékenysége visszaesett és a növekvő gazdasági teljesítmény elsősorban a foglalkoztatás bővüléséből származott. Ennek következtében szerzők arra a veszélyre is figyelmeztettek, hogy Budapest képes visszafogni a hazai gazdasági növekedést, mint azt tette az említett időszakban. A részletesebb adatokat tekintve a fővárosnak az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági teljesítménye 2019-ben már az EU átlagának 151%-ára rúgott (Eurostat, 2021). Ehhez képest az önálló régió-státushoz jutott Pest megye azonos adata egy évtized óta enyhe hullámmal az EU átlagának mindössze 55–58%-át teszi ki. Ez a tény komoly aggodalomra ad okot, hiszen a megyét jelentős részben a Budapest várossal gazdasági-társadalmi-munkaerőpiaci szempontból kölcsönös függelmi viszonyban lévő, 80 önkormányzattal álló agglomerációs települési kör teszi ki.

A magyar főváros helyzetének valós megítéléséhez célszerű figyelembe venni a globális gazdasághoz való csatlakozásának intenzitását, ami a kelet-közép-európai régióbeli versenytársakhoz mérhető. Tényszerűen verseny folyik a poszt-szocialista országok fővárosi régiói között az üzleti központ vezető szerepért, amelyben Budapest lemaradt Varsó és Prága mögött, holott a rendszerváltást követően még maga mögé utasította azokat (Csomós, 2017)^[1].

A hivatkozott elemzések a gazdasági faktorokra helyezték a hangsúlyt és nem vizsgálták a területi kormányzás intézményi környezetét a metropolisztérségben, mely utóbbi bemutatására vállalkozik ez a tanulmány. A téma aktuáli-

[1] A megítélés alapjául szolgál a Globalization and World Cities (GaWC) Research Network felmérése, mely öt szolgáltató ágazat 175 vezető cégének jelenléte alapján rendszeresen rangsorolja a világ nagyvárosait. A 2020-ban közzétett listán Budapest Bukaresttel egy kategóriában (Beta +), míg Varsó, Bécs és Prága egy szinttel feljebb (Alpha -) helyezkedett el. Érdemes kiemelni, hogy ezáltal az említett városok helyezésében 2012 óta nincs változás (GaWC, 2021).

tása talán azzal indokolható, hogy 2012 óta a Budapesti agglomeráció léte több szempontból is bizonytalanra vált, legalábbis ami térbeli kiterjedését, intézményesítését, fejlesztését és részben tervezését illeti. A tanulmány ezért egyrészt feltárja a térség intézményesítésének történeti ívét, és rávilágít az egységes kormányzás külső feltételeinek fokozatos megszűnésére. Másrészt egy empirikus kutatás részeredményeivel prezentálja a térségen belüli együttműködési hajlandóság hiányát, illetve annak magyarázó okait.

A tanulmányt Rechnitzer Jánosnak ajánlom, aki Magyarországon az 1970-es években a hazai agglomerációkutatás úttörőjeként volt részese annak a multidiszciplináris tudományos munkának, mely a pécsi agglomeráció feltárását és hosszú távú fejlesztési irányainak meghatározását célozta (Rechnitzer, 1985). Említésre érdemes, hogy Rechnitzer professzor nagyívű kutatói pályájának szinte valamennyi állomásán megjelent a város mint a fejlődés és fejlesztés kulcskategóriája. S nemcsak az innováció térbeli terjedésének vagy a városi gazdaságok működésének hajtóerőit kutatta, de megfejteti igyekezett a városok sikerességét magyarázó „városi miliő” összetett lényegét is (Grosz-Rechnitzer, 2005; Rechnitzer, 2016; 2019).

1. A TÉMA NEMZETKÖZI VONATKOZÁSAI

A jóléti nemzetállam-modellt az 1990-es évektől kezdődően felváltotta a politikaformálásnak egy sokszintű és sokszereplős időszaka, amelynek során a metropolisztérségek kormányzása és területpolitikai irányítása is kihívások elé került. Ugyanis a nagyvárosok közvetlenül képesek bekapcsolódni a globális folyamatokba, különösen a tőkeáramlásba, amiért a korábbi fordista időszaktól eltérően szükségessé vált e térségek növekedésorientált kormányzása a gazdasági növekedés, a rugalmas munkaerőpiac és a területi versenyképesség támogatása céljával. Ebben a kontextusban nem hierarchikus kormányzásról beszélünk, hanem olyan struktúrákról, amelyek bázisán a társadalmi kapacitások bekapcsolása révén az állam, az üzleti és a civil szektor között létrejönnek az interakciók a közös fejlesztési jövőkép és stratégia felvázolása, majd megvalósítása céljából (Brenner, 2003; Mayntz, 2004; Somlyódyné Pfeil, 2011).

A képhez hozzátartozik, hogy a nagyvárosi térségek helyzete speciális, mivel adminisztratív szempontból megosztottak, nagyszámú, autonómiát élvező helyi önkormányzat létezik a területükön, ezért tekintettel a világgazdaságban a közöttük kiéleződött versenyre, a metropolisz térség szintjén mind több koordinációra és együttműködésre van szükség a közigazgatási fragmentáltság és rivalizálás legyőzése érdekében (Salet et al., 2003). A gazdaság nemzetköziesedésére válaszul a központi államok a hatalom alacsonyabb területi szintek, illetve egységek javára történő devolúciója és decentralizációja mellett döntöttek, aminek kedvezményezettjei között kifejezetten megjelentek a metropoliszok. A szándék egyértelmű volt, pozicionálásuk a globális gazdaság keretei között (Keating, 1998).

A téma szempontjából metropolisznak tekintjük az olyan nagyméretű, egymillió főt meghaladó urbanizált funkcionális városi térségeket, ahol az egy vagy több városmag körül agglomerálódási folyamatok zajlanak. Azaz a települések kölcsönösen szoros egymásrautaltságban állnak egymással, amelyeket a népesség, a gazdasági tevékenységek, az infrastruktúra, a szolgáltatási-kereskedelmi kapcsolatok stb. nagyfokú területi koncentrációja jellemez. Az agglomerációk formájában gyakorta területileg összefüggő településrendszer jön létre, amely az épített környezet fizikai összenövésében is kifejeződik (Somlyódyné Pfeil, 2011).

A térkapcsolatok változását jelzi, hogy ezek a metropoliszok napjainkban bár gyakran egymagvúak, de több alközponttal rendelkeznek, s a városmagot és az alközpontokat mint egyenragú településeket horizontális viszony köti össze a korábbi évtizedek alá-fölérendeltségi relációjától eltérően (Enyedi, 2012). Enyedi (2012) a világgazdaság legversenyképesebb helyeinek nevezte a metropoliszokat vagy más szóval városrégiókat, ahol az agglomerációs gyűrűben kialakuló alközpontok saját munkaerő-vonzáskörzetet birtokolnak.

Az agglomerációs elméletek szerint – melyek egyensúlyi teóriákként viselkednek –, a nagy gazdasági és népességi sűrűsödési területek addig működnek, amíg a centripetális és centrifugális erők kiegyenlítik egymást (Küpper, 2008). Ugyanis az agglomerációk költségeihez tartoznak a közvetlen költségek (magasabb telekárak, bérleti díjak és ingatlanárak, magasabb megélhetési költségek és jövedelmek) mellett a társadalmi költségek (környezeti károk, egészségkárosodás, bűnözés, túlszűfolt közlekedési infrastruktúra) is. Miután azonban a társadalmi költségek nem jelennek meg a piaci árakban, egyedül a közvetlen költségek határolják be az agglomerációk nagyságát, ezért azok a tiszta piacgazdaságban az optimális méretet átlépik. Következésképp a metropolisztérségekre irányuló politikának az a célja, hogy a metropoliszfunkciókat decentralizálja annak érdekében, hogy adott metropolisz túlterheltségi tüneteit elkerülje. Továbbá, hogy a metropoliszfunkciókat kiterjessze a nagyváros-környék egészére, így a pozitív agglomerációs hatások és negatívumok ott is ugyanúgy jelentkezni fognak (Küpper, 2008). Az innováció számára az agglomerációk különösen előnyös környezetet teremtenek elsősorban a tudás-, technológia- és design-intenzív iparágakban. Így a nagyvárosi régiókat támogató politika áttételesen az adott állam nemzetgazdasága egészének innovációs és versenyképességét javítani tudja (Feld et al., 2003).

E szerves téregységekhez az állam funkciókat, intézményeket kapcsol (vagy sem), attól függően, hogy milyen mértékű befolyást kíván gyakorolni fejlődésükre és mennyire akarja őket saját céljai megvalósításának szolgálatába állítani (Somlyódyné Pfeil, 2012). Rendszerint a nagyvárosi térségek együttműködésének célzott területei az első lépcsőben a városrégió funkcióképességének biztosítására irányulnak. Tendenciózusan az első sürgető feladatokat a regionális közlekedési szövetség létrehozása, majd a településtervezés és -rendezés kérdései, harmadikként műszaki infrastrukturális nagylétesítmények megépítése és fenntartása szokták kitenni (Adam, 2010), ami nem feltétlenül lép túl a közzsféra szereplőinek kooperációján.

A második lépcsőben a metropolizskormányzás a térség különféle szereplői közötti horizontális és vertikális együttműködésekkel jellemezhető, ami sokféle formát ölthet (Hooghe–Marks, 2001). A városrégió kormányzó szerve (metropolitan governance) létesítésének célja az egységes fejlesztési tér kialakítása. Olyan eszköz, aminek segítségével a lokális szereplők közötti konfliktusok és versenyhelyzet feloldható, továbbá hozadéka lehet gazdasági szempontból a kritikus tömeg elérése. Itt már olyan együttesen definiált célokról lehet szó, mint a városrégió külpolitikájának alakítása, a gazdaságfejlesztés és a területmenedzsment, a területmarketing stb. Tehát a városrégiók közös cselekvési szintté alakítása a folyamat optimális kimenete, aminek kulcsa a területi tervezés.

A globalizáció korában a nagyvárosi térségekről történő pusztán szervezeti szempontú gondolkodásnak célszerű összekapcsolódnia az általuk hordozott speciális funkciókkal (Küpper, 2008). A metropoliz-funkciók három fő csoportba oszthatók, úgymint a döntési és ellenőrzésiközpont-funkciók, az innovációs és versenyképességi funkciók, valamint az ún. kapuváros-funkciók, melyek együttesen az állami, gazdasági és társadalmi szempontú vezető szerep jelenlétét kérik számon (Adam et al., 2002). Lényeges körülmény, hogy kapu-szerepben feladatuk a nemzeti intézményeknek és szabályozásnak a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal történő összhangba hozatala. Sőt, mint telephelyek, nemcsak infrastrukturális csomópontokként viselkednek, hanem komplex közvetítő funkciót is teljesítenek a nemzeti piacokra és intézményrendszerhez történő bemenethez.

Azt is hozzá szokták fűzni, hogy e nagyszabású funkciókat a nagyváros egymaga nem tudja teljesíteni, ahhoz szüksége van a régiójával kialakított munkamegosztásra. Ennek megvalósítása megfelelő intézményes kapacitások létrehozását igényli, vagyis a városrégiót kifelé képviselni képes, befelé pedig legitimáló szervnek a meglétét. Ez az intézményesülési szükséglet, mely a metropoliz-funkciók létrehozására irányul, feltételezi a közszférán túl a gazdasági és civil szféra szereplőinek együttműködését is (Brenner, 2003; OECD, 2015). A városrégió ebben a felfogásban a magas életminőség és attraktív környezet megtestesítője.

A közelmúltban az OECD (2015) tagállamok nagyvárosi térségeinek vizsgálatát elvégző kutatás egyrészt a nagyvárosi kormányzatok számbavételét és az intézményesülés formáját célozta, másrészt kapcsolatot keresett a kormányzás léte és a térségek gazdasági fejlődése, valamint népességyarapódása között. Az azonosított 263 metropoliztárségek többségében, 69%-ukban dektektálni tudták az előzetesen felállított kritériumoknak megfelelő kormányzó szerv működését. Az eredmények értelmében pozitív összefüggést találtak a kormányzó testület léte és a lakosság jóléte, a környezet minősége és nem utolsósorban az agglomeráció gazdasági teljesítménye között. A kormányzó testületet birtokló metropoliztárségekben a népességnövekedés is gyorsabb, mint az azt nélkülözőkben. Meg kell jegyezni, hogy Magyarország a Budapesti agglomeráció intézményesítettségének hiánya miatt egyáltalán nem jelent meg a találatok között.

Azzal zárjuk a fejezetet, amire Rechnitzer János több mint egy évtizeddel ezelőtt maga is felhívta a figyelmet. Azaz, hogy Budapest versenyképességé-

nek erősítése az egész ország fejlődésének kulcskérdése. Új szolgáltatások és a nemzetközi funkciók befogadásának javítása, és a bővülő agglomerációval való szervezett kapcsolatok kiépítése a magyar településhálózat egészének stabilitásához járulna hozzá (Rechnitzer, 2008, 50).

2. A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓ „INTÉZMÉNYESÍTÉSÉNEK” TÖRTÉNETE

A Budapesti agglomerációt első ízben az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció^[2] határozta le, akkor annak területét 44 vonzáskörzeti településre korlátozta. A rendszerváltás után 1994-ben sor került a felülvizsgálatra, aminek következtében 78 önkormányzatról állapították meg, hogy az agglomeráció részét képezi. Később ez a szám önálló önkormányzatok alakulásával, illetve szétválásával 81 önkormányzatra növekedett a fővárost is beleértve anélkül, hogy a metropolisztérség határai változtak volna. A Budapesti agglomeráció lehatárolását később megerősítette a 2005. évi LXIV. törvény a Budapesti Agglomeráció Területrendezési tervéről, melynek 1. számú melléklete máig felsorolja a hatálya alá tartozó 81 önkormányzatot.

A térség urbanizáltságát mutatja, hogy az agglomerációs települések 46%-a, vagyis összesen 37 városi jogállású önkormányzat, melyek nyolc kivétellel mind 1990 után nyerték el a városi rangot. Ezzel összefüggésben Budapesttel együtt mintegy 2,5 millió főt koncentrál a szűken vett agglomeráció, miközben a fővároson kívüli népesség a rendszerváltás óta 58%-kal növekedett (Laki, 2017).

A Központi Statisztikai Hivatal 2003 augusztusában elvégezte a nagyvárosi településegységek lehatárolását, amit 2014-ben a fővárosi agglomeráció kivételével felülvizsgált (KSH, 2014; Tóth, 2014). Ez a történet mintegy jelzésértékű a tekintetben, hogy a Budapesti agglomeráció határai bizonytalanná váltak. Az azonos évben a Parlament által elfogadott Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció^[3] (a továbbiakban OFTK 2014) fejlesztési szempontból ugyanis egészen más koncepcionális alapra helyezkedett, a Budapest körüli belső és külső városgyűrűt megkülönböztetve tudomást sem vesz a korábbi agglomeráció kiterjedéséről. A tervdokumentum azonban mindössze sugallja, bizonyosságot nem ad arra vonatkozóan, hogy a metropolisztérség területi kiterjedését lényegesen tágabbnak tekinti. Vagyis a korábban mindig Pest megyén belül kijelölt funkcionális városi térség vázlatos rajza több megyehatárt is átlépett.

Bár nem tekintem a jelen írás feladatának az agglomeráció területi határa kérdésében való állásfoglalást, utalunk arra, hogy a Budapesti Agglomerációs Fejlesztési Tanács 2007-ben maga is kezdeményezte annak korrekcióját. Ezt követően

[2] 1005/1971. (11.26.) számú kormányhatározat

[3] 1/2014. (I. 3.) OGY határozat A Nemzeti Fejlesztés 2030 – Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról.

Tóth és Schuchmann (2010) egy tudományos dolgozatban kísérletet tett az új határok megállapítására, s javaslatuk szerint 13 településsel bővült volna a térség, egyúttal Pest megye közigazgatási határát is átlépte volna.

Ma már nem vitatott, hogy a főváros valós térkapcsolatai megyehatárokat is átmetesznek. Ezt a felfogást erősíti az a tény is, hogy az EU rendszeresen gyűjt adatokat a tagállamok funkcionális városi térségeiről, amiből kiderül számunkra, hogy az Urban Audit módszertan a Budapesti nagyvárosi térséget 199 településből állónak tekinti, melynek lakosság száma 2018-ban 2,978 millió főt tett ki. Természetesen ennek az értelmezésnek semmilyen következménye nincsen hazai viszonyainkra azon kívül, hogy a KSH (é.n.) figyelemmel kíséri azt.

Kormányzási szempontból sem feltétlenül van relevanciája annak, hogy a nagyvárosi térség határai rögzítettek-e. Ez függ attól, hogy a keretei között létrejövő együttműködés intézményesítésére közjogi szervezeti formát vagy pedig hálózati kormányzási modellt választanak-e. Az előbbi eset fix határokat feltételez, viszont több ország agglomerációs politikájában követett gyakorlat szerint a hálózati együttműködés esetén a kooperációban résztvevő szereplők jelölik ki a metropolisztérség határait. Természetesen az utóbbiak állami elismerése lényeges, mert a bottom-up és top-down térformálás összekapcsolódó eredményeként a központi államok támogatják agglomerációik fejlődését. Ez látható Anglia, Hollandia, Svájc, Lengyelország stb. gyakorlatában (Somlyódy Péter, 2019).

Egészen más kérdés a területrendezés ügye, legalábbis a hatályos szabályozásból ez derül ki számunkra. A Budapesti agglomeráció e szempontból egészen biztosan fennáll, mivel az Országgyűlés 2018 decemberében fogadta el Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvényt, amely – többek között – harmadik részében a Budapesti Agglomeráció Területrendezési Tervét foglalja magában. Ennek területi hatályát pedig a 2005. évi törvényben rögzített Budapesti agglomerációra állapítja meg.

Régóta fennálló probléma, hogy a budapesti nagyvárosi térség fejlődését a közigazgatási szerkezet és a valós térszerkezet diszharmóniája hátráltatja (Perger, 2004). A metropolisztérség intézményesítése néhány rövid időszakról eltekintve máig nem tudott megvalósulni. Érdekmegosztottság és konfliktusok jellemzik a városrégiót, aminek két dimenziója van, az egyik horizontális, ami a helyi kormányzatok szinte teljes közigazgatási fragmentáltságában ölt testet. A másik a vertikális irányú dimenzió, mivel a kormányzási szintek közötti viszony is inkább kooperációnélküli és időnként ellenséges. Az nyilvánvaló, hogy a metropolisztérségnek nincs képviselői szerve, még egységesen artikulált érdeke sem, azaz egyszerűen megosztott, aminek hátrányos következményeit az ország egésze viseli. E helyzetnek a fejlődésre és egyáltalán a gazdaságra gyakorolt hatásai feltételezhetően beláthatatlanok.

Tulajdonképpen az 1980-as évekig vissza lehet menni abban a kérdésben, hogy miért hiányzik a kormányzati szándék egy nagyformátumú kormányzási és fejlesztési egység megteremtésére. 1984-ben, amikor a kétszintű igazgatási rendszerre áttérés jegyében 139 városkörnyéket vezetünk be országosan, az agglomeráció-

ban is önálló városkörnyékek létrehozására került sor (Szentendre, Budaörs, Érd, Szigetszentmiklós, Dunakeszi), ami által Budapest és az agglomeráció kettészakítottasága fennmaradt. 1990-ben, amikor hatályba lépett a rendszerváltó önkormányzati törvény (továbbiakban Ötv.), Budapest közigazgatási helyzetét önálló törvény rendezte, ami nyilván nem kedvezett az agglomerációs gondolatnak. 1994-ben a törvény revíziója során szerencsésen beemelésre került a fővárosra vonatkozó szabályozás, mely egy az önkormányzatok közötti együttműködés speciális intézményét hozta létre fakultatív jelleggel a metropolisztérsegre. Az ún. „főváros környéki (agglomerációs) társulás” 2011 végéig kínálkozott a kooperáció formalizálására^[4]. A jogalkotó felhatalmazást adott arra, hogy a főváros és a kerületi önkormányzatok szabadon társulhattak egymással és a Budapesten kívüli önkormányzatokkal. A törvény a társulás rendeltetésére nézve életszerű célokat, elsősorban a közszolgáltatások együttes megszervezését vázolta fel, de azok megvalósítására sem az önkormányzatok, sem a társulás nem kaptak többletjogositványokat az államtól. Meglehetősen erőtlen szervről volt szó, amelynek kompetenciájában nehezen volt értelmezhető, hogy mire gondolt a jogalkotó, amikor felhatalmazta „a főváros környéki tervek elkészítésére”^[5], hiszen az soha nem ment át a gyakorlatba.

Talán az utóbbival is magyarázható, hogy a Fővárosi Agglomeráció Önkormányzati Társulást, mint bottom-up szervezet legkorábban 2011-ben hozta létre tizenkilenc, a fővároshoz közvetlenül kapcsolódó település. A társulás elnöki tisztét Gyál város polgármestere töltötte be. A szervezet célja árulkodó volt, mivel a Budapestet körülölelő agglomerációs települések szövetsége a megyével összefogva kívánta képviselni közös érdeküket a fővároshoz, a minisztériumokhoz és a kormányhoz. Ezen túlmenően a közös gondolkodás és a tapasztalatcsere igénye fogalmazódott meg többek között a (közösségi) közlekedés, a közbiztonság, a turisztika és a katasztrófavédelem területein, illetve a kulturális és sport kapcsolatok elmélyítésében. Ezen túlmenően célzott a társult települések összehangolt fejlesztését, közös területfejlesztési programok kialakítását és megvalósítását. Eredménytelenségét magyarázza, hogy a társulásnak nem volt tagja sem Budapest, sem pedig a kerületi önkormányzatok, de az is, hogy megvalósítási önállóságot nem birtokolt, lévén nem volt részese az önkormányzati finanszírozási mechanizmusnak (fiskális föderalizmus). Működése azért sem tudott kiteljesedni, mert 2011-ben a Parlament elfogadta az új önkormányzati törvényt (továbbiakban Möt.), mely eltörölte az agglomerációs társulási intézményt. (Persze nem lehet vitatni, hogy néhány egycélú, közszolgáltatási, illetve ágazati feladatok közös ellátására szervezett kislétszámú társulás működik főként a fővárosi kerületek viszonylatában.)

Miután a közigazgatás válasza nem volt kielégítő a kohézió létrehozására az agglomerációban, de legalábbis nagyfokú közömbösség mutatkozott az önkormányzatok részéről az együttműködés irányában, érdemes áttekinteni,

[4] Ötv. 63/B. § (2) bekezdés.

[5] Ötv. 63/B. § (2) bekezdés.

hogy a 2012 előtt a közigazgatástól mesterségesen elválasztott területfejlesztés milyen intézményi megoldásokat kínált. A területfejlesztési szabályozás válassza az agglomerációs problematikára első látásra adekvátabbnak tűnt, azonban megjegyzendő, hogy elsődlegesen a tervezésre és fejlesztésre koncentrált, a közszolgáltatási feladatokat és a térség együttes működtetésének kérdését a jogalkotó arról leválasztotta.

A városrégió intézményesítésére többször történt kísérlet, hosszabb-rövidebb periódusokban a Területfejlesztési törvény erejénél fogva létrejött a képviselői szerv, majd megszűnt:

- 1997 – a Budapesti Agglomerációs Fejlesztési Tanács (továbbiakban BAFT) létesítése.
- 1999 – a BAFT eltörlése.
- 2004 – a Budapesti Agglomerációs Fejlesztési Tanács intézményesítése.
- 2012. január 1. – A BAFT végleges megszüntetése a jogutódok megnevezésével mint a Pest Megyei Önkormányzat és Budapest Főváros Önkormányzata.

Az intézménytörténetből egyértelmű, hogy mindkétyszer a hatalomra került jobboldali kormány számolta fel a BAFT-ot, mint fölöslegesnek ítélt szervezetet. Amíg működött, addig is gyenge jogosítványokat birtokolt a Budapesti Agglomerációs Fejlesztési Tanács, legfőképpen nem volt saját bevétele és mozgásteret ahhoz, hogy saját hatáskörben hajtsa végre fejlesztéseket. Noha kidolgozta és elfogadta területfejlesztési koncepcióját, fejlesztési programját, koordinálta a kistérségekben folyó fejlesztések előkészítését, véleményezte a kistérségi területfejlesztési tervdokumentumokat^[6]. A delegáció elvén működő szerv tagjai voltak 2004 és 2011 között: a főpolgármester, a Közép-Magyarország régió regionális fejlesztési tanácsának elnöke, a fővárosi kerületi önkormányzatok polgármestereinek küldöttje, az agglomerációban működött kistérségi fejlesztési tanácsok által delegált három képviselő, továbbá a kormány képviselője.

Fontos rámutatni, hogy az agglomerációs települések egy kettős érdekintegrációs mechanizmuson keresztül kapcsolódtak a tanácshoz. Az intézményi konstrukció kooperációra és érdekartikulációra ösztönözte a nagyszámú önkormányzatot a kistérségi tanácsokon belül, illetve azok között is, mivel mint agglomerációs önkormányzatok mindösszesen három közös képviselőt küldhettek a BAFT-ba. Összességében a jogalkotó szándéka nem irányult politikailag és gazdaságilag erős intézmény kialakítására, viszont lehetővé tette, hogy az együttműködés és érdekegyeztetés kultúráját tanulhassák annak tagjai.

A területfejlesztési törvény (a továbbiakban Tft.) 2012-ben ismét jelentősen módosult, azóta egyáltalán nem vesz tudomást a Budapesti agglomerációról. Erről a következő megfogalmazás árulkodik: „A főváros területét és a főváros vonzáskörzetét érintő fejlesztésekkel kapcsolatban Budapest Főváros Önkor-

[6] <http://www.terport.hu/kiemelt-tersegek/budapesti-agglomeracio/budapesti-agglomeracio-teruletfejlesztési-koncepcioja-es-str> http://www.terport.hu/webfm_send/2136

mányzata együttműködik az érintett önkormányzatokkal.”^[7] Ez az állapot 2016 májusáig tartott, amikortól viszont már Budapest vonzáskörzetét sem ismeri el a törvény, mivel az érintett szakaszt a jogalkotó hatályon kívül helyezte^[8]. A helyzet leegyszerűsödött, a fővárosi metropolisztérség kormányzására nincs intézmény, sem intézményi kapacitás, hiányzik a tervezési felhatalmazás és nincs pénzügyi mozgástér. Semmi nem ösztönzi a szereplőket a településfejlesztési feladatoknak a metropolisz térség szintjén történő összehangolására és a városrégió egységes fejlesztésére.

3. ÚJ INTÉZMÉNYEK ÉS SZEREPLŐK AZ AGGLOMERÁCIÓ VISZONYLATÁBAN

A nemzetközi tapasztalatokra figyelemmel a nagyvárosi térségek működésének kulcskérdése az ingázók, munkába járók közlekedésének megszervezése. Hosszú távú tervezés és cselekvés zajlott ennek megoldására 2004 és 2011 között, aminek főszereplője a főváros volt, tehát az operatív ügy a BAFT-től függetlenül haladt előre. Első vívmányként 2005-ben a főpolgármester, a Gazdasági és Közlekedési miniszter, valamint a Pest Megyei Önkormányzat elnöke írták alá a Budapesti Közlekedési Szövetség létrehozásáról szóló szerződést, aminek folyományaként sor került a Budapest bérlet bevezetésére. Ez volt az első felvonása a későbbiekben az agglomerációra is kiterjesztendő egységes közösségi közlekedési rendszer megteremtésének. A folytatásra azonban a kormányváltás miatt már nem kerülhetett sor, 2011-ben a Szövetséget megszüntették (Gyergyák, 2017). Megmagyarázhatatlan, hogy miért kellett egy évtizednek eredménytelenül eltelnie ahhoz, hogy a probléma újból napirendre kerüljön, és az elővárosi vasúthálózat fejlesztése révén remény legyen arra, hogy Budapest közigazgatási határától és a közlekedési szolgáltató kilététől függetlenül egységes és magas színvonalú közlekedés jöjjön létre a metropolisztérségben^[9]. Ezzel a történéssel már átlépünk a jelenbe, egészen pontosan 2021-be, azonban a köztes időszakból érdemes néhány eseményt kiemelni.

Lényeges, hogy Budapest és az agglomeráció közötti törésvonal az utóbbi években áthelyeződött a főváros és a kormány közé, miközben az agglomerációs önkormányzatok teljesen súlytalanná váltak az intézményi elrendezésben. Úgy tűnik, nincs együttműködési hajlandóság arra vonatkozóan, hogy Magyarország metropolisztérsége a nemzetközi városverseny méltó tagja lehessen és élhető városrégióvá váljék. Annak ugyanis meggyőződésem szerint a városrégió stratégiai alapú felépítése lenne a záloga, nem pedig egyes ágazatokban vagy még kevésbé egyedi beruházásokban való gondolkodás.

[7] Tft. 15/A. § (2) bekezdés.

[8] A 15/A. §-t a 2016: LXXVII. törvény 2) § .162) bekezdés 6. pontja hatályon kívül helyezte.

[9] lásd a Budapesti Agglomerációs Vasúti Stratégiát.

A kormány súlyát erősíti a térségben, hogy az Mötv. hatályba lépése óta strukturális okoknál fogva meglehetősen képlékennyé vált a feladat- és hatásköri határ a fővárosi önkormányzat és a kormány között, ezért a központi állam egyre nagyobb szeletet hasít ki Budapest fejlesztéséből. A formális együttműködési platform létrehozása ellenére a két főszereplő egymástól független erőfeszítései láthatók, melyek nem eredményeznek szinergiát. Ennek hátterében érzékelhető az a nemkívánatos jelenség, hogy Budapest fejlesztésének kérdése a hatalmi pozícióharc részévé vált.

Az utóbbi években megszorodtak azok a szervek, amelyek a főváros és agglomerációjával kapcsolatos állami feladatokra létesültek. Ennek magyarázata, hogy a Miniszterelnökséget vezető miniszternek a kompetenciájába tartozik Budapest és a fővárosi agglomeráció fejlesztése. Ezen belül a kancelláriaminiszternek kellene a Kormány részéről összehangolnia a Kormány és Budapest Főváros Önkormányzata együttműködését, ami eddig kevés eredményre vezetett.

Egy új pozíció, a Budapest és a fővárosi agglomeráció fejlesztéséért felelős államtitkárének a létrehozása jelezte 2018 májusában, hogy a kormány egységes Budapest-fejlesztéspolitikája lökést kapott, mivel annak megvalósítására új kapacitások létesültek. Azaz 2020 elején a Budapest Fejlesztési Központ megalapításával új munkaszervezetet kapott az államtitkár a kormányzat Budapest-politikájának implementálásához. A fejlesztési központ 2020. december 1-jén kelt szervezeti és működési szabályzata pedig egyértelműsíti, hogy egy olyan óriásszervezet jött létre, amely a fővárosi térség fejlesztésének gyakorlatilag minden szakmai területét okkupálja^[10]. Tehát a központ a budapesti és fővárosi agglomerációs városfejlesztési, várostervezési, városkutatási, közlekedésfejlesztési és egyéb átfogó urbanisztikai feladatokat, valamint beruházás-előkészítési és a Kormány egyedi döntése alapján megvalósítási feladatokat ellátó nonprofit gazdasági társaság.

Bár előre mutató lépés, hogy a regionális közlekedésfejlesztés újból napi-rendre került, azonban nem megnyugtató, hogy a budapesti agglomeráció vasúti stratégiája az Innovációs és Technológiai Minisztérium megrendelésére készült el, aminek szakmai irányítója a Miniszterelnökség és a Budapest Fejlesztési Központ volt. Ez azzal függ össze, hogy a Kancelláriaminiszter felhatalmazást kapott például – a közlekedésért felelős miniszterrel együttműködésben – a Budapestet és más budapesti agglomerációhoz tartozó településeket érintő állami, nem önkormányzati hatáskörbe tartozó közlekedési infrastruktúra-fejlesztések előkészítésére, tervezésére és engedélyeztetésére. Ebből arra lehet következtetni, hogy bármely fejlesztési feladat, ami a metropolisztérseget érinti, közvetlenül központi kormányzati kompetenciába tartozik. Súlyos kérdés, hogy ezzel egyidejűleg az agglomerációs települési önkormányzatok hogyan tudják érdekeiket megjeleníteni a térség fejlesztésével összefüggésben, ha nem létezik formalizált intézmény vagy legalább platform, amelyen keresztül az őket érintő

[10] Lásd Budapesti Fejlesztési Központ Zrt. Szervezeti és Működési Szabályzatát.

döntéseket befolyásolni tudnák. Ténybelileg a Budapesti Agglomerációs Vasúti Stratégiának^[11] létezik honlapja, ami arról árulkodik, hogy 2019-ben lezajlott egy „véleménygyűjtési időszak”, amely alatt „a lakosság és a szakma” küldhette el javaslatait^[12]. Azonban a kommunikációs felületről hiányzik a területi és települési érdekek képviselőivel való partnerség megjelenítése.

Mindamellett 2018-ban az intézményi architektúra kibővült még a Fővárosi Közfejlesztések Tanácsával. A testület tagi összetétele sokat elárul^[13], miután a miniszterelnök, a Miniszterelnökséget vezető miniszter, a főpolgármester és két helyettese, a fővárosi agglomeráció fejlesztéséért felelős államtitkár, a XII. és XIII. kerület polgármestere, a Nemzeti vagyon kezeléséért felelős, továbbá az innovációért és technológiáért felelős miniszter alkotják. Tehát az agglomerációs települések itt sem jutottak képviselőhöz, noha a tanács számos, az utóbbi kört érintő ügyet tárgyalt, például az észak-déli városi-elővárosi gyorsvasút fejlesztésről, ami valójában a HÉV-vonalak összekötését jelentette.

A kialakult helyzet értékeléséhez azt is figyelembe kell venni, hogy Magyarország 2018. január 1-jével megváltoztatta NUTS2-es régióbeosztását és a Közép-Magyarország régiót szétválasztotta Budapestre és Pest megyére. Ezzel kapcsolatosan az a várakozás, hogy Pest megye magasabb uniós támogatásokra lesz jogosult a 2021-vel kezdődött programozási időszakban, mint a magas GDP-adatokkal rendelkező főváros. Ennek a várhatóan pozitív változással járó lépésnek van egy árnyoldala az agglomerációs településekre nézve, mégpedig az, hogy a Tft. a továbbiakban nem nevesíti a Budapesti agglomerációt területfejlesztési vonatkozásban. Vagyis megszűnt az egymással egyébként szimbiózisban élő főváros és térsége között a fejlesztések összehangolásának és egyúttal az együttműködésnek a kényszere. Az újonnan kialakult erőviszonyok közepette az agglomerációs önkormányzatok nem önálló politikai tényezők többé, hanem Pest megye részeként jelennek meg. Lehet érvelni amellett, hogy területrendezési tervezés folyik az agglomerációra nézve, azonban annak vonatkozásában kizárólag a lyukas Pest megye jogosult a területét érintő területrendezési tervek egyeztetésében részt venni, amelynek a közgyűlésében az agglomerációs önkormányzatoknak nincs képviselője.

Érdekessége a Tft.-beli szabályozásnak, hogy a Budapesti agglomeráció területrendezési tervének Parlament általi elfogadása során az egyeztetésben a fővárosi és a fővárosi kerületi önkormányzatok jogosultak részt venni, miközben az agglomerációs önkormányzatokat semmilyen jog nem illeti meg. Ezt a regulációt pedig csak joghézagként lehet értékelni. Ahogy azzal kapcsolatosan is aggály merül fel, hogy Budapestre és Pest megyére készül területfejlesztési koncepció, program, valamint az utóbbira területrendezési terv is, míg az agglomerációs területrendezési tervnek jelenleg nincs fejlesztési tervi alapja^[14]. Így ambivalensnek nevezhető

[11] www.budapestvasut2040.hu

[12] <http://bvs.hu/eredmenyes-javaslatgyujtes/>

[13] <https://budapest.hu/Lapok/2020/fovarosi-kozfejlesztések-tanacsa.asp>

[14] Tft. 19/A. szakasz.

a fennálló helyzet, amelyben a Budapesti agglomeráció létét a térség területrendezési tervének melléklete bizonyítja, valójában konstruálja, mivel a tervdokumentum mellékletének tartalma konstitutív jellegű^[15].

Tényszerűen az agglomeráció betagozódt Pest megyébe, mely utóbbi területfejlesztési koncepciójának aktuális felülvizsgálata során meglehetősen bizonytalanságot mutat abban, hogy miként alakítsa Budapesthez való viszonyát. A probléma gyökerét világosan mutatja, hogy a tervdokumentum javaslati részében a megyei önkormányzat magát az ún. csapágyvárosokig^[16] terjedő Budapesti metropolisztérség részeként identifikálja. A helyzet ennél sokkal bonyolultabb, mivel egy másik metszetben azt a markáns problémát domborítja ki a megye, hogy esetében az agglomeráció kérdése úgy vetődik fel, mint a megye fejlett és fejletlen térsége – az agglomeráción kívüli települések – közötti viszony. Azt is latolgatja, hogy Budapest nélkül a metropolisztérség versenyképessége értelmezhetetlen, miközben a megye saját belső kohéziójának megteremtése érdekében alig lát esélyt egységes területi jövőkép megfogalmazására^[17].

Ebben a kaotikus helyzetben kevés segítséget nyújt a területfejlesztési törvény, aminek hatályos állapota szerint a fővárosi és a megyei önkormányzatok hatáskörébe tartozó területfejlesztési koncepció és program kidolgozása és határozattal történő elfogadása során már csak a megyei jogú városok és a fővárosi kerületi önkormányzatok bevonására van szükség, továbbá a miniszter állásfoglalását kell megszerezni. Az idézett rendelkezés levette a fővárosról azt a terhet, hogy a kerületekkel szomszédos belső agglomerációs gyűrű önkormányzataival a tervezések során megegyezésre jusson, mint az korábban a BAFT jogutódjaként kötelessége volt 2016-ig megtenni (Szegvári, 2016)^[18]. A megyei önkormányzat szintén mentesül a települési önkormányzatok bevonásának kötelme alól. A bemutatott helyzetképből kiviláglik, hogy a Közép-Magyarország régió kettéválása bár többretegű és komplikált viszonyendszert idézett elő, a jogalkotó leegyszerűsítette azt a főváros-megye relációra. Azaz a metropolisztérséget alkotó, illetve a Budapesti agglomerációhoz sorolt települések az új NUTS2 területbeosztás eredményeként mint közhatalmi szereplők gyakorlatilag eltűntetésre kerültek.

A folyamat beleilleszkedik a területfejlesztés intézményrendszerének országos átalakításába, a régiók és fejlesztési tanácsaik felszámolására irányuló reformba, ami végül elérte a Budapesti városrégiót (Tosics, 2016). Ezáltal

[15] 2005. évi LXIV. törvény a Budapesti Agglomeráció Területrendezési tervéről, 1/1. sz. melléklet.

[16] A Budapest körüli gazdasági térhez sorolhatók ma már azok az önálló vonzáskörzettel rendelkező, a fővárostól mintegy 80-60 kilométeres sugarú körben elhelyezkedő városok (Esztergom, Tatabánya, Székesfehérvár, Dunaújváros, Kecskemét, Hatvan, Gyöngyös, Salgótarján), melyek pozíciójának meghatározása sem magyar, sem európai viszonylatban nem függetleníthető a fővárostól. Ezért gyakran kapják a „csapágyváros” elnevezést.

[17] Vö. http://www.pestmegye.hu/images/2021/Megyei_teruletfejleszt%C3%A9si_koncepcio/Pest_Megyei_Teruletfejlesztési_Koncepcio_Felulvizsgalat_-_II._kotet_javaslatlattel.pdf

[18] Tft. 1) § .11) bekezdés a) pont aa) alpontja a 2020: CLXVIII. törvény 2) § .28) bekezdésével megállapított szöveg.

megszűnt valamennyi intézményi keret, aminek segítségével az ország európai léptékben egyetlen metropolisztéréségének kormányzási képessége kialakítható lenne. A következmény, a térségben előállott teljes széttöredezettség nagy valószínűséggel gazdasági, illetve fejlesztési versenyhátrányt okoz az országnak (vö. Lengyel-Varga, 2018). Félő, hogy a megalakult két NUTS2-es régió a megkezdődött programozási ciklusban nem fog közös vagy éppen egymást erősítő fejlesztéseket megvalósítani (Tosics, 2016), s az önállóságba vetett hit csalfa bábja ronthatja az egész ország teljesítményét.

4. EGYÜTTMŰKÖDÉSI HAJLANDÓSÁG A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓBAN A PEST MEGYEI VÁROSOK SZEMSZÖGÉBŐL

Az OFTK (2014, 145) pozitív jövőképet vázolt fel egy területiségében kiterjesztett agglomerációról, amikor a „Budapest Üzleti Régió” vonatkozásában azt ígérte 2014-ben, hogy az „...a belső gyűrű városai, Budapest és az agglomeráció együttműködésében, közös területi tervezéssel, összehangolt adó-, befektetési-, innovációs- és közlekedési politikával és fejlesztésekkel” fog létrejönni. Nem kell különösebben bizonygatni, hogy a valóság igen messze áll a leírtaktól, egyrészt az eredménytelenség, másrészt a célhoz vezető úttól történt eltérés miatt. Ebből a szemszögből az együttműködési hajlandóság is fontos tényezője lenne a metropolisztérség fejlődésének, ezért a Budapesti agglomeráció makroszintű megközelítése után vessünk egy pillantást az érem másik oldalára, az agglomerációs gyűrűre.

Feltételezésem szerint nem csak az agglomeráció ügyeiért felelős szerv, de laza koordinatív típusú együttműködés sincs a térség önkormányzatai között a BAFT felszámolása óta. A Budapesti Önkormányzatok Szövetsége bár létező szervezet, kizárólag a főváros kétszintű önkormányzati struktúráján belül formalizálja az együttműködést. A hiátus összefügg azzal, hogy Magyarországon országos szinten nem ösztönzött az önkormányzatok várostérségi együttműködése. A rendszerváltás óta – a Budapesti agglomeráció tárgyalt időszakát leszámítva – az állam nem szabályoz kifejezetten a városok és vonzáskörzetük kooperációjának intézményesítésére alkalmas közjogi szervezeti formát és értelemszerűen nem is decentralizál kompetenciákat a városi térségek javára (Somlyódy Péter, 2019). A jogintézmény hiánya egyúttal azt is magában foglalja, hogy az önkormányzatok finanszírozási mechanizmusa nem veszi figyelembe a funkcionális városi térségek létét. Természetesen nem vonjuk kétségbe, hogy projektszinten, valamint konkrét közszolgáltatások megszervezése céljával létesülnek közjogi típusú társulások városok és községek között.

Egy 2018-ban lefolytatott kutatás^[19] megerősítette azt az ismeretünket, hogy a térség önkormányzati oldalról fragmentált, sőt rámutatott arra, hogy a helyhatóságok autarkióra törekvése ismét előterébe került a fejlesztések tekintetében (Somlyódy Péter, 2019). Az országos véleményfelmérés során 57 mintaszerűen kiválasztott városi önkormányzat vezetésével készült interjú, melyek közül 10 a Budapesti agglomerációnak, további három az agglomeráción kívüli Pest megyének volt a része. A kérdések egy csoportja a települések közötti stratégiai és operatív együttműködés tényét kutatta. A kutatási eredmények elszomorító helyzetről adtak képet, miszerint a Budapesti agglomerációs települések egyike sem jelölte stratégiai partnerének a fővárost, de a többi 44 megkérdezett település egyike sem. Mindössze egyetlen Pest megyei önkormányzat nyilatkozott úgy, hogy két, vele szomszédos önkormányzattal, egy Budapesti kerülettel és egy várossal stratégiai partnernek tekint. Az is feltűnő volt, hogy míg az interjúalanyok országosan öt jó gyakorlatról számoltak be ipari park vagy iparterület más önkormányzattal való közös működtetéséről, addig Pest megye területén egyetlen ilyen eset sem merült fel. Hasonlóképpen az OFTK hivatkozott víziójában is megfogalmazott, egymással egyeztetett helyi adópolitika kérdése is elutasításra talált a városvezetők részéről. Ez azért érthetetlen, mert a metropolisztérség területén a gazdasági-kereskedelmi tevékenységek intenzitása többszöröse is lehet a vidékinek. Egy az önkormányzatok közötti koordinációban megvalósuló telek- vagy lakáspolitikai elfogadottságáról érdeklődő kérdésünkre pedig azt a választ kaptuk a Budapesti agglomerációs önkormányzatoktól, hogy ebben a kérdésben biztosan nem tudnának megegyezni, mert senki nem szereti, ha beavatkoznak a fejlesztési döntéseibe.

Összességében a Pest megyei városvezetők magatartásából arra következtethetünk, hogy a rivalizálás magas és a stratégiai szemlélet alacsony szintje van jelen a metropolisztérségben. S minden tapasztalattal szembe megy, hogy a kooperáció fő gátját abban látták a megkérdezettek, miszerint az agglomerációt nagyon hasonló adottságú települések alkotják. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy az utóbbi tulajdonság épp ellenkezőleg, rendszerint alkalmas arra, hogy utat nyisson a széles körű együttműködés számára. Így a kutatási eredmények tükrében megállapítható volt, hogy a térség városai magas hajlandóságot mutattak arra, hogy független lokális szereplőként azonosítsák magukat, amiből következtetni lehet a közös térségi érdek és szemlélet felismerésének hiányára.

5. ÖSSZEGZÉS

A Budapesti metropolisztérség sorsa összefonódik Magyarország egészének fejlődésével, sőt dominálja azt. Amellett lehet érvelni, hogy Pest megye az a térség,

[19] A KÖFOP-2.1.2-VEKOP00001-2016-15- azonosítószámú, "A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés" című kiemelt projekt részeként, az Önkormányzati Kutatóintézet 18/2017. Operatív Kutatási Terv „Modernizációs” alprogramja keretében zajlott „A városok szerepe a területi kormányzásban” c. kutatás. Kutatásvezető: Somlyódy Péter Edit.

ahol a növekedési tényezők nagyfokú koncentrációban állnak rendelkezésre, ezért a terület- és városfejlesztési beavatkozásoknak a közigazgatási határookra tekintet nélkül kellene megtörténniük. Azaz egy megfelelő kormányzási struktúra kialakítására feltétlenül szükség lenne az egymást gyengítő vagy kioltó kormányzati, megyei és települési törekvésekkel szemben. Az együttes tervezési igényt támasztja alá, hogy létrejött a többpólusú várostérség, ugyanis a Budapesti agglomeráción belül a munkaerő-áramlása a 2000-es évek óta már egy decentralizált térstruktúrát követ, amivel felzárkózott a fejlett országok nagyvárosaihoz (Hardi, 2014). Ugyanakkor a jelenlévő társadalmi és környezeti konfliktusok (közlekedési szervezetlenség, levegőszennyezés, irányítatlan területfelhasználás, zöldfelületek zsugorodása stb.) kedvezőtlenül befolyásolják a metropolisztérségben élők jólétét és magas társadalmi költségekhez vezetnek (Szirmai, 2014).

Az ország legerősebb gazdasági térségének fejlődését lényegesen visszaveti, hogy napjainkra két, egymástól elválasztott hatalmi mezőben zajlanak a Budapesti metropolisztérséget érintő fejlesztési döntések, melyek egyikében sem vesznek részt az agglomerációs önkormányzatok. A két hatalmi tér közül az egyiket a kormány és a főváros uralja egy kiemelkedően konfliktusos viszonyban. Míg a másik hatalmi tér a szubnacionális szinten jött létre annak következtében, hogy a Közép-Magyarország régió helyén két régió született. A Pest megyei önkormányzat kizárólagos politikai szereplőjévé vált a lyukas megye alkotta régióknak, amelynek keretei között a Budapesti agglomeráció mint funkcionális térség nem létezik. Ráadásul a területi érdekek megjelenítését erősen hátráltatja, hogy megyei közgyűlés tagjai közvetlenül pártlistákról (elenyésző számban társadalmi szervezetek képviselőiként) kerülnek be a testületbe, a települési listák megszűntek. Ezért a megye vezetése szemmel láthatóan keresi az új régió identitását, de egyelőre mind a fővároshoz, mind az agglomerációhoz fűződő viszonya homályos. Azt is mondhatjuk, hogy a 2012-ben előállt intézményi állapot és az új NUTS2 régióbeosztás hatásai egymást erősítik, ami a metropolisztérség vonatkozásában a dezintegráltságot tartósítja. E dimenzióban még azt is számba lehet venni, hogy a metropolisztérség szétfeszítette a megyehatárt, azaz már nem értelmezhető Pest megye kizárólagos kompetenciája a térséget illetően, amit viszont a kormány erőteljesen kihasznál pozíciójának növelésére. Végül nem lehet eltekinteni attól a fontos tényezőtől, hogy Magyarország centralizált unitárius állam, melyben a hatalom központosítása ellentétben áll a metropolisz-kormányzás igényeltével felhatalmazással.

Egy városrégió akkor lehet sikeres, ha létre tudja hozni a belső kohézióját. Ehhez legalább tematikus célokat szolgáló kooperációra lenne szükség az agglomeráció valamennyi résztvevője között, nemcsak a közsféra szereplőit értve ezen, hanem az üzleti és civil szektor részvételét is. Ez legkevesebb kétirányú változást igényelne, egyrészt a közhatalmi környezetnek, másrészt a lokális szereplők hozzáállásának módosulását. Viszont el kell ismerni, hogy az állam támogatásának hiányában nem képzelhető el érdemi változás. Szükség lenne más országok gyakorlata alapján olyan együttműködési keretet nyújtó intézmé-

nyekre, amelyeket a központi szervek is elismernek és támogatásban részesítenek. Egy kormányzó szerv valós mozgásteret akkor tud birtokolni, ha felhatalmazást kap városrégio szintű feladatok ellátására, kiemelten tervezésre és saját bevételszerzési lehetőségre. Az együttműködési készség és a bizalom kiépítése hosszú, időigényes folyamat, amit idejekorán el kellene kezdeni. Ez lenne a záloga annak, hogy a Budapesti funkcionális városi térség ne a széttartó érdekeknek alárendelten működjön.

Visszatérve a címben feltett kérdésre, jelenleg nincsen egzakt válasz arra, kinek áll érdekében a Budapesti metropolisz térség fejlesztése.

IRODALOMJEGYZÉK

- Adam, B.-Göddecke-Stellmann, J. (2002) Metropolregionen – Konzepte, Definitionen und Herausforderungen. *Informationen zur Raumentwicklung*, 9, pp. 513–525.
- Adam, B. (2010) Spatial Policies for Metropolitan Regions – Identity, Participation and Integration. *European Planning Studies*, 11, 6, pp. 739–747. doi.org/10.1080/096543103200108413
- Brenner, N. (2003) Metropolitan institutional reform and the rescaling of state space in contemporary Western Europe. *European Urban and Regional Studies*, 4, pp. 297–324. doi.org/10.1177/09697764030104002
- Csomós Gy. (2017) A kelet-közép-európai városok pozicionálása a posztindusztriális gazdasági térben: egy empirikus elemzés az APS cégek irodáinak területi koncentrációja alapján. *Tér-Gazdaság-Ember*, 5, 1, 44–59.
- Enyedi Gy. (2012) *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Grosz A.-Rechnitzer J. (2005) *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr.
- Gyergyák F. (2017) Budapesti Közlekedési Szövetség – Remény és kudarc. In: Laki I.-Szabó T. (szerk.): *Agglomerációs várostérségi tanulmányok. Nagyvárosi, városi és települési dilemmák 21. században*. TÖOSZ – Homo Oecologicus Alapítvány, Budapest. 65–83.
- Hardi T. (2014) Várostérségi ingázás. In: Szirmai V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségtől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 215–238.
- Hooghe, L.-Marks, G. (2001) Types of Multi-Level Governance. *European Integration online Papers (EIOP)*, 5, 11. <http://eiop.or.at/eiop/texte/2001-011a.htm> Letöltve: 2015. 08. 06.
- KSH (2014) *Agglomerációk, településegységek. Magyarország Településhálózata 1*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo_telepuleshalozata/agglomeracio.pdf
- Keating, M. (1998) *The new regionalism in Western Europe: Territorial restructuring and political change*. Edwar Elgar, Cheltenham.
- Küpper, P. (2008) Metropolen-orientierte Politik und territoriale Kohäsion – Notwendigkeiten oder Widerspruch? *Raumordnung und Raumforschung*, 66, 4, pp. 346–359.
- Laki I. (2017) Agglomerációs kérdések Budapest vonatkozásában. In: Laki I.-Szabó T. (szerk.): *Agglomerációs várostérségi tanulmányok. Nagyvárosi, városi és települési dilemmák 21. században*. TÖOSZ – Homo Oecologicus Alapítvány, Budapest. 45–64.

- Lengyel I.-Varga A. (2018) A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – hazai helyzetkép és alapvető dilemmák. *Közgazdasági Szemle*, LXV, május, 499–524.
- Mayntz, R. (2004) Governance in modernen Staat. In: Benz, A. (Hrsg.): *Governance - Regieren in komplexen Regelsystemen. Eine Einführung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. pp. 65–75.
- OECD (2015) *Governing the City. Paris*, OECD Publishing, Paris.
- Perger É. (2004) A főváros és környéke régióként való értelmezése, a „központi” régió problémája. In: Horváth M. T. (szerk.) *A regionális politika közigazgatási feltételei*. Készült a BM Idea Programja keretében. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest. 213–254.
- Rechnitzer J. (1985) (szerk.) *Vonzáskörzetek – Agglomerációk II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rechnitzer J. (2008) Modellek a településhálózat lehetséges fejlesztési irányaira. *Falu-Város-Régió*, 3. 43–50.
- Rechnitzer J. (2016) *A területi tőke a városfejlődésben. A Győr-kód*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- Rechnitzer János (2019) Nagyvárosok a magyar területi politikában és területfejlesztésben a rendszerváltozástól napjainkig. *Tér és Társadalom*, 33, 1, 3–26.
- Salet, W.-Thornley, A.-Kreukels, A. (2003) (eds.) *Metropolitan governance and spatial planning. Comparative case studies of European city-regions*. Spon Press, London and New York.
- Somlyódy Péter E. (2011) Az agglomerációk jelentőségének változása az államszervezés és a városi kormányzás szempontjából. *Tér és Társadalom*, 25, 3, 27–59.
- Somlyódy Péter E. (szerk.) (2012) *Az agglomerációk intézményesítésének sajátos kérdései*. Három magyar nagyvárosi térség az átalakuló térben. Publikon Kiadó, Pécs.
- Somlyódy Péter E. (2019) *A városok szerepe a területi kormányzásban. A közszolgáltatás-szervezéstől a várospolitikáig*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest.
- Szegvári P. (2016) Mi változna Budapest számára a területi statisztikai régió kettéválasztásával? *Tér és Társadalom*, 30, 2, 89–92.
- Szirmai V. (2014) Hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jólétiig. In: Szirmai V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jólét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 415–430.
- Tosics I. (2016) A Közép-Magyarország régió szétválasztása Budapest és környékének sikertelen erőfeszítései az együttműködésre. *Tér és Társadalom*, 30, 2, 98–105.
- Tóth G. (2014) Az agglomerációk, településegységek lehatárolásának eredményei. *Területi Statisztika*, 54, 3, 289–299.
- Tóth G.-Schuchmann P. (2010) A Budapesti agglomeráció területi kiterjedésének vizsgálata. *Területi Statisztika*, 5, 510–529.
- Feld, L. P.-Zimmermann, H.-Döring, T. (2003) Föderalismus, Dezentralität und Wirtschaftswachstum. *Vierteljahreshefte zur Wirtschaftsforschung*, 72, 3, pp. 361–377. <http://dx.doi.org/10.3790/vjh.72.3.361>

INTERNETES FORRÁSOK:

- Budapesti Agglomeráció Területfejlesztési Konceptiója és Stratégiai Programja 2006–2007. Végső változat 2007. július. <http://www.terport.hu/kiemelt-tersegek/budapesti-agglomeracio/budapesti-agglomeracio-teruletfejlesztési-konceptioja-es-str> http://www.terport.hu/webfm_send/2136 Letöltve: 2018. 10. 18.

- Budapesti Agglomerációs Vasúti Stratégia. <http://bvs.hu/> Letöltve: 2021. 02. 22.
- Budapesti Fejlesztési Központ Zrt. Szervezeti és Működési Szabályzata (Hatályos 2020. december 1-től). http://kiemeltkormanyzatiberuhazasokkozpontja.hu/letoltheto_dokumentumok/ Letöltve: 2021. 02. 22.
- Eurostat (2021) Regional Gross Domestic Product (PPS per inhabitant) by NUTS 2 regions. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00005/default/table?lang=en> Letöltve: 2021. 04. 11.
- GaWC (2021) Globalization and World Cities (GaWC) Research Network <https://www.lboro.ac.uk/gawc/world2020t.html> Letöltve: 2021. 04. 11.
- <http://bvs.hu/eredmenyes-javaslatgyujtes/>
- <http://www.pestmegye.hu/dokumentumok-teruletfejleszt/4343-koncepcio2021> Letöltve: 2021. 02. 22.
- http://www.pestmegye.hu/images/2021/Megyei_teruletfejleszt%C3%A9si_koncepcio/Pest_Megyei_Teruletfejlesztési_Koncepcio_Felulvizsgalat_-_II._kotet_javaslattelet.pdf Letöltve: 2021. 02. 22.
- <http://www.terport.hu/kiemelt-tersegek/budapesti-agglomeracio/budapesti-agglomeracio-teruletfejlesztési-koncepcioja-es-str> Letöltve: 2021. 02. 22.
- <https://budapest.hu/Lapok/2020/fovarosi-kozfejlesztések-tanacs.aspx> Letöltés: 2021. 02. 22.
- KSH (é.n.) Területi atlasz. https://www.ksh.hu/teruletiatlasz_urban_audit Letöltve: 2020. 09. 15.
- www.budapestvasut2040.hu

JOGSZABÁLYOK:

- 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról (Ötv.).
- 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről.
- 2005. évi LXIV. törvény a Budapesti Agglomeráció Területrendezési tervéről.
- 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól (Mötv.).
- 2018. évi CXXXIX. törvény Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről
- 1005/1971. (11.26.) számú kormányhatározat az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióról.
- 1/2014. (I. 3.) OGY határozat A Nemzeti Fejlesztés 2030 – Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Stratégiáról.
- 94/2018. (V.22.) Korm. rendelet a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről.

A tér szerepe a vállalatok működésében

Spatial approaches of companies

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy áttekintést adjon a térnek a vállalatok életében betöltött szerepéről. A területi kutatások több évtizede vizsgálják a különböző társadalmi és gazdasági folyamatok térbeliségét. Ezt alapul véve a tanulmány arra keresi a választ, hogy a vállalatok életében milyen módon lehet értelmezni a teret, valamint ez milyen módokon jelenhet meg az őket vizsgáló elemzésekben. A tanulmány a hazai és nemzetközi szakirodalom alapján elméleti síkon mutatja be a témát, emellett ismerteti a szerző saját megközelítéseit is a témához kapcsolódóan. A tanulmány kiemeli a globális, lokális szint szerepét és az utóbbi évtizedben egyre fontosabbá váló virtuális tér jelentőségét. A vállalatok térbeli szerepének vizsgálatakor többféle megközelítést követhetünk. Ezek közül a tanulmány a vállalatok egyéni és aggregát vizsgálatának fontosságára és alkalmazására mutat rá. Az eredmények hasznosak lehetnek mind a vállalatoknak, mind a döntéshozóknak, mind a kutatóknak abból a szempontból, hogy egyfajta összefoglalást ad a tér vállalati életben betöltött szerepéről.

Kulcsszavak: tér, terület, vállalat, globális-lokális

Abstract

The goal of the study is to give an overview about the spatial approaches of companies. Spatial researches have been examining the social and economic processes with spatial approach for decades. The study analyses how the space can be interpreted in the operation of companies and how the space can be appearing in the analyses of companies. The study shows the topic based on Hungarian and international literatures and also presents the author's own approaches to the topic. The study highlights the role of the local and global level and the importance of the virtual space which has become increasingly important in the last decade. There are several approaches of the role of the spatiality of firms, of which this study points to the importance and adaption of individual and aggregate examinations forms. The study demonstrates guidance for also practitioners, researchers and decision-makers in that it provides a summary of the spatial approaches of companies.

Keywords: place, spatial, company, global-local

BEVEZETÉS

A hétköznapi ember számára a tér egy általános fogalom, körbe vesz minket, vagyunk valahol, így gondolkodásunkban főként akkor kerül elő, ha mozogni szeretnénk benne és fizikai távolságokat szeretnénk legyőzni. Olyan eleme az életünknek, ami adottság, benne létezőnk. A tudomány számára azonban a tér összetettebb kérdés, mert a kutatók elemeznek, vizsgálnak, ehhez viszont keretek kellene, tehát meg kell tudni határozni, hogy mit is jelent a tér, a térbeliség, a terület, a hely és ezen fogalmak mentén mit is szeretnénk kutatni.

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a vállalatok számára mit jelent a tér, működésükre milyen területi szintek lehetnek hatással, és maguk a vállalatok milyen területi szintekre lehetnek hatással. Mindegyik reláció fontos, hiszen az első esetben arról van szó, hogy a vállalatoknak működésük során milyen területi szinteken zajló hatásokkal kell számolniuk (pl. termelésükhöz honnan tudnak alapanyagot beszerezni, milyen területi szinten működnek azok a szereplők, akikkel együtt tudnak működni). A másik esetben a kérdés az, hogy a vállalat működése során milyen hatással lehet az egyes területi szintekre; lokális szintű hatása van, vagy globális méretű szereplőnek mondhatja magát? Ezek a megközelítések mind egy bizonyos vállalat, mind egy adott terület vagy például iparág vállalatainak összességére alkalmazhatók lehetnek.

A tanulmány első felében röviden ismertetem a tér fogalmát, majd kitérek arra, hogy miként értelmezhető a térbeliség a gazdasági folyamatokban. A tanulmány fő fókuszában a vállalatok állnak, így a harmadik fejezetben azt mutatom be, hogyan értelmezhető a tér a működésük során; kitérek a lokális, globális hatásokra és a virtuális tér fontosságára. A téma bemutatása elméleti, mely egyben előkészítése egy kérdőíves kutatásnak.

A tanulmányt Rechnitzer János Professzor Úrnak ajánlom, aki másfél évtizeddel ezelőtt bevezetett a regionális tudományok világába és azóta is segíti, támogatja utamat.

1. A TÉR ÁLTALÁNOS ÉRTELMEZÉSE

Élünk, létezőnk, működünk, kapcsolódunk – mindezt tesszük valahol a Föld nevű bolygón az általunk ismert Naprendszer, Világegyetem egy pontjában vagy valahol az on-line térben. Tér – hétköznapi értelemben nem is gondolkodunk el azon, hogy vajon ez mit jelent, hiszen minden történik valahol, tehát, ha nem lenne tér, akkor mi sem lennénk. A tudomány világa azonban ennél már összetettebb magyarázatokat kíván, és ahhoz, hogy elemezni, kutatni lehessen a történéseket, szükség van definíciókra, egységes megközelítésekre, hogy az eredményeket értelmezni lehessen és azok alapján döntéseket hozhassunk. A tér fogalmának számos megközelítése van; változhat a szerint, hogy melyik tudományterületről beszélünk, illetve, hogy mennyire akarjuk elvontan közelíteni a témát. Használjuk még a terület és a hely szavakat is, melyek a térhez kapcsolódó fogalmak. Faragó

László (2012) felhívja a figyelmet, hogy ez utóbbiak nem szinonimái a térnek, de mégis rokon fogalmak, „a földfelszín különböző egységei, amelyek leginkább a nagyságrendjükben térnek el egymástól.” (Faragó, 2012, 17) A tér és a hely általános kategóriák, míg a terület mindig egy konkrét földrajzi téregységet jelöl.

A. Gergely András (1996) szerint a térnek 32 féle megközelítése lehetséges, ezek közül Izsák Éva (2012) azt a hármat emeli ki, amelyek talán a leggyakrabban használatosak akár a hétköznapi, akár a tudományos életben: társadalmi tér (ahol az emberek élnek); földrajzi tér (amit az emberek ismernek), és a virtuális tér (on-line jelenlét). Ez utóbbi az elmúlt kb. másfél-két évtizedben egyre inkább fókuszba került, a 2020-ban kirobbant vilájárvány pedig tovább erősítette szerepét a társadalmi és gazdasági folyamatokban. Nemes Nagy József (2009) könyvében megkülönböztet külső és belső teret, miszerint a külső a földrajzi, térbeli elrendeződéseket, a belső a társadalmi viszonyokat, a kapcsolatokat jelöli. Faragó (2012) kiemeli, hogy a tér az átlagember számára a mindennapi élet terét jelenti, amit mi emberek formálunk és használunk; míg a tervező szakemberek számára a külső és belső térértelmezés lehet a meghatározó.

Vagyis nem lehet a tér fogalmát egységes fogalmi keretbe helyezni, mert értelmzésbeli különbségek és árnyalatok lehetnek attól függően, hogy ki, milyen keretek között és mire vonatkoztatva értelmezi. Ami közös, hogy a tér mindazon elemek összessége, melyek egyéni, társadalmi és gazdasági életünket, folyamatainkat meghatározzák, keretbe foglalják és melynek kiterjedtsége attól függ, hogy egyéni és közösségi folyamataink milyen tág keretek között értelmezhetők.

2. GAZDASÁG TÉR NÉLKÜL VAGY TÉRREL?

A hagyományos közgazdasági megközelítések „egy pont gazdaságot”, vagyis tér és mozgás nélküli világot feltételeznek, ahol nincs szállítás, nem kell közlekedni, minden helyben érhető el, de mindent helyben is kell kitalálni (Dusek, 2013). A hétköznapi élet számára a térbeliség az alapvető, így feltehető a kérdés, hogy a mikro- és makroökómia miért ebben az egyszerűsített rendszerben gondolkodik? Dusek Tamás térgazdaságtanról szóló könyvében összesen hat okot sorol fel, melyek közül kiemelem a modellezhetőség kérdését. Az összetett folyamatok megértését és elemzését segíti, ha vannak leegyszerűsítések, amelyekhez modellek, statisztikai adatok rendelkezhetők és ezáltal általánosíthatók a folyamatok. A mikroökómia az egyes gazdálkodó egységeket, míg a makroökómia az egyes országokat vizsgálja egységként, feltételezve, hogy adott folyamatok egy pontban zajlanak.

A közgazdasági elemzésekben egészen az 1990-es évekig nem került fókuszba a tér, ennek „felfedezése” azonban új perspektívákat adott az elemzésekhez (Lengyel, 2000; 2003). A '90-es években Porter és Krugman is – egymástól eltérő megközelítés mentén, de hasonló indíttatásból – arra a következtetésre jutott, hogy a közgazdaságtudományi elemzésekbe be kell emelni a térbeliség kérdését és alapvető kategóriaként kell tekinteni a térre (Porter 1990; 1998;

Krugman, 1998). Ahogy Krugman (1998 – idézi Lengyel, 2000, 965) megfogalmazta: „a tér a közgazdaságtan utolsó feltáratlan határvidéke”. Porter azt is kiemeli, hogy ettől kezdve nem elkülönült vállalatokat kell vizsgálni, hanem a regionális klaszterek legyenek a mikroökonómia alapegységei (Porter, 1990). Ezek a megközelítések természetesen nem voltak előzmény nélküliek, építettek a korábbi regionális gazdasági modellekre, telephelyelméletekre (Thünen, Weber, Lösch stb.) is (Lengyel, 2000).

A tér tehát már korábban megjelent a tudományos elemzésekben; hiszen nemzetközi viszonylatban több mint fél évszázada, hazai vonatkozásban is megközelítőleg négy évtizede önálló tudomány a regionális tudomány^[1], amely alapvetően a földrajz- és közgazdaságtudományból nőtt ki, azonban az idők folyamán több más társadalomtudományi területtől is átvett szemléletet, módszereket (Rechnitzer, 2007). A regionális tudomány a társadalmi és gazdasági folyamatok területi folyamatait elemzi, „azt vizsgálja, hogy maga a térbeliség miként hat ezekre az összefüggésekre.” (Rechnitzer, 2007, 1580) Nehéz lenne felsorolni, hogy ez milyen sokrétű és sokszínű vizsgálati területet jelenthet, hiszen a tér, a térbeliség szinte minden társadalomtudományi kérdésben jelen van. Az elmúlt évtizedek kutatói megteremtették az alapokat, melyek alapján a jelen és jövő generációi tovább építkeznek és tovább formálják a tér összefüggéseit vizsgáló tudományt (Rechnitzer-Rácz, 2012).

A fentiekből az következne, hogy a tér ma már minden társadalmi, gazdasági elemzésben ott van, azonban, ahogy Varga Attila (2021, 9) rávilágít „a gazdasági folyamatok térbeli vizsgálata még ma sem része a fővonalai közgazdaságtannak. Hiába kapott Paul Krugman Nobel-díjat több mint egy évtizeddel ezelőtt, a felsőoktatásban használt mikro- és makroökonómiai tankönyvek továbbra is az „egy pont”- elvű gazdasági képből tanítanak.” A szerző ezután részletesen indokolja, hogy miért is lenne szükség arra, hogy a térbeliséget beemeljék a különböző elemzésekbe. Azt azonban hangsúlyozza, hogy „az innovációnak és a vállalkozásnak a térbeli vizsgálata viszont komoly hagyományokkal bír mind a szaktudományos irodalomban, mind a döntéseket támogató elemzésekben.” (Varga, 2021, 9) Tehát a térbeliség tudományos igényű vizsgálata, elemzése nem egyformán jelenik meg az egyes témák vizsgálatánál, de ahogy Dusek (2012) kiemeli, ez nem is probléma, hiszen a tudományos kérdések köre olyan széles körű, hogy nem tud mindenki minden témával foglalkozni, így a térbeliség kérdését sem fogja minden elemzés vizsgálni. Azonban Dusek felhívja a figyelmet arra, hogy az már problémának tekinthető, ha az adott jelenség vizsgálatához szükség lenne a tér beemelésére, de az nem történik meg, mert így téves következtetések szülehetnek.

[1] Előzményként itt a regionális tudományt elemem ki, azonban, ahogy Dusek Tamás (2012) rávilágít, már Adam Smith „A nemzetek gazdagsága és fő elemzési szempontjai” című műve is tartalmaz területi szempontokat, azonban ezen gondolatok nem kerültek bele a közgazdaságtan főáramába.

Mint a regionális tudományok területén is oktató és kutató úgy gondolom, hogy – bár e rövid összefoglaló csak éppen fel tudja villantani a téma főbb elemeit – a társadalomtudományi folyamatok jelentős részénél vizsgálni lehet a térbeliség kérdését, azonban ennek módszertana nagyon szerteágazó, attól függően, hogy az adott jelenséget milyen keretek között, milyen céllal és milyen adatokkal vizsgáljuk. Éppen ezért izgalmas terület ez, mert bár vannak kialakult vizsgálati módszerek, az adott témához és helyzethez igazodva mindig lehet találni újabb és újabb szempontokat, amelyeket be lehet emelni az elemzésekbe.

A következőkben a tanulmány azt mutatja be, hogy a gazdasági folyamatok és a vállalati elemzések vizsgálatába milyen módon^[2] lehet beemelni a térbeliség kérdését.

3. A TÉR ÉRTELMEZÉSE A VÁLLALATOK MŰKÖDÉSÉBEN

A fejezet célja, hogy áttekintést adjon arról, hogy a tér milyen módon értelmezhető a vállalatok életében. Kiemelt fókuszot kap a globális és lokális szint szerepe, illetve a virtuális tér jelenléte.

3.1. A TÉR ÉS A VÁLLALAT

Feltehető a kérdés, hogy miként hat a tér a vállalatok működésére? Rögtön felmerül a következő kérdés, hogy a hatás egy-egy vállalatra vagy több vállalatra, vagy akár egész iparágra értendő? Hiszen mindegyik más-más megközelítést jelent. A tanulmány azt mutatja be, hogy egy konkrét vállalat esetében mit jelenthet a tér. További kérdésként merül fel, hogy milyen vállalatról van szó. Nem mindegy ugyanis, hogy kisvállalatról vagy multinacionális vállalatról, vagy egy kistélephelyen vagy egy metropoliszban működő vállalatról van szó. Ezenkívül sok más szempontot lehet behozni az elemzésbe, melyek mindegyike egyedi hatást fog generálni az adott vállalat életében. A tanulmányom nem egy konkrét vállalat esetét mutatja be, hanem azt vezeti végig általánosságban, hogy egy vállalat milyen működési területeken számolhat a térbeliséggel. Ennek konkrét megjelenési formái már az adott vállalat fő jellemzőitől függhetnek (méret, telephelyek száma, a székhely és telephely településének típusa, tulajdonosi háttér, ágazat stb.).

Minden vállalat működik „valahol”, vagyis van egy székhelye és lehet egy vagy több telephelye is, azonos vagy akár más országban. A „valahol”-t itt egy konkrét helyként értelmezem, ami azt a települést jelenti, ahol a vállalat működik. Nyilván már a hely determinál sok mindent a vállalat működésével kapcsolatban, ezért is fontos kérdés a vállalatok életében a telephelyválasztás kérdése:

[2] A tanulmánynak nem célja, és terjedelmi korlátok miatt nem is lehet célja, hogy a témát teljes körűen mutassa be.

egyrészt meghatározó az adott hely infrastruktúrája, területi tőkéje^[3], szabályozási rendszere; másrészt az is, hogy a hely milyen területi kapcsolódásokat tesz lehetővé és milyen területi szintű hatások érhetik a vállalatot (ami azért történik, mert éppen az adott helyen működik). Ez a szemlélet túlmutat a hagyományos telephelyválasztás kérdéskörén, hiszen beemeli a rendszerbe azt a szempontot is, hogy az adott hely milyen területi hatásokat tud generálni a vállalat életében, illetve maga a vállalat milyen területi szintekre van hatással. Ezek a területi szintek az alábbiak lehetnek: lokális (a település és környezete), regionális, országos, több országot átfogó, kontinentális és globális.

A térbeliség megjelenése az alábbi működési területeken értelmezhető:

- Termelés: A vállalat honnan szerzi be a termékek, szolgáltatások előállításához szükséges alapanyagot, tőkét, munkát; illetve a termékét/termékeit, szolgáltatását/szolgáltatásait hol tudja eladni, vagyis milyen piacra termel.
- Fejlesztés, innováció: A vállalat a fejlesztésekhez honnan tud inputokat biztosítani, illetve a fejlődés által tud-e új területi szinteken megjeleníteni termékeivel, szolgáltatásaival?
- Kapcsolatok, együttműködések: Milyen területi szinteken működnek azok a szereplők, akikkel a vállalat kapcsolatot tart fenn?

Ezen kérdések mentén egy-egy vállalatot egyedi szinten lehet vizsgálni, az információk összesítése pedig egy adott térség, adott iparág vállalatainak jellemzőit tudja megadni. Vagyis arra lehet választ adni, hogy összességében például egy adott térség vállalatai jellemzően inkább helyi, regionális, országos vagy globális piacokról működnek és piacokra termelnek, kapcsolataik jellemzően inkább helyiek, regionálisak stb. Az egyedi szintű elemzések az adott vállalatok szintjén szolgálnak információkkal. A vállalat vezetése az információk birtokában átláthatja a vállalat területi hatásait és tudatosan képes döntéseket hozni, stratégiát alkotni a működésre vonatkozóan. Az aggregát típusú elemzések pedig abban segíthetnek a vállalkozásokat, hogy tisztában legyenek azzal, mi jellemzi e kérdésben az adott iparágat, illetve azt a települést, térséget, országot, ahol működnek, vagy telephelyválasztás esetében, ahol működni szeretnének. Az összesített elemzések továbbá információval szolgálhatnak a térség döntéshozói, szakemberei és a téma kutatói számára is, akik az adott területi egységre kívánnak szakpolitikai javaslatokat, tudományos következtetéseket megfogalmazni. Ezek a mutatók lehetnek az alapjai továbbá különböző versenyképességi indexek kiszámolásának és vállalati rangsorok összeállításának is.

Miért jó tudni, hogy térben mekkora is egy vállalat kiterjedése, vagyis működése során mely területi szintek hatnak rá a leginkább? Egy vállalat működése összetett feladat, a fő cél termékeinek és szolgáltatásainak megfelelő piacot találni. Mindeközben fontos feladat megfelelő munkaerőt találni, a jogszabályi feltételeket ismerni, olyan együttműködések fenntartani, amelyek segítik

[3] Az adott területrendszer elemei között fennálló összefüggések (Rechnitzer, 2016).

a vállalat működését, stb. Ha egy vállalat ismeri, hogy a működéséhez szükséges feltételek milyen területi szinten születnek, tudatosabban fel tud készülni ezek menedzselésére, mert van lehetősége megismerni az adott területi szinten zajló folyamatokat.

Természetesen ez egyes területi szintek hatása nem egyforma: lehetnek olyan területi szintek, melyek nincsenek hatással egy vállalat működésére, és lehetnek olyanok is, melyek mind gazdasági, mind társadalmi szempontból rendkívül nagy befolyással bírnak. Egyetértek Lengyel Imrével (2003), hogy van három olyan területi szint, amely szinte minden vállalat működésére hatással lehet: ezek a lokális, a nemzeti és globális szintek (Lengyel ezt közel két évtizede írta, amely véleményem szerint, most is ugyanolyan helytálló).

A lokális és globális szintekről a következő alfejezetben írok részletesen.

3.2. GLOBÁLIS ÉS LOKÁLIS

Minden vállalat működésére hat az a település és akár annak környezete (lokális szint), ahol működik; meghatározó lesz, hogy tud-e innen erőforráshoz jutni, milyenek a helyi viszonyok, vagyis a gazdaság és társadalom állapota, melyek a helyi jogszabályok, stb. Az már más kérdés, hogy a vállalatnak is lesz-e lokális hatása, vagyis termel-e/szolgáltató-e a helyi piacra, vannak-e helyi kapcsolatai akár más vállalatokkal, akár egyéb szervezetekkel, támogatják-e a helyi közösségeket, helyi kezdeményezéseket (helyi szintre irányuló vállalati társadalmi felelősségvállalási [CSR] tevékenység), stb.

Ez utóbbi kérdés tovább vezet a beágyazódás fogalmához, mely elsődlegesen a nagyvállalatok körében elterjedt fogalom (Józsa, 2019): képes-e egy (nagy)vállalat (főként olyan, amelyet külföldi működőtőke beruházással hoztak létre) integrálódni abba a környezetbe, ahol létrejött vagy ahová leányvállalatát telepítette; más szóval lesz-e helyi hatása a vállalatnak?^[4] Más szempontokból lehet érdekes kisebb vállalatok vagy például családi vállalkozások helyi beágyazódása (Konczos et al., 2019). Egy családi vállalkozás tulajdonosa nagy valószínűséggel abban a városban/térségben fog vállalkozást alapítani, ahol lakik, vagy ahová kötődése van, így nagy valószínűséggel gyakorol hatást például az adott településre^[5]. Egy multinacionális vállalatnak alapvetően a termelés lehet a fontos, a hely ehhez biztosít lehetőséget, míg például egy családi vállalkozásnál a hely szellemisége adja meg azt a plusz tényezőt, ami miatt éppen ott folytatja tevékenységét. A családi múlt, a család története meghatározó tényező, ezért fontosnak is érezhetik a hely, a térség támogatását, úgy érezhetik, hogy

[4] Természetesen a beágyazódás nemcsak helyi szinten értelmezhető, de ebben a fejezetben ez van a fókuszban.

[5] Természetesen ez nem mindig van így, egy korábbi, családi vállalkozások körében zajlott kutatás során azonosítottak olyan családi vállalkozásokat is, melyek helyi beágyazódása nem értelmezhető (Reisinger, 2020).

ezzel a munkahelyteremtésen, a termékeken, szolgáltatásokon túl is tudnak valamit nyújtani a helyi társadalomnak.

Összességében a beágyazódás fogalma a következőképpen értelmezhető: „...a beágyazódás egy interaktív folyamat, amiben mindkét fél, a (nagy)vállalat és a (nagy)város is kezdeményező és haszonélvező, az általuk képviselt tevékenységek, vagy szereplői körök, intézmények, mindegyike valamilyen többlet erőforráshoz jut. Ezekkel a többlet (hard és soft) erőforrásokkal a maguk, vagy az általuk képviselt szereplők, közösségek, kezdeményezések céljait hatékonyabban, célirányosabban képesek megoldani, vagy esetenként újabbakat motiválni. A beágyazódással a (nagy)vállalat külső, termelésen kívüli (extern) hatásokat indukál és fogad be, amelyek a termelési, tevékenységi erőforrásainak a mennyiségi és részben a minőségi megújítását szolgálhatják, így kedvezőbb térbeli rendszerben működhet, jobban koncentrálhat a piaci helyzetének megtartására, bővítésére.” (Rechnitzer, 2018, 28)

A lokális hatások mellett a globális az, amely szinte minden vállalat működésére hatással lehet, még ha ez elsőre furcsának is tűnhet. Mi kapcsolódása lehet a globális gazdasági vagy társadalmi folyamatoknak pl. egy kisközségben működő vállalathoz? Először is nézzük meg, hogy mi lehet globális hatás? „A társadalomtudomány az 1920-as években ismerte fel azt, hogy az emberek, a társadalom élete periodikusan, örökösen újrakezdődő mozgások szerint hullámszik és ingadozik.” (Sipos, 2005, 344) Ezek a hullámzások gyakorlatilag olyan hatásokat jelentenek, amelyek érintenek minden társadalmi és gazdasági szereplőt. Időközönként bekövetkeznek olyan globális események, melyek mindenki életére hatással lesznek és ciklikusan következnek be. A gazdasági események ciklikusságát Kondratyev azonosította (Sipos, 2005), aki arra is felhívta a figyelmet, hogy a nagy változásokat okozó gazdasági események (pl. kereslet-kínálat egyensúlyának megbomlása, pénzügyi spekulációk, háborúk) hatásai nemcsak gazdaságiak, hanem megjelennek a politikában, a társadalomban, a demográfiában stb. is. Ezenkívül történhetnek olyan események is, amelyek nem gazdasági eredetűek, mégis kihatnak a világ működésére: pl. természeti események, nagy befolyással bíró országokban történő politikai, társadalmi változások és – ahogy több, mint egy éve szomorúan tapasztaljuk – a világválságok is.

Akár gazdasági, akár egyéb okokból indul el világszintű változás, ezt biztosan minden szereplő, így még a legkisebb vállalatok is megérik, természetesen, nem mindenki azonos mértékben. Nyilván nehéz előre tudni, hogy mi lesz világszintű esemény, nem is lehet mindenre felkészülni, így napjaink egy – talán éppen a világválság miatt – nagyon fontos tulajdonsága lett a reziliencia, a változásokhoz való rugalmas alkalmazkodás. Természetesen nem könnyű megoldásokat találni, főleg, ha egy teljesen új helyzet előtt állnak a szereplők. A jelenleg is zajló világválságban talán még inkább fontossá válik a gondolat, hogy a globális kihívásokra a válaszokat helyben kell megtalálni. Lehetnek univerzális megoldások is, de hosszú távon azok lehetnek hatékonyak, amelyeket a helyi adottságoknak megfelelően találtak ki és alkalmaztak.

A globális és lokális hatásoknak van egy kicsit más értelemben használt megközelítése is, ez a globális-lokális paradoxon, melyről főként az ezredforduló környékén jelentek meg tudományos írások. A globális-lokális paradoxon jelentése, hogy gazdasági tevékenységet elvileg bárhol lehet végezni és a világ egy egységes piacot jelenthet (legalábbis bizonyos iparágakban), viszont a vállalati versenyelőnyben a lokális együttműködések és a helyi beágyazódás megléte egyre meghatározóbb, vagyis a lokalizációs tényezők felerősödése tapasztalható, és a tartós versenyelőnyök forrásai lokálisak (Porter, 1998; Lengyel, 2003; 2010). Mindez a fejlett országokra lehet jellemző a globálisan versenyző iparágakban. A fentiek alapján a globális-lokális folyamatok egymás előfeltételeiként és ellentételeiként is értelmezhetők (Póla, 2019). Póla Péter a Lengyel-Rechnitzer (2004) szerzőpáros gondolata alapján megállapítja, hogy ezek ma együtt határozzák meg a gazdasági folyamatokat.

A globális-lokális szópárra már a tudományos életben is használják a globalizáció megnevezést, mely fogalmat Robertson alkotta meg 1995-ben (Póla, 2019). Globalizáción a fentiekben bemutatott egyszerre globális és lokális folyamatokat érthetjük, Robertson értelmezésében (1995 – idézi Póla, 2019, 265): „...a lokális problémák globálisan megismerhetővé, összehasonlíthatóvá válnak, de egyúttal a globális hatások is érvényesülnek lokális szinten. Például egy helyi szinten előállított termék, egy sajátos életforma a helyi keretektől kilépve globálisan elterjed, illetve egy globálisan terjedő termék, szokás lokalizálódik, alkalmazkodik a helyi miliőhöz.”

Ralf Dahrendorf (2004, 34–35) továbbmegy a fogalom értelmezésében, számára a fogalom nemcsak a gazdasági közegben értelmezhető, hanem az emberek életét is meghatározó jelenség: „Míg bizonyos gazdasági tevékenységeknek egyre nagyobb térre van szükségük a kibontakozáshoz, [...] az emberek egyre kisebb tereket keresnek, melyben otthon érzik magukat és kifejleszthetik a hovatartozás érzését.” Dahrendorf kitér arra is, hogy a globális-lokális világban megvalósul az információ határtalan közvetítése is, mely gyakorlatilag egy fizikailag nem megfogható világot, a virtuális teret jelenti, melyről a következő alfejezetben lesz szó röviden.

3.3. VIRTUÁLIS TÉR

Lengyel már 2003-ban kiemelte, hogy az új informatikai megoldások gyakorlatilag egy olyan virtuális világot hoznak létre, ahol eltűnik a távolság. Főleg azokban az ágazatokban, ahol nem a szállításon van a hangsúly, hanem jellemzően kommunikációs megoldásokra építenek, a földrajzi tér helyett a virtuális lesz a meghatározó. Lengyel (2010) egy későbbi művében leírja, hogy bár az új kommunikációs technológiák segítségével bárhol, bárkivel lehet kapcsolatot ápolni^[6], ezek valószínűségét növeli, ha volt korábban fizikai kapcsolat is a szereplők között.

[6] Természetesen akkor, ha rendelkeznek a szereplők a megfelelő eszközökkel.

Az utóbbi közel két évtizedben, de abból is inkább az utóbbi 10 évben a kommunikációs technológiák olyan szintű fejlődése figyelhető meg, mely hatással van szinte minden társadalmi és gazdasági szereplő életére. Még akkor is, ha az internet nem elérhető mindenki számára^[7], az egyéb IT megoldások és technikák behálózta mára szinte az egész világot. Ez alól a hatás alól a vállalatok sem vonhatják ki magukat, ma már meghatározó számukra, hogy az on-line térben milyen formában, milyen információkkal vannak jelen és milyen kommunikációs technikákat használnak. Míg 10-15 évvel ezelőtt az volt a kérdés, hogy a vállalatok működtetnek-e saját honlapot, ma már a különböző közösségi oldalakon is megjelennek, akár információ megosztás, akár hirdetés céljából. A személyes kommunikációt egyre inkább felváltotta az e-mail, a közösségi média felületeken való információcsere, így egyre több információt lehet megosztani egyrészt a saját munkavállalókkal, másrészt a külvilággal is.

Tehát ma már számolni kell a fizikai jelenlét mellett egy virtuális jelenléttel is, mely az utóbbi egy évben, a járványhelyzetben még hangsúlyosabbá vált. Kiderült, hogy on-line megbeszéléseket is lehet tartani, lehet tréningeket, képzéseket is megtartani az on-line térben, melyek természetesen személytelenebbek, de sok esetben, ebben a speciális helyzetben a működés feltételeit teremtik meg. Biztos vagyok benne, hogy ezek közül számos megoldás vállalati gyakorlat fog maradni a járvány után is, hiszen az szinte biztos, hogy a 2020 előtti életünk már nem fog visszajönni, így az új on-line megoldások is az életünk részei lesznek, keveredve az eddig is már használt megoldásokkal és a személyes kapcsolódásokkal.

A fentiek miatt ma már nagyon fontos, hogy egy vállalat tudatosan kezelje az on-line jelenlétét, ez ne véletlenszerű legyen. Így a különböző terekben való jelenléttel párhuzamosan ma már az is fontos, hogy a tervezés során a virtuális tér is megjelenjen, fel tudja térképezni azt egy vállalat, hogy mennyire on-line, illetve, hogy saját tevékenységével, működésével milyen szinten van jelen az on-line térben. Az is érdekes kérdés lehet, hogy egy adott térség vállalatai milyen mértékben vannak jelen a virtuális térben, mely alapján döntéshozói, vállalati és kutatói oldalról is következtetéseket lehet levonni egy adott térség virtuális jelenlétére vonatkozóan.

Láthatjuk tehát, hogy bár a virtuális tér nem klasszikus területi tudományok vizsgálati tere, azonban ma már egyre fontosabb közege a vállalati és társadalmi folyamatoknak. Így érdekes lehet, a működés digitalizációja mellett, a virtuális jelenlétet is vizsgálni és beemlíteni a területi elemzések körébe.

4. ÖSSZEGRZÉS

A tanulmány célja az volt, hogy áttekintést adjon a tér vállalati működésben betöltött szerepéről. A téma vizsgálatához alapvetően a téma jelentős hazai szakirodalmi

[7] 2021 januárjában a világon kb. 4,6 milliárd aktív internet használó élt (statista.com).

bázisát használtam fel, kiegészítve néhány releváns külföldi forrással és mindezek alapján saját gondolatokkal. A téma felvezetéseként röviden bemutattam a tér, terület, hely szavak jelentését, majd áttekintettem, hogy az elmúlt több mint fél évszázad során milyen területi megközelítések voltak a társadalmi, gazdasági elemzésekben. Bár az alap közgazdaságtani elemzések még mindig nagyrészt tér nélküli világot feltételeznek, a területi elemzések ma már megkerülhetetlen elemei a társadalmi, gazdasági folyamatok elemzésének. Ma már külön tudomány, a regionális tudomány vizsgálja ezen folyamatokat, de más tudományterületekben is találkozunk területi szemlélettel. Természetesen nincs szükség minden társadalmi, gazdasági folyamatot térben is értelmezni, de – egyetértve Dusek (2012) gondolatával – ahol ott van a tér, ott nem szabad kihagyni az elemzésekből.

Éppen ezért ma már a vállalatok működésének területi elemzése is fontos eleme lehet a gazdasági folyamatok vizsgálatának. A tanulmányban kitértem arra, hogy ez az elemzés lehet egyéni szintű, amikor egy-egy vállalatot önmagában vizsgálunk, megnézzük, hogy működése során milyen területi szintek hatnak rá, illetve maga a vállalat milyen területi szinten képes hatást kifejteni. Ha azonban összesítjük ezeket az információkat, képet kaphatunk egy-egy település, térség vagy iparág vállalatainak területi kiterjedtségéről. Az egyéni szintű elemzés az adott vállalat számára releváns, segíti a tudatos működést, míg az aggregát adatok a döntéshozók, kutatók számára szolgálhatnak információval.

Fontos tudnia a vállalatoknak, hogy milyen területi szintek lehetnek rájuk hatással és ők milyen területi szintekre lehetnek hatással, mert a különböző területi szintek eltérő mértékben lehetnek meghatározóak a vállalatok működésében. Ezek közül a helyi, a nemzeti és a globális szint szinte minden vállalat (mérettől, működési területtől stb. függetlenül) életében jelen lehet. Minden területi szintről más-más hatás érheti a vállalatot, így, ha tudja a vállalat, hogy számára mely területi szintek a meghatározóak, akkor tudatosan fel tud készülni arra, hogy az adott területi szinten megjelenő társadalmi és gazdasági folyamatok milyen módon tudják befolyásolni a működését.

A tanulmányban részletesen kitértem a lokális és globális hatásokra, és bemutattam, hogy egyrészt értelmezhető ez a két szint a globális-lokális paradoxon jelenségeként, másrészt azon gondolatok mentén, hogy milyen helyi és globális folyamatok befolyásolhatják a vállalat működését, illetve, hogy a vállalat milyen módon tud ezeken a területi szinteken megjelenni. A lokális hatásokkal kapcsolatban röviden kitértem a beágyazódás kérdésére is. A tanulmány végén a virtuális, on-line térben való jelenlétem jártam körbe, mely ugyan nem a hagyományos területi elemzések vizsgálati területe, de ma már egyre fontosabb, hogy milyen hatások érhetik a vállalatokat a virtuális térben és ők milyen mértékben vannak jelen ezekben a terekben.

A tanulmány elméleti keretek és az elméletek tovább gondolása mentén vizsgálta a témát; a teljesség igénye nélkül, hiszen a vállalatok térbelisége sokkal nagyobb téma, minthogy egy tanulmányban teljes körűen vizsgálni lehessen. A célom az volt, hogy néhány szempontot felvillantva bemutassam a téma álta-

lam relevánsnak tartott főbb szempontjait kiegészítve saját megközelítésekkel. A téma vizsgálata folyamatban van, egy kérdőíves kutatás keretében vizsgálom majd a tér hatásait a gazdasági folyamatokra és a vállalatokra vonatkozóan.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

IRODALOMJEGYZÉK

- A. Gergely A. (1996) A térszerveződés szimbolikus üzenetei I-II. *Comitatus*, 1, 2, 33-42, 13-21.
- Dahrendorf, R. (2004) *Egy új rend nyomában*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Dusek T. (2012) A tudományos szakosodásról és a főáramú közgazdaságtan térnélküliséget érintő kritikákról. In: Rechnitzer J.-Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr. 60-67.
- Dusek T. (2013) *Tér és közgazdaságtan*. L'Harmattan - TIT Kossuth Kiadó, Budapest.
- Faragó L. (2012) Térértelmezések. *Tér és Társadalom*, 26, 1, 5-25.
- Izsák É. (2012) Tér-elmélet és tudományos tudás. In: Nemes Nagy J. (szerk.): *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés*. ELTE Regionális Tudományi Tanszék. 140-148.
- Józsa V. (2019) *A vállalati beágyazódás útjai Magyarországon*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest.
- Konczosné Szombathelyi M.-Reisinger A.-Ablonczyné Mihályka L.-Rámháp Sz.-Bite P.-Polster Cs. (2019) Családi vállalatok: regionális beágyazódás és nemzetköziesedés *Prosperitas*, 3, 77-96.
- Krugman, P. (1998) Space: The Final Frontier. *Journal of Economic Perspectives*, 2, pp. 161-175.
- Lengyel I. (2000) A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, XLVII, december, 962-987.
- Lengyel I. (2003) *Verseny és területi fejlődés*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. (2010) *Regionális gazdaságfejlesztés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel I.-Rechnitzer J. (2004) *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- Nemes Nagy J. (2009) *Terek, helyek, régiók*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Póla P. (2019) A vidékfejlesztés helyi erőforrás rendszere. In: Farkas J. Zs.-Kovács A. D.-Perger É.-Lennert J.-Hoyk E.-Gémes T. (szerk.): *Alföldi kaleidoszkóp: A magyar vidék a XXI. században: Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Kecskemét. 264-275.

- Porter, M. E. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.
- Porter, M. E. (1998) The Adam Smith Address: Location, Clusters, and the „New” Microeconomics of Competition. *Business Economics*, 1, pp. 7-14.
- Rechnitzer J. (2007) A társadalomtudomány új ága: a regionális tudomány. *Magyar Tudomány*, 12, 1580-1589.
- Rechnitzer J. (2016) *A területi tőke a városfejlesztésben. A Győr-KÓD*. Dialóg Campus.
- Rechnitzer J. (2018) Beágyazódás és a beágyazottság – Töprengések a vállalatok területi/városi integrációjáról. *Tér-Gazdaság-Ember*, 6, 1, 25-41.
- Rechnitzer J.-Rác Sz. (2012) Előszó helyett: négy generáció és ami utána következik. In: Rechnitzer J.-Rác Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr. 7-17.
- Reisinger A. (2020) Corporate social responsibility, competitiveness and embeddedness. In: Gál Z.-Kovács S. Zs.-Páger B. (eds.): *Flows of Resources in the Regional Economy in the Age of Digitalisation: Proceedings of the 7th CERSConference*. Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs. pp. 21-33.
- Robertson, R. (1995) Glocalisation: time-space and homogeneity-heterogeneity. In: Featherstone, M.-Lash, S.-Robertson, R. (eds.): *Global modernities*. Sage, London. pp. 25-44.
- Sipos B. (2005) A rendszerváltás utáni rövid konjunktúraciklusok vizsgálata. *Statisztikai Szemle*, 83, 4, 340-364.
- Varga A. (2021) Az innováció, a vállalkozás és a gazdasági növekedés térbelisége. In: Varga A. (szerk.): *Regionális innováció, vállalkozás és gazdasági növekedés*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 9- 20.

Munkáltatók elvárása a soft és hard skillek-kel kapcsolatban a munkaerőpiacon

Employers' expectations for soft and hard skills in the job market

Absztrakt

A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a Közép-Magyarország régió legnagyobb egyetemén tanuló egyetemi polgárok miképpen érzékelik, hogy a munkáltatók milyen soft és hard skilleket várnak el tőlük, miután végeztek az egyetemen. A tanulmányban ennek a felmérésnek az a része kerül bemutatásra, amiben a válaszadók a szükséges képességeket értékelik. A tanulmány feltárja, hogy milyen elvárásaik vannak a munkáltatóknak a munkavállalókkal szemben és melyek azok a képességek, amelyeket elvárnak a jelentkezőktől. A szerzők a vizsgálatukban arra voltak kíváncsiak, hogy a vizsgált skillek: az érzelem, az operatív munka és a vezetés, milyen kapcsolatban vannak egymással, és hogy ezeket a skilleket tanulhatják-e a hallgatók az iskolákban. A vizsgálat kitért arra is, hogy a soft skillek megjelennek-e a felvételi követelmények között és ezek a képességek jelentős igényként azonosíthatóak-e a munkáltatói oldalon.

Kulcsszavak: soft skill, hard skill, munkáltatói elvárások, munkaerőpiac

Abstract

The aim of the present study is to examine how university citizens studying at the largest university in the Central Hungarian region perceive what soft and hard skills employers expect from them after graduating from university. In the present study, the part of this survey in which respondents assess the skills required is presented. The study explores what expectations employers have for employees and what skills they expect from applicants. In their study, the authors were interested in the relationship between the skills studied in the labour market: emotion, operational work and leadership, and whether these skills can be learned by students in school. The study also looked at whether soft skills appear among the hiring requirements and whether these skills can be identified as a significant need on the employer's side.

Keywords: soft skill, hard skill, employers' expectations, labour market

JEL kód: J24

BEVEZETÉS

A kutatásban arra voltunk kíváncsiak, hogy a Közép-Magyarország régió legnagyobb egyetemén tanuló egyetemi polgárok szerint a munkáltatók milyen soft és hard skilleket várnak el tőlük, miután végeztek az egyetemen. A felmérés célja volt, hogy megismerjük milyen elvárásaik vannak a munkáltatóknak a munkavállalókkal szemben, és melyek azok a képességek, amelyeket elvárnak a jelentkezőktől. A kutatás során további cél volt, hogy feltárjuk a munkaerőpiacon elvárt készségeket: az érzelem, az operatív munka és a vezetés, milyen kapcsolatban vannak egymással, és, hogy ezeket a skilleket tanulhatják-e a hallgatók az iskolákban, illetve mennyire kerülnek napvilágra az egyes állásinterjúkon.

A vizsgálat során egy- és többváltozós statisztikai módszerekkel értékeltünk ki egy általunk összeállított kérdőívet, amelyet egyetemi polgárokkal töltöttünk ki.

1. A KÉPESSÉGEKKEL KAPCSOLATOS KORÁBBI KUTATÁSOK

A képességstratégia szerint a munkavállalói, kínálati oldal a képességek megteremtését és ennek eredményeként az egyének által felhalmozott képességkészleteket jelenti. A képességkészlet forrása azonban nemcsak a formális oktatás és képzés területén megszerzett, bizonyítvánnyal, diplomával igazolt kvalifikáció, hanem a nem formális és informális tanulási területeken szerzett, folyamatosan változó, gazdagodó tudás- és képességterületek is. Az egyén képességkészlete az adott munkaerőpiacon képesség-megfelelésként, -hiányként vagy -többletként jelenik meg. Mindez a gazdaságban képesség-egyensúlyként, vagy egyensúlytalanságként mutatkozik meg (Halász, 2013; Tribble, 2020).

A hard skillek könnyebben meghatározható és könnyebben mérhető készségek, mint a soft skillek. A hard skillek vagy kemény készségek a munkavállaló képességét mutatják egy adott feladat elvégzésében, a soft skillek vagy puha készségek pedig inkább arról szólnak, hogyan alkalmazkodnak, mennyire együttműködőek, hogyan oldják meg a problémákat és hogyan hoznak döntéseket a munkavállalók adott helyzetekben (Greene-Burleson, 2003).

A Wall Street Journal^[1] több, mint 900 vezetővel végzett felmérésében a megkérdezettek 92%-a arról számolt be, hogy a soft készségek – beleértve a kommunikációt, a kíváncsiságot és a kritikus gondolkodást is – legalább olyan fontosak, mint a hard skillek. A megkérdezett vezetők 89%-a úgy nyilatkozott, hogy meglehetősen nehéz olyan alkalmazottakat találni, akik megfelelő soft skillekkel rendelkeznek. A probléma valószínűleg abból is adódhat, hogy a kommunikációt, a kíváncsiságot és a kritikus gondolkodást is nehezebb mérni, mint a hard skilleket, vagyis a technikai készségeket.

[1] <https://www.wsj.com/articles/employers-find-soft-skills-like-critical-thinking-in-short-supply-1472549400>

Az, ha ma valaki sikeres a munkahelyén, nem garantálja azt, hogy holnap vagy a közeljövőben is sikeres marad. Hirtelen megváltozhat a munkakörnyezet, megváltozhat a vállalat stratégiája. Hirtelen más emberekkel, más korcsoporttal kell együttműködni, más lehet az időgazdálkodás, ebből kifolyólag a legfontosabb nem is az, hogy pillanatnyilag rendelkeznek-e a munkaerőpiacra kilépők azokkal a skill-ekkel, amelyek az adott helyzetben szükségesek és elengedhetetlenek; hanem a kérdés inkább az, hogy képesek lesznek-e újat tanulni és képesek-e alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez (Bruce, 2015).

Sokáig a hard skill-ek meglete volt a fontosabb elvárás a munkaadók részéről a munkavállalók irányába, azonban változás állt be a soft és hard skill-ek fontossági arányának munkaadói oldalról való megítélését illetően. Nyilván sokkal könnyebb meghatározni és mérni, hogy tud-e valaki például weboldalt készíteni vagy egy adott menüsört elkészíteni, mint azt, hogy képes-e csapatban együttműködni, tud-e adott időre elkészülni a feladattal vagy éppen meg tudja-e szervezni a projekt megvalósítását az elejétől a végéig. Mivel a vállalatok számos rutinfeladatot automatizáltak már, így a munkavállalóktól is szélesebb körű feladatvállalást várhatnak el a vezetőik, például a kritikus gondolkodás, az empátikus képességek vagy éppen a kommunikációs skill-ek terén; hiszen ezek azok a készségek, melyeket a számítógépek nem képesek szimulálni.

Az állásinterjúkon a probléma nem csupán a soft skill-ek felismerésének és mérésének viszonylagos nehézségének tudható be, hanem valójában hiány lehet a piacon jelenleg meglévő soft készségekből. Amikor az adott pozícióra a lehető legalkalmasabb jelentkezőt szeretné a vállalat kiválasztani, akkor az intelligencia hányadost (IQ /intelligence quotient), az emocionális kvócienszt (vagyis az érzelmi intelligencia hányadost/EQ) és az ún. kíváncsiság kvócienszt (CQ/curiosity quotient) egyaránt vizsgálni, mérni kellene. Akik magas EQ-val rendelkeznek, minden döntésüket sokkal tudatosabban hozhatják meg, hiszen be tudják azonosítani, hogy mikor mit éreznek pontosan, ez milyen hatást vált ki belőlük és embertársaikkal is könnyebben alakítanak ki jó, tartalmas kapcsolatokat. A magas EQ-val rendelkező személyek kevésbé élik meg a stresszt és a szorongást, ami lehetővé teszi számukra a helyzetek megfelelő kezelését még nagyobb nyomás alatt is, illetve következetesen tudnak jó döntéseket hozni. A magas EQ erős interperszonális készséget is jelez, amely elengedhetetlen a csapat irányításához, vezetéséhez, a kollégákkal való jó együttműködéshez, valamint további hasznos kapcsolatok kiépítéséhez. Az EQ nagy szerepet játszik a vezetői skill-ek között (Haddon, 1999).

Az emberi interakciók nagy részét a ma már szinte minden munkavállaló számára nélkülözhetetlen EQ irányítja (Haddon, 1999). A magas EQ-szintű vezetés elősegíti a jobb vállalati kultúrát, ami elégedettebb munkatársakat, jobb tehermegterhelést és átfogóbb együttműködést eredményezhet.

A munkahelyi jó teljesítmény a hard és soft skillek megfelelő kombinációjából eredeztethető. A Harvard Egyetem egyik kutatása szerint^[2] a munkahelyi sikerek 85%-a köszönhető soft skillek-nek, míg csupán tizenöt százaléka a hard skillek-nek. A LinkedIn Global Talent Trends 2019 jelentése szerint^[3] a szakértők 92%-a gondolja azt, hogy a puha képességek ugyanolyan fontosak vagy még fontosabbak is, mint a kemény képességek. A szakértők 89%-a azt állította, hogy ha egy újonnan felvett munkavállaló mégsem váltja be a hozzá fűzött reményeket, akkor az azért van, mert a szükséges és kritikus soft képességeknek nincs, vagy nem megfelelően van birtokában.

Kárpáti Daróczy Judit PhD értekezésében (2014) a gazdasági felsőfokú nem diplomát adó szakképzést mutatta be. A szerző úgy véli, hogy a hallgatók által fontosnak gondolt és a munkaadók részéről elvárt kompetenciák közül az alábbiak estében van eltérés: probléma-megoldási készség, szaktudás gyakorlati alkalmazása, kommunikációs képesség, idegen nyelv ismerete, szervezési készség, stressztűrő képesség, elemző készség, analitikus szemlélet, rugalmasság, más emberek motiválásának képessége. Vizsgálati eredményei azt mutatták, hogy a hallgatók fontosabb munkáltatói elvárásnak gondolják az adott kompetenciákat, mint amennyire azokat a munkáltatók ténylegesen fontosnak ítélik meg. A vállalatok a gazdasági végzettségű, felsőoktatásból kikerült tanulók esetében elsősorban a megbízhatóságot, a precizitást, a szaktudás gyakorlati alkalmazását, az önállóságot, a problémamegoldást, a terhelhetőséget és a munkabírást követelik meg. Továbbá, olyan naprakész kompetenciákkal rendelkező dolgozókat keresnek, akik a kreativitásukkal és a problémamegoldó képességükkel additív értéket tudnak nyújtani a vállalkozásnak. Tény, hogy jelentős eltérés van a hallgatók által vélt munkaadói elvárások és a valós munkaadói elvárások között (Horváth-Csikós, 2020).

„A pályakezdők helyzete nem irigylésre méltó a munkaerőpiacon. Esélyeiket nagyban gyengíti az a tény, hogy jellemzően azoknak az ismereteknek a hiányában vagy szűkében vannak, amelyek jellemzően elvárásként jelentkeznek a foglalkoztatók részéről. A folyamatos kompetencia és tudásfejlesztés erőteljes elvárása a munkaerőpiacnak. A fiatalok egyik versenytényezője az lehet, hogy jobban, gyorsabban, rugalmasabban tudnak megújulni. A LLL (life-long learning) koncepciójában lehetőség nyílik arra, frissítsék, újítsák készségeiket, tudásukat, hiszen egy megszerzett felsőfokú végzettség nem jelent biztos munkát, megélhetést a munkaerőpiacon. Természetesen felvetődik a kérdés, hogy a diákok az iskolapadból hozott hiányosságaik, így a munkahelyi tapasztalat, a nem aktív nyelvtudás, kérdés, hogy mennyire tudják befolyásolni a munkáltatók foglalkoztatási döntéseit. Ebben szerepet játszhat az úgynevezett alulértékelési tendencia, és az iskolai élmények befolyása, amely során a saját maguk megítélésénél az isko-

[2] <https://www.nationalskills.org/the-soft-skills-disconnect/>

[3] <https://business.linkedin.com/talent-solutions/blog/recruiting-strategy/2019/soft-skills-are-hard-to-assess-but-these-6-steps-can-help>

lai érdemjegyekből indulnak ki (Czeglédi-Juhász, 2014). Emellett az oktatási idő kitolódásával a fiatalok pályaérettsége is változott. Az oktatás és a gyakorlat összehangoltabb együttműködésére lenne szükség ahhoz, hogy az aktuális piaci igényeknek megfelelő kompetenciákkal rendelkező munkavállalók jelenjenek meg a munkaerőpiacon.” (Horváth-Csikós, 2020, 21)

A felsőoktatásban használt tréninget a gyakorlatorientált képzési formák egyikéként alkalmazzák, hisz olyan készségeket és kompetenciákat képes fejleszteni, melyek ismerete és használata elengedhetetlen a jelenlegi magyar munkaerőpiacon. A mintatréning (Kurucz-Magyar-Stifter, 2018) egy kiscsoportos fejlesztő módszer, amely játékos, élményszerű oktatást valósít meg adott célok és kompetenciák fejlesztése mentén. „A koncepció ilyen módon hatékony, és az eredmények megerősítik, hogy akár némi testreszabás után, állandó eleme legyen a felsőoktatásnak, különösen a gazdálkodástudomány menedzsmentképzési területein.” (Kurucz-Magyar-Stifter, 2018, 133) „A gamifikációt mint stratégiát elsőként a humán- és marketingmenedzsment alkalmazta annak érdekében, hogy motiválttá és elkötelezetté tegye nemcsak az alkalmazottjait, hanem a fogyasztóit is, saját piaca irányába (Zichermann-Linder, 2013). Az oktatási intézmények csak néhány éve kezdték el felfedezni a gamifikációban rejlő ösztönző lehetőségeket”, így egyre szélesebb lehetőségek nyílnak meg az oktatók előtt annak érdekében, hogy óráikat színesebbé, élménydúsabbá tegyék (Csikósné, 2019, 25).

2. A KUTATÁS BEMUTATÁSA

2.1. KUTATÁSI MÓDSZERTAN

A Közép-Magyarország régió legnagyobb egyetemén tanuló egyetemi polgárok vettek részt abban a felmérésünkben 2020-ban, amely során arról kérdeztük meg őket, hogy miképpen érzékelik, hogy a munkáltatók milyen soft és hard skilleket várnak el tőlük, miután végeztek az egyetemen. A tanulmányban ennek a felmérésnek az a része kerül bemutatásra, amiben a válaszadók a szükséges skilleket értékelik. Habár a mintagyűjtési eljárás miatt sem tekinthető a vizsgált csoport reprezentatívnak, ám úgy véljük, hogy az eredmények egy képet adhatnak a Közép-Magyarország régió egyik domináns oktatási intézményében tanuló polgárainak véleményéről, és közvetetten következési lehetőséget adnak a munkáltatói elvárásokról.

A vizsgálatot a közösségi oldalak és az oktatók bevonásával végeztük el. A próbakérdés alkalmazásával a kutatásban résztvevők nem kérték a kérdések módosítását. Elsősorban a közösségi oldalakon osztottuk meg a kitöltőkkel a kérdőívet, akik tovább küldték azt. A beérkezett kérdőívek 99%-ban kiértékelhetőek voltak.

A kérdőív zárt és nyitott kérdésekből állt. A 28 kérdésből egy volt nyitott, a többi zártként vettek vszerepelt. A kérdőívet három funkcionális kérdéscsoportra lehetett osztani. Az elsőben a minta specifikálására vonatkozó kérdések voltak (alapvetően demográfiai kérdések). Így többek között rákérdeztünk: a lakóhelyre, az életkorra, a legmagasabb iskolai végzettségre, a családi állapotra, és a munkatapasztalatra. A második csoport a soft skill értelmezését tárgyalta: a soft skill kifejezés ismeretét, a kitöltők soft skilljének az értékelését, a munkáltatói elvárásokat a soft skillel kapcsolatban. Az utolsó kérdések a soft skillek munkaerőpiaci szerepét vizsgálták. Azaz, milyen értéket képviselnek a munkaerőpiacon, mik lehetnek az elsajátítás eszközei, és a fejlesztés lehetőségei. A kérdéseket alapvetően metrikus és nominális változókon mértük.

A kérdőív elemzésére a szerzők az SPSS 25-ös statisztikai programot, és az SPSS AMOS 27-es verzióját használták. A következő statisztikai módszerekkel történtek a kiértékelések: egy- és többváltozós módszerek, gyakoriság, átlag, szórás, faktoranalízis, korrelációs vizsgálatok, ANOVA és SEM modell.

Összesen 500 darab kitöltést tudtunk értékelni, a mintára az alábbiak jellemzők (1. táblázat).

1. táblázat: A minta jellemzői, n=500 fő

Table 1 Characteristics of the sample, n=500 people

Nem	31,4% férfi 68,6% nő
Életkor	Átlagos életkor: 28,48 év
Jelenlegi lakhelye	21,6% Észak-Magyarország 2,8 % Észak-Alföld 7,8 % Dél-Alföld 44,4% Közép-Magyarország 7,0% Közép-Dunántúl 6,2% Nyugat-Dunántúl 10,2% Dél-Dunántúl
Lakóhely	34,2% Budapest 41% Város 24,8% Falu
Legmagasabb iskolai végzettség	49% Még érettségi 50,6% Diploma 0,4% PhD fokozat
Munkatapasztalat	16% Még nincs 0-5 év 45,6% 0-5 év 13,4% 6-10 év 13,6% 11-20 év 10,4% 21-nél több

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján saját szerkesztés

A specifikációból látható, hogy a megkérdezettek több mint a fele már rendelkezett diplomával a kérdőív kitöltése során. A diplomások 49,4%-a a Közép-Magyarország régióból származott, és városban lakott (41,4%).

Azok közül, akiknek nincs munkatapasztalatuk, legnagyobb arányban az érettségizettek közül kerültek ki (86,3%). A minden ötödik falun élő megkérdezett nem rendelkezett munkával még sohasem, míg ez az arány a budapestiek esetében: minden tizedik válaszadó nem tudott még munkaviszonyt felmutatni.

2.2. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A kutatás rákérdezett arra, hogy a megkérdezettek tisztában vannak-e azzal, hogy mit jelent a soft skill fogalma. A válaszadók 34,4%-a igennel válaszolt, 35%-uk nemmel, míg a 30,6%-uk csak részben ismerte a fogalmat. A lakóhely és a fogalom ismerete szerint szignifikáns összefüggést találtunk (Khi-négyzet próba: 21,028 df: 4 szign.: ,000 $p < ,05$). Míg például a budapestiek 22,8%-a nem ismerte a soft skillt, addig ez az arány a városokban élők 41,5%-át, és a falun lakók 41,1%-át tette ki. A nemek alapján ilyen különbséget nem lehetett találni, ám a munkahelyi tapasztalat szerint igen. Így azon megkérdezettek, akik még nem dolgoztak sohasem, 9,4%-uk nem hallotta a fogalmat, azoknak, akik már több mint 5 éve jelen vannak a munkaerőpiacon, átlagosan 3%-uknak okozott gondot a definíció (Khi-négyzet próba: 50,636 df: 8 szign.: ,000 $p < ,05$).

A kérdőív kitért arra is, hogy milyen elvárásaik vannak a munkáltatóknak a munkavállalókkal szemben, melyek azok a képességek, amelyeket elvárnak a jelentkezőktől. Az adott tulajdonságokat a fontosságuk alapján kellett értékelniük a kutatásban résztvevőknek. Az egyes az egyáltalán nem fontosat, míg az ötös a nagyon fontosat jelentette az ötfokozatú Likert-skálán. A válaszolók által megadott értékelések alapján az adott válaszok szórását és átlagát lehet megtekinteni a 2. táblázatban.

A táblázat azt mutatja, hogy a nyelvismeret és az informatikai ismeret, a problémamegoldó képesség még mindig a legfontosabb szempontoknak tekinthetők a munkavállalók felvételének esetében. Ugyanakkor a soft skilltek is egyre inkább megjelennek a felvételi követelmények között, és ezek a képességek jelentős igényként azonosíthatóak a munkáltatói oldalon. Bár az is tény, hogy ezeknél a képességeknél a szórások igen magas értéke azt mutatja, hogy az adott minta nem volt homogén a vizsgált képesség értékelése szempontjából.

2. táblázat: A munkáltatók elvárása a jelentkezőktől, n=500 fő

Table 2 What employers expect from candidates, n=500 people

Képességek	Átlag	Szórás
Vezetői képességek (I9)	2,83	0,972
Vállalkozói készségek (I10)	2,91	1,111
Érzelmi intelligencia (I3)	3,04	1,148
Empátia (I2)	3,15	1,162
Kritikus gondolkodás (I8)	3,40	0,999
Etikai és erkölcsi képességek (I1)	3,59	1,137
Tervezési és szervezési készségek (I6)	3,79	0,915
Szakmai ismeret	3,95	0,830
Időmenedzsment készségek (I7)	4,01	0,913
Stresszhelyzetek és konfliktusok kezelésének képesség (I4)	4,12	0,923
Informatikai ismeretek	4,15	0,729
Nyelvismeret	4,21	0,777
Problémamegoldó képesség (I5)	4,32	0,806

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján saját szerkesztés

Jelölések magyarázata: I1 Etikai és erkölcsi képességek, I2 Empátia, I3 Érzelmi intelligencia, I4 Stresszhelyzetek és konfliktusok kezelésének képesség, I5 Problémamegoldó képesség, I6 Tervezési és szervezési készségek, I7 Időmenedzsment készségek, I8 Kritikus gondolkodás, I9 Vezetői képességek, I10 Vállalkozói készségek (változóknál látható betűjelzés később az 1. ábrán jelzi és megfelelteti a skilleket)

A további elemzések céljából az adott skilleket faktorokba tömörítettük. A kimondottan hard skillek-nek számító szakmai ismeretet, informatikai ismeretet és a nyelvismeretet nem vizsgáltuk a faktorképzés során, a többi változót azonban faktorokba rendeltük. Valamennyi képesség változó alkalmas volt a faktorképzésre. A KMO Barlett-teszt értéke: ,839 köz. Khi-négyzet: 1857,283 df 45, szign.: ,000. A rotálás Varimax-módszerrel történt és a magyarázott hányad 66,676% volt.

A 3. táblázatban az adott faktorokat, factorsúlyokat, valamint a Cronbach Alpha értékeit foglaltuk össze.

3. táblázat: A munkáltatói követelmények faktoranalízise (faktorsúly, Cronbach Alpha), n=500 fő

Table 3 Factor analysis of employer requirements (factor weight, Cronbach Alpha) n=500 people

	1. faktor Érzelmi	2. faktor Operatív	3. faktor Leader
Empátia	0,845		
Érzelmi intelligencia	0,797		
Etikai és erkölcsi képességek	0,784		
Cronbach Alpha	,768		
Időmenedzsment készségek		0,741	
Tervezési és szervezési készségek		0,738	
Problémamegoldó képesség		0,693	
Stresszhelyzetek és konfliktusok kezelésének képesség		0,632	
Cronbach Alpha		,822	
Vállalkozói készségek			0,864
Vezetői képességek			0,858
Kritikus gondolkodás			0,588
Cronbach Alpha			,704

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján saját szerkesztés

Az eredmények alapján három faktort lehetett elhatárolni: az operatív, az érzelmi és a leader faktorokat. A Cronbach Alpha mindhárom faktor esetében elfogadható értéket mutatott.

Megvizsgáltuk, hogy az adott faktorok megítélésében mennyire játszik az szerepet, hogy kinek, milyen munkatapasztalata van. Az operatív faktor esetében voltak szignifikánsan eltérő véleményen a válaszadók. Az ANOVA vizsgálatból az látszódott, hogy minél inkább hosszabb ideje van valaki a munkaerőpiacon aktív állományban, annál inkább úgy érzi, hogy ezt a faktort a munkáltatók fontosnak ítélik meg (F: 3, 573 df: 4 szign.: .007 p<0,05). A másik két faktor fontoságának megítélését a munkában eltöltött idő nem befolyásolta.

A soft skill értelmezhetőségével kapcsolatosan pontosan az érzelmi faktor jelentőségének az értékelésben vélekedtek másképpen a válaszadók. Azok, akik csak részben voltak tisztában a fogalommal, ők az érzelmi faktort igen fontosnak tartották (F: 3,857 df: 2 szign.: 0,022 p<0,05).

A további vizsgálatok céljából az SPSS AMOS 27 programot használtuk, hogy az általunk felállított modellt teszteljük. A SEM (Structural Equation Modelling) lényege, hogy megvizsgáljunk egy, vagy több exogén változó (független) és egy

vagy több endogén (függő) változó kapcsolatát. Az endogén változókra az exogén változók közvetlen és közvetett hatással vannak. Az EFA (Exploratory Factor Analysis) és a CFA (Confirmatory Factor Analysis) vizsgálatok célja, hogy a vizsgált és a látens változók közötti összefüggéseket elemezzék. A EFA akkor használatos, ha a vizsgált és a látens változók között a kapcsolat nem ismert. A CFA-t akkor célszerű alkalmazni, ha a kutatónak van már ismerete a látens változó struktúrával kapcsolatban. Az útmodell elemzés a kapcsolatok vizuális megjelenítése a változók között.

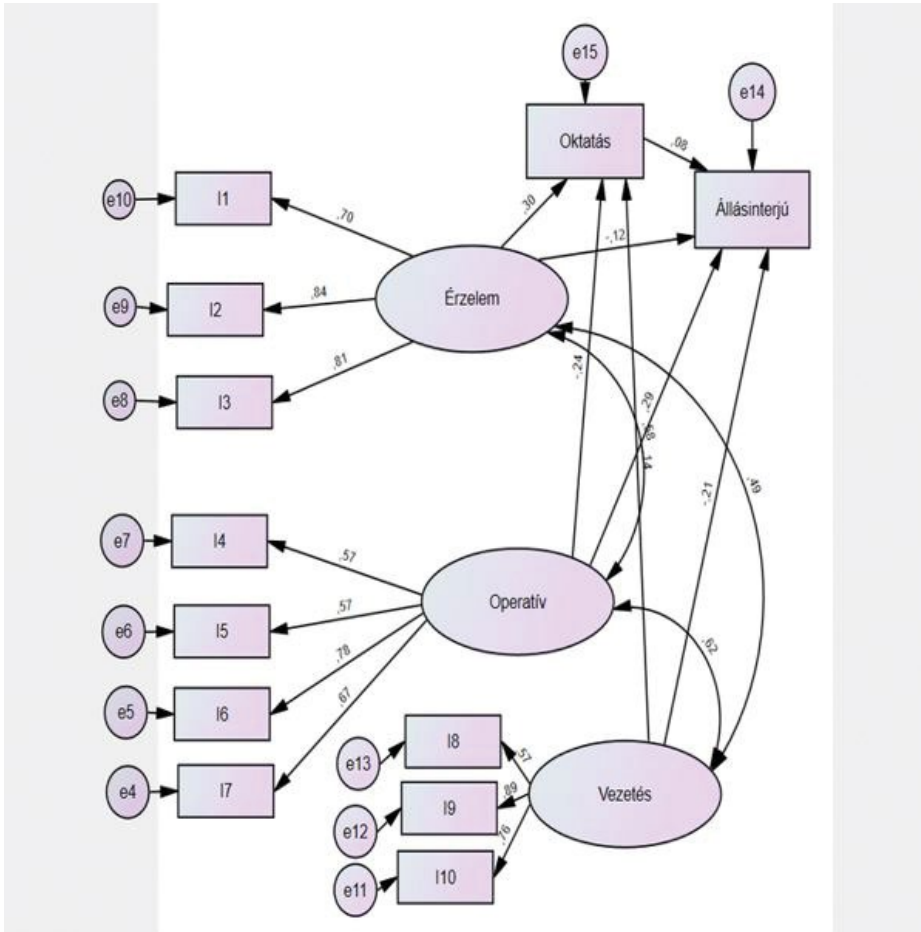
Az elemzés során felmerült a kérdés, hogy a munkaerőpiacon elvárt skillek: az érzelem, az operatív munka és a vezetés, milyen kapcsolatban vannak egymással, és hogy ezeket a skilleket tanulhatják-e a hallgatók az iskolákban, illetve mennyire kerülnek napvilágra az egyes állásinterjúkon.

A vizsgált faktorok és változók által alkotott modellt az SPSS AMOS 27-es verzióval alkottuk meg. Az 1. ábrán a látens és vizsgált változók mellett az egyes nyilak az egyik változó hatását mutatja a másikra, illetve az oda-vissza nyilak szimbolizálják a kovarianciát, avagy korrelációt a változók között. A hibaváltozókat az ábrán karikával jelöltük. Ezek azok a tényezők, amiket a vizsgálat során figyelmen kívül hagytunk, de hatásuk van a változókra.

A megalkotott modell megfelelőségét számos kritériummal ellenőriztük. Az első vizsgálati mérőszámok az „abszolút modell fittséget” igazolják: a Khi-négyzet szignifikáns volt ((500)164,461, df: 46, p: ,00). Ez azonban nem elég ahhoz, hogy a modell megfelelőségét elutasítsuk. A 200 fő feletti mintaszám után a Khi-négyzet szignifikanciája erőteljesebben mutat 0 értéket. További mérőszámok vizsgálatára volt tehát szükség. Így például az RMSEA (Root Mean Square Error Approximation) érték: ,072, aminek jellemzően 0,08 alatti értéknek kell lennie. A harmadik ilyen mutató a GFI (Goodness of Fit Index), amely 0,9-nél magasabb érték esetén elfogadható. A modellben az érték ,948, tehát megfelelő. Az Incremental Model Fit (járulékos modell megfelelőség) kapcsán négy indexet ellenőriztünk: AGFI, CFI, NFI, TLI, amelyek értéke 0,9 felett jónak tekinthető. A modellben az AGFI: ,948, a CFI: ,937, az NFI: ,915, a TLI: ,909, azaz, ezeknek az indexeknek is megfelelő volt az értékük. Parsimonius Fit esetében a Khi négyzet/df- érték 3,575, amely kisebb, mint 5-ös küszöbérték, tehát ez alapján is megfelelő a modell. Ezek alapján megfelelőnek ítéltük a modellt. Az 1. ábra a megalkotott modellt mutatja.

1. ábra: Az elvárt soft skillek, valamint megjelenésük az oktatásban és az állásinterjúkon (standardizált értékek)

Figure 1 Expected soft skills and how they appear in education and job interviews (standardised values)

Forrás: Saját szerkesztés

A jelölések magyarázata: I1 Etikai és erkölcsi képességek, I2 Empátia, I3 Érzelmi intelligencia, I4 Stresszhelyzetek és konfliktusok kezelésének képesség, I5 Problémamegoldó képesség, I6 Tervezési és szervezési készségek, I7 Időmenedzsmnt készségek, I8 Kritikus gondolkodás, I9 Vezetői képességek, I10 Vállalkozói készségek

Az ábrán látható a három faktor: az érzelem, az operatív képességek és a vezetés, valamint az oktatás és az állásinterjú változók kapcsolati rendszere, valamint a hibaváltozók. Az egyes faktorokat alkotó változók betűjeleinek elnevezése a 2.

táblázatban található, azaz, hogy melyik változót melyik betű szimbolizálja. A 4. táblázat a standardizált és nem standardizált regressziós súlyokat foglalja össze.

4. táblázat Regressziós eredmények (p=0,05), n=500 fő

Table 4 Regression results (p=0.05), n=500 people

			Nem standardizált				Standardizált
			Estimate	S.E.	C.R.	P	Estimate
Oktatás	<---	Érzelem	0,306	0,067	4,561	***	0,302
Oktatás	<---	Operatív	-0,36	0,123	-2,922	0,003	-0,236
Oktatás	<---	Vezetés	0,159	0,076	2,097	0,036	0,144
I3	<---	Érzelem	1				0,805
I2	<---	Érzelem	1,054	0,06	17,597	***	0,838
I1	<---	Érzelem	0,86	0,056	15,333	***	0,699
I7	<---	Operatív	1				0,673
I6	<---	Operatív	1,158	0,088	13,203	***	0,777
I5	<---	Operatív	0,748	0,07	10,625	***	0,57
I4	<---	Operatív	0,852	0,081	10,572	***	0,566
I10	<---	Vezetés	1				0,76
I9	<---	Vezetés	1,022	0,063	16,114	***	0,888
I8	<---	Vezetés	0,668	0,056	11,961	***	0,566
Állásinterjú	<---	Vezetés	-0,206	0,069	-3,008	0,003	-0,213
Állásinterjú	<---	Operatív	0,385	0,113	3,41	***	0,289
Állásinterjú	<---	Érzelem	-0,102	0,061	-1,667	0,095	-0,116
Állásinterjú	<---	Oktatás	0,066	0,041	1,586	0,113	0,075

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján saját szerkesztés

A táblázat alapján elmondható, hogy az érzelmi intelligenciát nem vizsgálják, illetve nem tudják vizsgálni igazán az állásinterjúk során. A megkérdezettek úgy vélik, hogy az oktatás során megszerzett ilyen skillek kevésbé kerülnek elő egy felvételi beszélgetésen. Ugyanakkor az is látható az eredményekből, hogy az érzelmi intelligencia fejlesztése előtérbe kerül a hallgatók oktatása során, sokkal inkább, mint a vezetési, valamint az operatív skillek erősítése. Ez azt is sugallja, hogy a gyakorlatorientált képzésre a válaszadók szerint is sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az oktatási intézményeknek. Ez nem csak a munkavállalói, hallgatói oldalról jelentkezik, mint igény, hanem munkáltatói oldalról is megjelenik, mint szerves elvárás a mostani vizsgálati eredmények alapján. Az állásinterjúk után viszonylag kevés lehetősége van a HR-nek a jelentkezők megismerésére alapvetően a jelentkezők operatív skilljeinek a megfelelőségét tudják szűkkörűen

felmérni. A vezetési képességek inkább majd a későbbi gyakorlatban lesz fontos szerepük. Ezért is fontos, hogy minél inkább ennek a képességnek a fejlesztésére is odafigyeljenek a képző intézetek, hiszen a cél a hallgatók tartós munkavállalói foglalkoztatásának a megalapozása. A táblázatban láthatóak a látens változók közötti korrelációs értékek is, amely minden esetben szignifikánsak voltak. Különösen erős a hatás a vezetési és az operatív skillek között (0,617) és az operatív és az érzelmi skillek esetében (0,578).

Összességében tehát megállapítható volt, hogy a soft skillek megítélése nemcsak a munkavállalói, de a munkáltatói oldalon is erősödik. Az intézményi oktatásban e tekintetben a válaszadók véleménye alapján még akad tennivaló, különösen az operatív soft skillek erősítésének a tekintetében. A munkáltatói oldalon pedig a HR-nek kifinomultabb eszközökkel kell vizsgálnia a jelentkezők ezen soft skill potenciálját, hogy az adott pozícióra pályázó ne csak a rövid távon, a felvételi időtartamára, de hosszú távon is beváltsa a vállalatok hozzá fűzött reményeit és céljait.

3. ÖSSZEGRZÉS

A kutatás célja a munkavállalókkal szemben támasztott soft skillek-vel kapcsolatos követelmények megismerése volt. A kutatás eredménye rámutatott, hogy egyes soft skillek erősebb elvárásként jelentkeznek, mint a hard skillek. Míg a szakmai ismeret viszonylag szilárd követelményként mutatkozik, a rugalmasság, a kommunikáció és a csapatmunkában történő aktív részvétel még erősebb kívánalomként jelentkezik a munkáltatók szemszögéből. Ezekből az eredményekből alapvetően az rajzolódott ki, hogy a soft és hard skillek-vel szembeni elvárások kevésbé függenek össze, és a munkavállalók úgy vélik, hogy a munkáltatók ezeket a képességeket nem rendszerszintű, egymással szorosan kapcsolatban álló skillek-ként értékelik. A vizsgálatok továbbá arra is rámutattak, hogy a diplomások szignifikánsan erősebb kritériumnak érzik a vezetés működését biztosító képességeket, a kommunikációt támogató skilleket, és a szervezeti tudásanyagot támogató képességeket, mint az érettségivel rendelkezők.

Az eredményeket értékelve azonban azt mondhatjuk, hogy többségében a nem, az életkor és az iskolai végzettség befolyásolja a soft és hard skilleket. A vizsgálat jól alátámasztotta, hogy fontos szerep jut az egyetemi oktatásba integrált soft skilleket fejlesztő kurzusoknak, melyek nagyban hozzájárulhatnak a munkaerőpiacra belépő egyetemisták soft készségeinek fejlesztéséhez. E célból indult a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetemen egy kurzus, melynek célja a jelenlegi munkaerőpiacon megkövetelt soft skillek megismeretése a hallgatókkal, illetve azon skillek fejlesztése. Az előadás és a gyakorlat angol nyelvű. Külföldi és magyar hallgatók egyaránt felvehetik a tárgyat, ezzel máris a csapatban működés, az együtt gondolkodás, az elfogadás, a tolerancia, az empátia készségeit is élesben gyakorolhatják.

A kutatás eredménye is megerősítette, hogy a nyelvismeret és az informatikai ismeret még mindig az egyik legfontosabb szempont a munkavállalók felvételének esetében. Ugyanakkor a soft skilliek is egyre inkább megjelennek a felvételi követelmények között, és ezek a képességek jelentős igényként azonosíthatóak a munkáltatói oldalon. Az eredmények alapján az érzelmi intelligencia fejlesztése előtérbe kerül a hallgatók oktatása során, sokkal inkább, mint a vezetési, valamint az operatív skilliek erősítése. Ez azt is sugallja, hogy a gyakorlatorientált képzésre a válaszadók szerint is sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az oktatási intézményeknek.

A vizsgálat folytatásaként a munkáltatói oldalt is megkérdezzük majd, hogy az ő elvárásaik és a tapasztalataik mennyire csengenek egybe a dolgozói elvárásokkal és a munkavállalók magukról alkotott képével.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

„Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

IRODALOMJEGYZÉK

- Bruce, T. (2015) *Bridging the soft skills gap: How to teach the soft skills basics to Today's Young Talent*. Wiley.
- Csikósné Maczó E. (2019) A gamifikáció felsőoktatási alkalmazásának lehetőségei. *Képzés és Gyakorlat*, 17, 3–4, 23–32.
- Czeglédi Cs.–Juhász T. (2014) A pályakezdekők munkaerőpiaci megfelelése a pályakezdekők szemszögéből. *Taylor: gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat*, 6, 3–4, 91–97.
- Greene, J. O.–Burlison, R. B. (2003) *Handbook of Communication and Social Interactions Skills*. Purdue University. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey Mas.
- Haddon, P. F. (1999) *Mastering Personal and Interpersonal Skills*. Thorogood Ltd, London.
- Halász G. (2013) Élethosszig tartó tanulás: 21. századi paradigma vagy múló divat? In: Kraiciné Szokoly M.–Pápai A.–Perjés I. (szerk.): *Európai léptékkal Az élethosszig tartó tanulás*. ELTE Eötvös Kiadó. 1–156.
- Horváth-Csikós G. (2020) *A nyelvtudás mint sikertényező a magyar munkaerőpiacon*. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Kárpátiné Daróczy J. (2014) *A kompetencia hatalom? Mit ér a gazdasági felsőfokú képzés, ha nem ad diplomát?* Doktori értekezés. Pannon Egyetem, Veszprém.

- Kurucz A.-Magyar-Stifter V. (2018) Mint(h)atréning, a felsőoktatás fenegyereke – koncepció és teszt bemutatása? *Képzés és Gyakorlat*, 16, 2, 127–136.
- Tribble, L. S. (2020) *The importance of soft skills in the workplace as perceived by community college instructors and industries*. Doctoral dissertation. Mississippi State University.
- Zichermann, G.-Linder, J. (2013) *Gamification – Az üzleti játékok forradalmasítása*. Z-Press Kiadó, Miskolc.

INTERNETES FORRÁSOK:

- <https://business.linkedin.com/talent-solutions/resources/talent-strategy/global-talent-trends-2019>
- <https://www.nationalsoftskills.org/the-soft-skills-disconnect/>
- <https://www.wsj.com/articles/employers-find-soft-skills-like-critical-thinking-in-short-supply-1472549400>

Győr-Újváros humán szolgáltatásainak fejlődése történeti és területi kontextusban

Development of Human Services in Győr-Újváros in Historical and Territorial Context

Absztrakt

A tanulmány Győr-Újváros humán szolgáltatásainak fejlődését mutatja be történeti és területi kontextusban, a kezdetektől napjainkig. A városrész keletkezése óta Győr város „nemkívánatosnak” minősített, etnikai, vallási vagy egyéb szempontból diszkriminált rétegeinek adott otthont. Ennek ellenére, vagy éppen ezért, humán szolgáltatásainak fejlődése példa és modell értékű, sokszor szolgálta ki Győr városának egyéb részeit is. A tanulmány bemutatja azt a dinamikus fejlődést és folyamatos kölcsönhatást Győr-Újváros példáján keresztül, mely ember és lakókörnyezet között jelen van, és melynek fényében az adott terület és lakói folyamatosan formálják egymást.

Kulcsszavak: humán szolgáltatás, történet, Győr-Újváros, szociális városrehabilitáció

Abstract

The study presents the development of human services in Győr-Újváros in a historical and territorial context, from the beginning to the present. Since the formation of the district, Győr-Újváros has been home to the “undesirable”, ethnically, religiously or otherwise discriminated sections of the city. Nevertheless, or precisely because of this, the development of its human services is an example and a model, it also served other parts of the city of Győr many times. The study presents the dynamic development and continuous interaction through the example of Győr-Újváros, which is present between people and the living environment, and in the light of which the given area and its inhabitants continuously shape each other.

Keywords: human service, history, Győr-Újváros, social urban rehabilitation

JEL kód: I39

BEVEZETÉS

Az 1907. április 18-án, csütörtökön megjelent Győri Friss Újság Független napilap szerint „Győr városának volt egy mostohafia: az Ujvaros. Ezt a kerületet nem szerették ezelőtt a városházán és így igen mostoha bánásmódban részesült. (...) Joggal tehetünk a multért azoknak szemrehányást, a kiket illet, mert Ujváros nemcsak, hogy nem tarthatott lépést a város többi kerületének fejlődésével, hanem a mi jó volt, azt is elrontották, hogy ezáltal utját állják a fejlődésnek. (...) Ezen idő óta már sok víz folyt el a Dunán és az Ujváros napról napra elszegényedett. (...) Nekünk hiába prédikálják, hogy az Ujváros szerencsétlen fekvése miatt nem fejlődhetik, ez egyszerűen nem igaz. Nem fejlődhetik, mert ezelőtt ellenszenvvel viseltettek e kerület iránt, ma meg a kutya sem törődik vele.” (A szegény kerület – Győri Friss Újság)

A tanulmány célja Győr város „mostohafia”, Győr-Újváros humán szolgáltatási fejlődésének bemutatása történeti és területi kontextusban. A városrész problémáit, állandóan változó demográfiai – szociális környezetét jól érzékelteti a fenti, csaknem 115 éve született újságcikk. Jungi Csaba (2001, 5) úgy fogalmaz, hogy „mivel a középkor óta kívül esett a zárt kőfallal védett Győr városától, emiatt mindenkit, akik vallási vagy nemzetiségi szempontból nem voltak kívánatosak, ide száműztek. A színes vallási és etnikai jellege miatt többnyire hátrányos megkülönböztetésben részesültek lakói.”

A tanulmány kiindulópontja tehát az, hogy a lakókörnyezet és az ember kapcsolata olyan kétirányú kölcsönhatást generál, amelyben egyrészt az adott területen lakók formálják a környezetet, másrészt pedig maga a lakókörnyezet, annak státusza és jellege határozza meg és formálja a társadalmi összetételt, a lakosság mozgása által (Páthy, 2014). Győr-Újváros, Győr városának első külterületeként, külvárosaként (a városkapukon túli területként) kezdetektől fogva meghatározó szerepet játszott Győr város humán szolgáltatásainak fejlődésében. A városrész egyes épületei szinte folyamatosan oktatáshoz, szociális ellátáshoz és egészségügyhöz kapcsolódó funkciókat töltöttek és töltenek be ma is. Győr-Újváros korábban a polgárok által támogatott intézmények, szolgáltatások révén, valamint a városrészben jelen levő öt egyház által fontos humán szolgáltatási funkciókat látott el Győr életében. A rendszerváltozás után pedig a városrész gettósodott mivolta, szegregátum jellege indokolta, hogy először az önkormányzat „telepített” ide szolgáltatási intézményeket a megnövekedett szükségletek kielégítésére, majd pedig a városrész lakosai, illetve az itt dolgozók „támogatták meg” a kialakuló intézményrendszert civil/nonprofit, illetve egyházi szervezetekkel és tevékenységeikkel. Jelen tanulmányban célunk ezt a dinamikus változást nyomon követni és bemutatni.

A tanulmány egyik szerzője^[1] egész életében Győr-Újvárosban élt és szakmai pályafutását is a városrész egyik humán szolgáltatási intézményében kezdte meg. Ez a tény nagymértékben motiválta, befolyásolta a tanulmány elkészülését, témáját, és módszertani eszközeit. Ugyanakkor természetesen hatást gyakorolt az objektív látásmódra is.

A tanulmányban a Győr-Újváros történetével és humán szolgáltatásai-val kapcsolatos irodalomkutatás, dokumentumelemzés módszerét kiegészíti a résztvevő megfigyelés módszere. Az irodalomkutatás egyik fontos támpontját adta Győr-Újváros szociális városrehabilitációjához kapcsolódó társadalmi együttműködést erősítő komplex program keretében létrejött Digitális Újváros című honlap (www.gyorikonyvtar.hu/digitalis-ujvaros).

Laczkovits-Takács Tímea 2018-as tanulmányában Győr Megyei Jogú Város humán szolgáltatási modelljének négy pillérét említi. Az általa felvázolt modellben külön elemként jelenik meg a szociálpolitika, mely tartalmazza a helyi szociális ellátórendszerben az önkormányzat által vállalt és ellátott kötelező és önkéntes feladatok összességét; az ehhez az elemhez szorosan kapcsolódó lakásügyet; az egészségügyi alapellátások összességét, valamint az önkormányzat által vállalt feladatként az Egészséges Városok Program keretében nyújtott szolgáltatásokat (Laczkovits-Takács, 2018). Jelen tanulmány esetében hasonló tipologizálásról csak a modern korszakban, az állam által nyújtott szolgáltatások megjelenése után beszélhetünk. Ugyanakkor azokat a beavatkozási, szolgáltatási területeket az állami szociálpolitika megjelenése előtt is el lehet különíteni, tipologizálni, amelyekben a városrész lakosainak (és sokszor a város egészének) szolgáltatásokat nyújtottak különböző fenntartású szervezetek. Jelen tanulmányban tehát humán szolgáltatáson értjük mindazokat az egészségügyi, szociális-gyermekjóléti és oktatási szolgáltatásokat, melyeket Győr-Újvárosban a városrész lakossága, illetve Győr város lakói számára egyházak, civil vagy profitorientált szervezetek, illetve az állam (önkormányzat) nyújtott.

A tanulmány elméleti hátterének definiálásához két fogalom értelmezése szükséges még: (szociális) városrehabilitáció, illetve dzsentifikáció. Egedy Tamás és Kovács Zoltán (2005) szerint a városrehabilitáción legtöbbször pusztán a leromlott állapotú városrészek lakóépítményeinek és közösségi intézményeinek, infrastruktúrájának felújítását értik, amely során töreksenek arra, hogy a városrész épületállományának értékes részét megtartsák. A városfelújítás típusait aszerint különböztetik meg, hogy milyen mélyen szükséges beavatkozni a felújítandó rész korábbi képébe, szövetébe. A lakóházak és lakások jelentősebb alaprajzi változtatások nélküli felújítása a renoválás, míg a korábbi, a szerkezet megváltoztatásával együtt járó beavatkozásokat rehabilitációnak nevezik. A lakásállomány feljavítását, felújítását célzó rehabilitációt enyhének nevezik, de az új lakások építését, akár a lakókörnyezet színvonalának emelését is célul kitűző átalakítások a kemény rehabilitáció körébe tartoznak.

[1] Kóbor Krisztina

Ahogy a korábbiakban már kiindulópontként rögzítésre került, a lakókörnyezet és ember kapcsolata kétirányú kölcsönhatásként működik (Páthy, 2014). „Az épített környezet leromlása és pusztulása általában együtt jár a terület társadalmi lesüllyedésével is.” (Egedy-Kovács, 2005, 10) A hátrányos helyzetű emberek beáramlása a leromlott állapotú lakásokba azt is eredményezi, hogy a lakások állapota – felújításra alkalmas tőke hiányában – tovább romlik, így az épített és társadalmi környezet egy lefelé tartó spirálba rántja egymást. Ez azt is jelenti, hogy pusztán az épített környezet felújítása, rehabilitációja nem oldja meg a jelentkező problémákat, így a „tisztá piacgazdasági” modellel ellentétben hatékonyabb a „szociális-jóléti” modell (Egedy-Kovács, 2005, 10), mely nem csupán építészeti megoldásokat alkalmaz a városrehabilitáció során, hanem a hátrányos helyzetű rétegek helyzetének javítása érdekében is beavatkozik, így valósítva meg a szociális városrehabilitációt. „A társadalmi problémák kezelése azért is nélkülözhetetlen, mert gyakori jelenség, hogy a megújult városrészbe a megnövekedett lakhatási költségek miatt nem az eredeti, hanem magasabb státuszú népesség költözik vissza és az alsóbb rétegek máshol telepednek le (*dzsentrifikáció*). Így természetesen a problémák sem szűnnek meg, csak a város más területére helyeződnek át.” (Egedy-Kovács, 2005, 10)

1. A VÁROS RÉSZ BEMUTATÁSA ÉS TÖRTÉNETE

Győr-Újváros létrejötté, egyes szerzők szerint második betelepítése (Hammer, 1936; Zsebedics, 2006; 2017), az 1500-as évek közepére-végére tehető. Hammer Gyula (1936) megemlíti városföldrajzi tanulmányában, hogy a városrészben ekkor már állt a Szent Katalin templom és kórház, ami arra utal, hogy a belvárosból már előbb, valószínűleg Mátyás uralkodása alatt telepedtek ki a vizsgált területre lakosok.

Villányi Szaniszló kutatásai szerint az 1518-as adórovás még nem említette a városrészt, ami annak a jele, hogy a terület ekkor még néptelen volt. Népessége Fehérvár eleste (1543) után kezdett szaporodni; Győr védtelen külső területeiről és a Sokoróaljáról érkeztek első lakói, akik biztosabb otthont keresve, a törökök rablásai elől ide menekültek. 1548-ban Ujfaluként említették, majd 1572-ben már Újvárosnak nevezték. Győr városával a Rába híd kötötte össze (Villányi, 1882). A városrésznek ekkor nem volt külön bírása, községi szervezete, hanem a Belváros kiegészítő részét képezte. 1594-ben a lakosság a török megszállás elől elmenekült, a városrészt elnéptelenedett. A székeskáptalan ekkor, hogy a városrészt újra benépesítse, három évre szabad letelepedést biztosított. 1607-ben rációk vándoroltak be Győrbe, és a káptalan, az országút mentén lakó magyaroktól elkülönítve, a róluk elnevezett Rác utcában (mai Bálint Mihály utca) telepítette le őket. Önálló közigazgatásuk volt, maguk választották a bírójukat (Újvárosi Krónika, 2001).

„Újváros házzstatistikáját illetőleg csak a két (XVII. és XVIII.) század határára találunk részletesebb adatokat. 1615-ben Újvárosban csak 92 ház volt. 1701-ben már 488-ra emelkedett a lakóházak száma; ebből 40 a nemesek, 241 a polgárság,

154 a militia és 53 a hajduk birtokában volt.” (Villányi, 1882, 79) Az 1673-as nagy tűzvész során Újváros leégett, de az újjáépítésből lakás- és lakosságszámában megerősödve került ki, ahogy az az 1701-es adatokból kitűnik. 1703-ban 509, a század végén pedig 591 ház állt a városrészben, lakóinak száma ekkor 5129 fő volt (Újvárosi Krónika, 2001).

Kezdetben halászok, molnárok, később téglavetők telepedtek le a városrészben, a Rába és a Rábca közelségének köszönhetően. Később a káptalan ide telepítette a szűk Belvárosból a fazekasokat is, de szintén jelentős volt a kályhaipar. Újvárosban dolgoztak a cserzővargák, a kalaposok, tímárok, szűrszabók. 1598-ban 425 háztulajdonos közül 70 iparos volt, akik 39 különböző iparágat képviseltek (Újvárosi Krónika, 2001).

A városrészben ebben az időszakban jelentek meg a máig jelentős szerepet betöltő egyházak képviselői: 1638-ban gróf Zichy Pál, a vár alkapitánya a mai zsinagóga helyén katolikus templomot emeltetett^[2]; 1705-ben és 1784-ben az evangélikusok, majd 1865-ben a reformátusok temploma, iskolája és paplakja épült fel. 1724-ben a görögkeleti szerbek temploma, a kiegyezés utáni években pedig a zsidó zsinagóga épületét fejezték be a városrészben (Valló, 1930, 38). Nem véletlen a különböző egyházak megjelenése Újvárosban. A város első külvárosaként Újváros a szegényeknek, és a valamilyen okból a Belvárosból kitiltottaknak adott menedéket, így találtak új otthonukra a városrészben az 1600-as évek végén a reformátusok, majd 1845-től a zsidók (Valló, 1930).

A XVIII. század elején Újvárosnak négy hosszú utcája volt, végén a temetővel. A Rába folyó felé eső rész teljesen üres volt, egészen a Zsinagógaig. Az épületek többsége vályogból készült, a tetők inkább náddal fedettek, hogy ostrom esetén könnyen rombolhatók legyenek. Ebben az időben a városrésznek már három imaháza volt: egyik az ágostaiaké, másik a helvéteké, harmadik a görögkeleti vallású szerbeké (1724). Az imaházak iskolákkal, a tanító házával és paplakkal álltak összeköttetésben. A XVIII. század elejéig a városrész utcái sárosak voltak, sokszor emiatt járhatatlanok. Az évszázad elején azonban részben kövezésre kerültek, bár azzal a feltétellel, hogy ostrom esetén a kövezetet fel kell szedni és be kell szolgáltatni, nehogy az ellenség fel tudja használni. A városrészt Szigettel a Rábcan vert híd, a várossal pedig a Rábán épített híd kötötte össze (Villányi, 1882).

A vidéki főutak már ekkor mai irányukba haladtak. „Bécs felől a mai Kossuth Lajos utcának megfelelő útvonalon jutunk a várba, azon végighaladva és a vár déli oldalán levő Fehérvári kapun kimenve, a várárkon kívül ível az út a mai Budai út irányába és megy Buda felé.” (Hammer, 1936, 46)

A Rába és Rábca közötti területen ekkor telepedtek meg a hagyományos mesterségeket űző cigányok (kovácsok, lakatosok stb.), így létrejött a „cigány

[2] Zsebedics (2017) szerint ez téves adat. Zsebedics forrásai szerint a városrész első önálló római katolikus plébániatemplomát Zichy István, Győr város főparancsnoka 1695-ben alapította.

lapos”, ami máig ugyanott található és a köznyelv ugyanígy hívja. A házakon és a „lapon” kívül egész Újváros mocsaras, nedves terület volt (Hammer, 1936). „Újvárosban a főút vonal a Kossuth Lajos utca, amely a bécsi országnak is az útteste. Vele párhuzamosan ÉK-DNy irányban a Rába folyásirányát követve a Bálint Mihály utca és a Rába partján a Rába utca vonul, az utóbbi egysoros utca, a másik sorát a Rába töltése alkotja. Ugyanilyen egysoros utca van a Kossuth Lajos úttól Sziget felé eső részen is, ez a Bercsényi ligetre nyíló utcator.” (Hammer, 1936, 52)

Ez a mai településszerkezet (legalábbis a városrész történeti magja) már a XVIII. század elején kialakult. (Újvárosi Krónika, 2001) Újváros főutcáján, a mai Kossuth Lajos utcán a Belváros felé eső részen, magasabb, díszesebb, kőből épült házak álltak (ahogy ma is), míg a Bécs felé kivezető szakaszon inkább vályog, mórtégla vagy sövényből tapasztott házakat találhattunk. A város és a katonaság szolgálatában álló mesterek többsége a Kossuth Lajos utcában tevékenykedett, lakóházaik mellett álltak a műhelyek, illetve sokaknak a fő utcára nyíló üzlete is volt. Az utca vonalát egyházi épületek, kaszárnya, vendéglők, szállodák (Arany Bárány, Fehér Ló stb.), kórház, postakocsik váltóhelye stb. tarkították (Újvárosi Krónika, 2001).

A terület fejlődése leginkább ehhez az időszakhoz, az 1800-as évekhez köthető, zálogát a mesterek, iparosok, polgárok és az egyházak adták. A városrészben megjelenő humán szolgáltatások (oktatás, egészségügy, szociális) a gazdaság – civil szektor – egyház hármasegységének középpontjában formálódtak.

A városrész központjából távolabb eső területeken, a cigány lapon (Tűz, Zugó és Iszkápa utcák) és Gorkijvárosban (Nép utca és Liget utca között elterülő térség) másik arcát, a szegénységet mutatta a városrész.

Erdély Jenő gyermekorvos 1801 és 1908 között vizsgálta a győri gyermekek egészségügyi helyzetét. Tanulmánya a lakosságszámot és a születések számát idősoros adatokban mutatja Győr-Újváros tekintetében.

1. táblázat: Lakosságszám és születések száma Győr-Újvárosban 1804 és 1901 között

Table 1 Population and number of birth in Győr-Újváros between 1804 and 1901

Év	Lakosságszám (fő)	Év	Születések száma (fő)
1804	4 507	1804	241
1821	4 312	1820	141
1834	5 000 <	1834	211
1840	>6 000	1840	n.a.
1855	4 807	1851	271
1870	6 547	1870	315
1883	7 059	1880	310
1892	7 243	1901	351

Forrás: Saját szerkesztés Erdély, 1910, 22 alapján

„Az itt felsoroltakból következtethetjük, hogy a lakosság száma jó másfélszeresre növekedett 1892-ig. A születések száma is nagyjában ugyanolyan arányban emelkedik (leszámítva az első évek rejtélyesen magas adatait). A városrész stagnálására vall, hogy 1870 óta a születések száma alig haladt előre.” (Erdély, 1910, 22)

Ennek megfelelően „Újvárosnak legsűrűbben lakott része (Belvárosból jöve) a Kossuth Lajos utcától baloldalt a Festő utca eleje és a zsilip határolta rész, illetve felfelé a Liget utca első harmada. Mivel e városrészletről még több ízben lesz szó, röviden Újváros II-nek jelzem. A lakások többnyire egyetlen szobából állnak, hol tehát az élet minden fázisa folyik le. Konyha csak néhol van, ott is két lakónak egy. Minő állapotok uralkodnak itt közegészségügyi szempontból, elképzelhető. A lakbérek nagysága is változó. Van »lakás«, melyért évi 32 koronát fizet a bérlője. A melyik egy kicsit elfogadható, 100–120 korona az évi bére. Gyakorlatias gondolkodású ember egyszer azt mondta nekem, ha pénze volna, nem háromemeletes bérpalotát építene a város közepén, hanem összevásárolna egy sereg apró házat Újvárosnak ezen a részén. Ezek hoznának 10–12 % jövedelmet. Alighanem igaza van. Mint mindenütt, itt is a szegény ember fizet meg mindent a legdrágábban. Újváros más utcaiban (Kossuth, Rác, Rába) a szerint alakulnak a lakásviszonyok, mennyire fekszenek a Belvárostól. Elején többszobás lakásokkal találkozunk leginkább. Odébb egy szobából és konyhából áll a lakás, majd a konyha két lakáshoz tartozik, végül egészen elmarad; az élelmes háztulajdonos szobának adja ezt is ki.” (Erdély, 1910, 47)

A zsúfoltság, a sokszor embertelen lakásviszonyok következtében ebben az időszakban Újváros produkálta az egyik legmagasabb gyermekhalandósági arányt Győrött: minden harmadik gyermek 5. életévének betöltése előtt halt meg, a gyermekhalandóság 6,4%-kal magasabb volt az átlagnál (Erdély, 1910, 53). Erdély ezen adatok nyomán két dolgot szorgalmazott: az aránylag jó és olcsó, egészségügyileg megfelelő lakások építését Győr-Újvárosban, illetve csecsemőotthonok felállítását a város különböző részein, köztük Újvárosban is, melyekhez kapcsoltn a gyermekhalandóság szempontjából legveszélyeztetettebb célcsoport, „a közsegylyre szoruló” (értsd: házasságon kívül született, törvénytelen) gyermekek ellátása megoldott lenne (Erdély, 1910).

A városrész kétarcúságát jól mutatják az 1934-ből származó statisztikai adatok. Győr városa ekkor 50 ezer főt számlált, ebből 1920-ban 9 284 fő, 1930-ban pedig 8 808 fő lakott Újvárosban. 1930-ból foglalkozások szerinti statisztikai adatok is rendelkezésre állnak. Az ekkor 8 808 főre tehető lakosságból 320 fő foglalkozott őstermeléssel, 4 856 fő dolgozott az iparban, 876 fő kereskedelemmel, 404 fő közlekedéssel foglalkozott. Közfoglalkozású és szabadfoglalkozású 593 fő volt, míg a véderőnél 45 fő dolgozott. A napszámosok száma 582 fő volt, 443 fő nyugdíjas, 195 fő házi cseléd és 494 fő egyéb ismeretlen foglalkozású. A statisztika szerint ebben az időszakban a városban összesen 181 nemes család élt, akik egyben háztulajdonosok is voltak. Ebből 86 család Újvárosban lakott, itt volt a háztulajdonos nemesi családok száma a legmagasabb. 77 nemesi család lakott más házában a városban, ebből 26 család Győr-Újvárosban élt. A város-

ban ekkor már ismert volt a háztulajdonosok rendi tagozódása is. A szép számú nemesség mellett Győr-Újvárosban a legtöbben zsellérek voltak (253 háztulajdonos), de akadt polgár is (180 háztulajdonos) (H. Pálffy, 1934).

1933-ban (Valló, 1935) a szociálpolitikai ügyosztály adatai szerint Újvárosban rendkívül magas volt a munkanélküliek száma: 3 058 fő, ebből 1 689 főt tartottak keresetképesnek. A városrészben tapasztalható munkanélküliség több mint a duplája volt Gyárvárosnak, ahol 1 342 főt tartottak nyilván. A munkanélküliek javarészt férfiak, gyári munkások és napszámosok voltak.

A II. világháború egész Győrben, így Újvárosban is nagy károkat okozott. A városrész kiemelt jelentősége abban rejlett, hogy a Bécs-Budapest útvonal rajta keresztül vezetett, illetve a város második bombázása során a Belváros és a vasútállomás mellett a hozzájuk közel eső Újvárost is érték találatok.

Az ekkor a városban élő zsidóság java része Győr-Újvárosban élt. Három zsinagógájuk volt, iskolájuk, illetve menházuk, ahol az öregek laktak (Zsebedics, 2017). A II. világháború alapjaiban tette tönkre az általuk felépített humán szolgáltatásokat, mikor a belügyminiszter rendeletére a gettót Szigetben, az Újvárossal határos városrészben felállították. A Győr-Újvárosban letelepedett egyházak ekkor is segítették egymást: zsidó vallású embereket bújtattak, és megőrizték a zsinagógából kimentett szent könyvet.

A II. világháború utáni kommunista-szocialista években a városrész fejlődése megrekedt. Az egyházak, illetve civil szervezetek tulajdonát, az általuk fenntartott szolgáltatásokkal együtt államosították, így a városrészben működő óvodák, iskolák, szociális szolgáltatások (amíg még működhettek) állami fennhatóság alá kerültek. A Kossuth utcából eltűntek a polgárok, mesterek, illetve sok zsidó polgár, kereskedő nem tért vissza a deportálás után. Lakásaik állami tulajdonba kerültek.

Elkészült a Sopron felé vezető út új szakasza, ami azt eredményezte, hogy a Kossuth utca központi funkciója megszűnt. A Bécsbe való eljutás a városrész elkerülésével is lehetővé vált. Megkezdődött a cigánytelep felszámolása, megszüntették a putrikat és a töltésbe fúrt lakásokat, amik a városrész történeti magjától távolabb, az ún. „Laposon” helyezkedtek el. A telepről Újváros központjába, a Kossuth utcában üresen maradt lakásokba költöztették az addig a telepen lakókat. A nagy polgári lakások feldarabolása, „közös udvarosítása” nyújtott átmeneti (majd tartós) megoldást a háború utáni lakásínségre. Teljesen új réteg jelent meg Újváros történeti városmagjában, a zenész, gazdag kereskedő és szegkovács cigányok mellett, akik jelenléte a városrészben tartóssá vált a javarészt tanácsai, később önkormányzati, egyre romló, lepusztuló lakásokban. A városrészben működő humán szolgáltatások javarészt ezen új rétegek (lovári cigányok, akik a legtovább éltek a „telepi” körülmények között) szükségleteit próbálták kielégíteni.

A rossz lakáskörülményekkel és a hátrányos helyzettel főként a városrész történelmi magjában, a Kossuth Lajos utcában, illetve a vele párhuzamosan futó Bercsényi ligetben, illetve Bálint Mihály utcában szembesülhettünk. Győr-Újváros többi részén, főként a családi házas övezetekben (Liget utca és környéke) spontán, magánereős városrehabilitáció zajlott le. A Kádár-korszakban ezen a területen

sok „Kádár kocka” jellegű családi ház épült, mivel a falvakból betelepülők itt megtudták fizetni a telek árakat, illetve kalákában megépítették a házat. Visszaemlékezők szerint a terület a faluról beköltözők között azért is örvendett nagy népszerűségnek, mert azok a hírek terjedtek el, hogy a városrész egészét a tanács lerombolja, és a gomba módon szaporodó panelokban az újjvárosi háztulajdonosok új lakásokat kapnak. Fátay Tamás (2011) viszont azt írja le, hogy az 1960-as években készült terv Újváros és Sziget közös panelházas beépítésére, melyet a város sokáig lebegtetett. A rozoga házakban lakó munkásosztály nem tartott igényt a panelházas megoldásokra, mivel a közös udvarral rendelkező házak, illetve a bár rosszabb minőségű, de nagy külső térrel rendelkező családi házak életvitelüknek jobban megfeleltek. A '70-80-as években aztán az átépítési terv végképp megbukott, mert a magántulajdonú házak kisajátítása túl nagy összeget emésztett volna fel, így a „Kádár kockák” életben, a bennük lakók pedig Újvárosban maradtak.

Említésre méltó az a folyamat is, amely a rendszerváltozás környékén indult, és főként a Kossuth utcával párhuzamos Bálint Mihály és Rába utcát érintette. A belvároshoz közel eső területeken lassan, de biztosan megjelent a tehetősebb, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező réteg, mely az olcsó, előregedett épületeket vagy telkeket megvásárolva új lakóházakat, illetve vállalkozásra alkalmas épületeket húzott fel, kiszorítva a hátrányosabb helyzetű rétegeket, dzsentrifikálva a két utcát, és mintegy kettészakítva a városrészt.

A rendszerváltozás után, a gyárakból, munkahelyekről nagyon gyorsan utcára kerülő cigány és hátrányos helyzetű réteg, főként a lakhatási lehetőségeire alapozva új megélhetési formákat talált magának. Általánossá vált a „lomizás”, „kábelégetés”, amire a gangos nagy házak tágas belső udvarai kiváló lehetőséget adtak. Az ezekből a tevékenységekből származó jövedelemmel nem tudta felvenni a versenyt az önkormányzat által kínált segélyezés, vagy a gyorsan megalapított Cigány Kisebbségi Önkormányzat, illetve a civil szervezetek által kínált, javarészt kertészeti-növénytermesztői, illetve gyermekfelügyelői tanfolyamok, és az ezek által kilátásba helyezett „fehér” munkavállalás jövedelmei. A hátrányos helyzetű rétegek által megragadott lehetőségek pedig tovább növelték a káoszt és a pusztították a városrész épített környezetét.

A terület pusztulását felgyorsították a rendszerváltozás után megjelenő, a városrészbe települő, főként román gyökerekkel rendelkező cigányok (Timár, 2019). Az újjvárosi hagyományos cigány közösséggel, melyek lovári és zenész hagyományokkal rendelkeztek, nem találtak kapcsolatot, környezetüket kevésbé tisztelték, ezért a rehabilitációs törekvések egyik legnagyobb kihívásaként jelentek meg (Győr-Újváros két arca: fény és árnyék – fotók, 2015).

A városrészben levő humán szolgáltatások alkalmazkodtak a területen jelen levő lakossági igényekhez és problémákhoz, speciális szolgáltatásokkal segítve az itt élőket. A nagy múltú Kossuth Lajos Általános Iskolában a 2000-es évek elejére a tanulók 70%-a cigány volt, illetve hátrányos helyzetű réteghez tartozott, amit a fenti, a városrész lakosságában bekövetkezett változások indokoltak. Erre hivatkozva indított szegregációs pert (Győri szegregációs per: részben nyert,

részben veszett az önkormányzat, 2011) az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyermeknek Alapítvány az iskola és az azt fenntartó önkormányzat ellen. Ennek következményeként az iskola a „Pressley Ridge Magyarország Alapítvánnyal kialakult együttműködése keretében a 2010/11. tanévben, felmenő rendszerben, bevezette a RE-Education nevelési filozófiára épülő programját. Ez egy komplex nevelési-oktatási program, mely magatartás és viselkedés zavaros, beilleszkedési és tanulási nehézséggel küzdő gyerekek támogatására nyújt megoldást.” (Győri Kossuth Lajos Általános Iskola, Pressley Ridge Magatartásmódosító Program, 2010) Ugyanakkor az önkormányzat az esélyegyenlőségi törekvések jegyében, kis létszámban helyezte el a tanulókat a város különböző iskoláiban. Ez a folyamat azonban nem tartott sokáig. A városrészben jelen levő cigányság, illetve hátrányos helyzetű réteg jelentős része születésétől fogva Újvárosban élt, ezért a más városrészbe való közlekedés, illetve a más környezet megszokása nagy nehézségeket okozott. A Kossuth Iskolából máshova irányított gyermekek nagy része néhány hét után ismét az iskola berkein belül kötött ki, ott, ahol elfogadták és speciális programmal fordultak a tanulási – magatartási nehézségeik felé, és ahova az eljutás sem okozott napi problémát.

A városrész művelődési szempontból központi szolgáltatását képezi az Újvárosi Művelődési Ház tevékenysége. A városrész rehabilitációjára, inkluzív közösségi működésének megteremtésére tett kísérletei voltak ebben az időszakban az induló lovári nyelvtanfolyamok, vagy a cigány kultúra megőrzésére irányuló programjai, játszótárszobái.

Páthy Ádám 2014-es tanulmánya ugyanakkor, ami a győri városrészek és lakóövezetek társadalmi tagozódásával foglalkozva bemutatja Újváros jelenkori helyzetét, még mindig negatív adatokat mutat a városrészrel kapcsolatban. A városrészben jelenleg is inkább alacsony iskolázottságú emberek élnek. A legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkező lakosok aránya 26%, ami a legrosszabb a város többi részéhez viszonyítva. Az aktív korú lakosságon belül a foglalkoztatottak aránya rendkívül alacsony, csak 52%. Ugyanakkor az inaktívak aránya kiugróan magas, 26%. A fizikai foglalkozásúak abszolút többséget alkotnak a városrészben (54%). Ennek megfelelően nem meglepő, hogy a kutatás során kialakított klaszterek szerint Győr-Újváros lakossága javarészt az alsó klaszterekben jelenik meg. A városrész hat tulajdonságpár alapján történő szubjektív megítélése szintén kedvezőtlen képet mutat (a városban a legkedvezőtlenebbet). Győr-Újváros a lakossági leírások alapján szegény, iskolázatlan, rossz közlekedéssel bír, kevés a területen jelen levő szolgáltatás, rossz a közbiztonság és zárkózott (Páthy, 2014).

2. ÉPÜLETEK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK, TÉR ÉS EMBER GYŐR-ÚJVÁROSBAN

A városrész első említendő szociális-egészségügyi szolgáltatása, a Szent Katalin ispotály és templom még Újváros benépesedése előtt keletkezett. Építésének pontos idejét nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy Újvárosban állt, a káptalan földesúri területén. A XV. században már mint régi szolgáltatást említik a doku-

mentumok. Alapítvány jellegű intézmény volt, melyet pap igazgatója irányított. Valószínűsíthetően a káptalan alapította, hogy a győri polgárokról gondoskodjon a betegségük vagy egyedüllétük esetén. Az ispotályt mindig a káptalan tartotta fenn, a hozzá tartozó szőlőből származó jövedelméből, illetve a győri püspök pinnyédi malmának szombati jövedelméből. Az ispotály és temploma valószínűsíthetően a XVI. században pusztult el, vagy a törökök rombolták le, vagy az 1566-os tűzvészben égett le (Bedy, 1939).

A Szent Katalin ispotályhoz és templomhoz hasonlóan a városrész szolgáltatásai először az Újvárosban megjelenő egyházakhoz kötődtek, majd a területen tapasztalható szegénység arra motiválta a város gazdag polgárait, hogy jótékonykodással segítsék az itt élőket, elsősorban a gyermekeket.

Zsebedics József (2017) sokat foglalkozott az újvárosi római katolikus egyház történetével, mely humán szolgáltatások szempontjából is nagyban segítette a városrész egészségügyi - szociális - oktatási funkcióinak ellátását. Újváros lelkészi szempontból valószínűsíthetően - a káptalan birtoka révén - a belvárosi plébániához tartozott. Első önálló római katolikus plébániatemplomát Zichy István, Győr város főparancsnoka alapította 1695-ben. Ez a templom a mostani zsidó templom helyén állt, a lelkészlak pedig az „Arany Bárány” fogadó és a sóház közti házacskában volt. A népesség szaporodása folytán azonban a Zichy-féle kápolna szűknek bizonyult. 1749-ben az akkor már Újvárosban álló és működő ágostai protestánsfelekezet a templomukat a katolikusoknak átadni kényszerült, amely ettől fogva egészen 1810-ig szolgált katolikus plébániatemplomul. A fából készült templom ekkorra annyira megrongálódott, hogy közveszélyessé vált, ezért a továbbiakban a kórházi kápolna szolgált plébániatemplomul. Az eredeti, Zichy István által alapított templomhoz iskola is épült, melynek létezését egy 1710-es anyakönyv igazolja. Ugyanakkor azt nem tudjuk, hogy hol is állt az iskola épülete. A kisajátított protestáns templomhoz azonban a templom hátuljánál paplak és iskola is kapcsolódott, ahova 1861-ig a városrész gyermekeinek zöme járt, nemtől függetlenül. A fiú- és lányiskolák különválasztásával, az elemi oktatás fejlődésével, a tanulók számának növekedésével az iskola kicsinek bizonyult, így az iskola a lányoknak két tanteremmel és két tanítóval, a fiúknak pedig három-három tanteremmel és tanítóval különböző bérházakban kapott helyet. 1861-ben kisededővő egyesület is létesült, illetve ekkor már működött az ún. „cigánylaposi” óvoda (Zsebedics, 2017).

1749-ben nem csak az ágostai hitvallásúak imaháza, hanem a helvéteké is kisajátított. A helvét imaházból a katolikus felekezet kórházat szándékozott létrehozni (Zsebedics, 2017). Az átalakításhoz szükséges források előteremtése előtt azonban - ugyanebben az évben - az imaház leégett, ezért helyére a katolikus egyház új épületet húzott fel, 2180 forint 40 és fél dénárt költséggel (Petz, 1929). Ez a kórház kezdetben még földszintes épület lehetett, akkoriban Öreg utcának, majd Fő utcának, később Kossuth Lajos utcának nevezték az utcát, ahol található volt. 1760-ban ez a kórházi épület is leégett (Sinkó-Németh, 1986). A mostani (Kossuth Lajos utca 13.) emeletes épületet dr. Mularzt János Henrik

alapító építette 1773-ban^[3], aki végrendeletében a kórházat nagyobb adomány-nyal látta el. Ugyanő alapított kórházi káplánságot is, ez a káplán végezte a plébánián a segédlelkészi teendőket is. A Szentháromság közkórház 1895-ig működött az épületben, egészen addig, míg a nádorvárosi részen új kórház nem épült (Zsebedics, 2017). 1898-tól egészen a mai napig az épület iskolaként funkcionál(t). Először a római katolikus egyház, majd az állam tartotta fenn.

A korábban kisajátított József templom bezárásával az újvárosi római katolikus felekezet a kórház kápolnáját használta, míg 1821-ben lehetővé vált a harmadik templom megépítése. A templom közadakozásból épült, a Zichy család a lebontott kápolna anyagaival és nyolcezer forinttal járult hozzá az építkezéshez. Végül a templomot, mely az Urunk Színeváltozása titulust viseli, 1841-ben szentelték fel (Zsebedics, 2017).

1883-ban árvíz pusztított Győrött, mely Újvárost is elöntötte. A pusztítás után a város szükségesnek tartotta a Rábca szabályozását és a meder feltöltését, melynek megtörténtével 1908-tól gyarapodott a városrész területe és lakossága, ami az egyházak számára is nagyobb kihívást teremtett. 1913-ban zárdaiskola épült a Mákos-dűlőben (Cigánylapon, mai Gyepszél utcában), ahova főként a gyári munkások gyermekei jártak (Zsebedics, 2017). Az intézmény megálmodója és későbbi vezetője Barilich Lőrinc újvárosi plébános volt, akit a szegények patrónusaként is emlegettek. A pap felismerte, hogy a városrész felemelkedésének és az akkoriban jelentős fiatalkorú bűnözés visszaszorításának záloga az oktatás. Az akkori győri megyéspüspök, Várady L. Árpád felkarolta az ügyet, Győr szabad királyi város pedig ingyen bocsátotta rendelkezésre a telket. Az állam százezer koronával járult hozzá az építkezéshez (Jakabné Horváth, 2014). „Szociális szempontból nagy jelentőséggel bírt a földszint deszkafallal elválasztott terme, amely nemcsak kisdédvédő céljaira és ünnepek díszterméül szolgált, hanem azon felül napközi otthonként is funkcionált, ahol télen a szegények meleg szobát és ételt kaphattak és ahol az időnként összejövő anyák háztartási teendőikre és a nevelés módjára nézve kaptak oktatást.” (Jakabné Horváth, 2014, 5) Az 1913–14-es tanévben 240 tanulóval indult meg az oktató-nevelő munka, a mai Gyepszél utca 2. szám alatt. Az épület a mai napig iskolaként működik, ma már állami fenntartással.

„Komoly kihívást jelentett a városrész nyugati végénél a mai Nép utca és Liget utca között elterülő térségben a Trianon telep, később Szent Erzsébet városrész kialakulása. A vár bontott tégláiból először néhány ház épül hatósági engedély nélkül, majd az idetelepült lakosság „kalálkában” hajlékot épít magának.” (Zsebedics, 2017, 72) A telep lelkipásztori munkájába jól besegített az 1938-ban Gyepszél utca 60. szám alatt épülő „Nagyház”. Ebben a házban bölcsődét is nyitottak, és itt volt a telep első lelkészének lakóhelye. A II. világháború alatt

[3] Sinkó és Németh (1986) szerint az épületet 1765-ben emelték, erre utal a mai iskola egyik tantermének falába épített téglá is.

az épületet sok mindenre használták, majd a város felszólította a szervitákat, hogy óvodájukat-iskolájukat telepítsék át ide (Zsebedics, 2006). Az épület jelenleg is óvodaként üzemel, önkormányzati fenntartással.

Győr-Újváros sajátossága, hogy területén öt vallási felekezet talált otthonra. Bár már a XVIII. század elején három felekezet rendelkezett imaházzal, iskolával és paplakkal a városrészben, az egyházak és az általuk nyújtott szolgáltatások fejlődése nem volt töretlen és egyenletes. A protestáns templomok számára a város vezetése nem a belvárosban, hanem Újvárosban, a városkapukon kívül jelölt ki telkeket megvásárlásra. A reformátusok telke a Kossuth Lajos utca 13. szám alatt volt, az evangélikusoké pedig az utca túloldalán. A felépült templomot, iskolát, paplakokat többször érte tűzkár (1713, 1725). Végül a hívek minden igényt kielégítő templomok építésére szánták el magukat, melyekhez külföldről is kaptak anyagi segítséget.

Az épületeket 1734-re fejezték be, 1749-ben pedig megérkezett Mária Terézia parancsa, melyben megtiltotta vallásgyakorlásukat, épületeiket pedig kisajátította a város a római katolikus egyház javára. Később II. József türelmi rendelete alapján a magisztrátus 1783-ban három helyet ajánlott fel a református egyháznak. Mivel a hívők többsége Újvárosban lakott, az előjárók ragaszkodtak a városrészhez. Végül 1784-ben az újvárosi telek Rác (Bálint Mihály) utcára néző oldalán kimérték a templom alaprajzát. Az evangélikusok két templom építésére is engedélyt kértek, de csak az Újvárosban fekvőt engedélyezték számukra. 1785-ben szentelték fel az épületet, amely ma Evangélikus Öregtemplomként ismert (Perger, 2001).

1883-ban az egyházközség jótékonyági intézmény létrehozását határozta el Luther Márton 400 éves születési évfordulójának ünnepléseként. A gyülekezet szegény- és árvaalpra kezdett gyűjteni, majd menhely alapítását határozták el. Martiny Júlia és Ráth Terézia nádorvárosi háza, melyet e célokra adományoztak, lett a menhely első otthona. Az intézet belső működéséről nem sokat tudni, alapvetően azonban öregek felvétele, árvák befogadása és taníttatása volt a céljuk. A ház azonban egyre szűkebbnek bizonyult, főként annak fényében, hogy az evangélikus árvákat a város vezetése itt akarta elhelyezni. Végül cél lett egy új árvaház építése, melyhez az egyházközség a várostól kért telket. A város a vasútállomás mellett jelölt ki egy ingyenesen igénybe vehető telket, ez azonban az állandó zajnak köszönhetően nem bizonyult megfelelőnek. Végül a város prominens polgára, Bálint Mihály bocsátott hatvanezer koronát a gyülekezet rendelkezésére az árvaház megépítésére, a lelkészek pedig felajánlották a Rába partján levő kertjüket az épület helyéül. A város is megszavazott tízezer koronát, a gyülekezet tagjai pedig 15.000 koronát gyűjtöttek az építkezéshez.

A Szeretetházat 1912-ben adták át. Épületében internátust és árvaházat működtettek diakonissza nővérek segítségével, amíg csak a háborús és hidegháborús helyzet megengedte. Funkciói egyre bővültek, 1933-ban diakonissza anyaházat, diakonisszaképző intézetet, árvaházat, napközi otthont, internátust és szegényintézetet is működtetett (Pálmai, 1933). A Szeretetház épülete ma idős

otthona, de a szocializmus évei után ismét az evangélikus egyház tartja fenn, ugyanúgy, ahogy a Szeretetház köré települt óvodát és iskolát is. Az „Evangélikus sziget” ma Győr-Újváros elején, a Rába kettős hídon áthaladva tárul elénk.

A rácok az 1600-as évek elején érkeztek a városrészbe, a mai Bálint Mihály utcába. Az 1784-85-ben készült összeírás szerint a görögkeleti katolikus felekezetet ekkor 96 fő alkotta, akik 15 lakóházban éltek. Már a XVII. század végére állt fatemplomuk, melynek helyére a kőtemplomot 1727-ben építették. Visszaemlékezők szerint a templomban utoljára 1957 körül tartottak szertartást, majd lassan, de biztosan pusztulásnak indult. A győri görög-katolikus egyházközség az 1990-es években vette újra birtokába, és gondoskodott felújításáról. (Újvárosi Krónika, 2001) 1992-ben két magánember a görög-katolikus egyházközség javának szolgálatára létrehozta a Szt. Cirill és Method Alapítványt. A régi rác templomhoz tartozó paplak felújítása és idősek napközi otthonának működtetése 1996-tól vált lehetővé az alapítvány számára az önkormányzattal kötött megállapodás alapján, pályázati forrásból (Nárai, 2005). Ugyanúgy születtek az alapítvány további szociális/gyermekjóléti célú szolgáltatásai (Rév Szenvedélybeteg-segítő Szolgálat, illetve Gyermek- és Családok Átmeneti Otthona), melyek a mai napig az újvárosi humán szolgáltatások körét gazdagítják.

Győr városában már a XV. században éltek zsidók, javarészt Győrszigetben helyezkedtek el. 1795-ben építették meg imaházukat. 1866-ban határozták el a zsinagóga építését, melyet 1870-ben, a hozzá tartozó iskolával együtt fel is avattak. Ugyanebben az évben az ortodox zsidók kiváltak az egyházközségből és megalapították a sajátjukat (Újvárosi Krónika, 2001). Az 1940-es évekre már három zsinagógájuk volt, a Kossuth utcai zsinagóga mellé pedig iskola csatlakozott. Tőlük néhány méterre megépült a zsidó menház, ahol az idősek laktak (Zsebedics, 2017). A zsidó menház épülete a későbbiekben is, az egyházközség fenntartásából kikerülve oktatási-szociális célokat szolgált. A Kossuth utca 24. szám alatti épület a humán szolgáltatások egyik bázisa a városrészben. A menház megszüntetése után bölcsőde és óvoda működött a szocializmus évei alatt a kétemeletes épületben. A rendszerváltozás után itt nyílt meg a Győri Családsegítő Szolgálat Újvárosi Központja, illetve mellette az Idősek Klubja. Több év után az épületet veszélyesnek minősítették, így a szociális szolgáltatásokat elköltöztette a város. Jelenleg – felújítás után – alapítványi fenntartású óvodának ad otthont.

Az egyházak kiterjedt humán szolgáltatásai mellett jóléti célokkal, tehető polgárok részvételével egyesületek, egyesületek is folytattak tevékenységet a városrészben. A városi levéltárban kétféle nyilvántartás is ismert, ezek közül az egyik a Sefcsik Ferenc főlevéltáros által 1950-ig vezetett kataszter. Ez 413 győri egyesület adatait tartalmazza. A nyilvántartási anomáliák ellenére – többszörös bejegyzés, ipartestületi adatok bekerülése a jegyzékbe stb. – a kataszter alkalmas a város egyesületi fejlődésének nyomon követésére. A kataszter 1737 és 1848 között 6 egyesületet tartalmazott, majd számuk 1867-ig 14-re nőtt. 1867 és 1920 között robbanásszerű fejlődést tapasztalható, 193 egyesület szerepelt

a nyilvántartásban. 1920 és 1945 között 185 egyesületről beszélhetünk, majd 1950-ig további 13 egyesület került a nyilvántartásba (Bana, 2001).

A legnehezebb feladat annak a meghatározása, hogy melyek az újvárosi egyesületek. Az automatikus újvárosi besorolás az egyházi alapítású egyesületek körében működik, hiszen a nem katolikus, hanem más felekezetekhez tartozó egyházak mind Újvárosban építették ki központjukat. A legutoljára ide települt zsidóság hozta létre a legsokoldalúbb egyesületeket. Bana József (2001) az Újvárosi Krónikában három, újvárosi gyökerekkel rendelkező egyesületet emel ki (melyek nem országos anyaszervezet helyi szervezetei). A „Győr-Ujvárosi Társaskör” célja szerint szegény árvákat, illetve szegény sorsú szülők gyermekeit látta el téli ruházattal. 1911-ben alapították. A Belmisszió Egyesület az evangélikus egyház által fenntartott Szeretetházat támogatta. 1907-ben hozták létre, alapvetően a vallási buzgóság fenntartására és a közösségi élet elősegítésére. Végül a Győrújvárosi Levente Egyesületet 1925-ben alapították, a leventék nevelésének, oktatásának elősegítésére.

3. GYŐR-ÚJVÁROS VÁROSREHABILITÁCIÓS PROGRAM BEMUTATÁSA HUMÁN SZOLGÁLTATÁSI SZEMMEL

„A KSH 2016-ban megküldött adatszolgáltatása szerint a városrészi szintű lebontása során Győrben öt szegregációval veszélyeztetett terület, ezen belül pedig három szegregált terület található. Szegregátumok Győr város területén (Győr Megyei Jogú Város Helyi Esélyegyenlőségi Program, 2018, 87–88):

- 1. szegregátum: Veszprémi út – Szent Imre út – Kismegyeri út menti, KSH által körülhatárolt területek (88 fő)
- 2. szegregátum: Majorok utca – Pásztor utca – Síp utca által határolt terület (50 fő)
- 3. szegregátum: Bercsényi liget – Erkel Ferenc u. Kossuth Lajos u. – Jakobinus u. – Bálint Mihály u. – Beér köz – Festő u. – Városház köz által határolt terület (384 fő).”

A későbbiekben bebizonyosodott, hogy az első és második megjelölt területen olyan jellegű fejlesztések történtek, melyek révén a szegregátumként történő definiálás már nem állta meg a helyét, így az önkormányzat által beadott, rehabilitációra irányuló pályázat a harmadik, Győr-Újvárosban elhelyezkedő területre koncentrált. A program a szociális városrehabilitációt célozta meg, ami az építészeti értékek helyreállítását és a társadalmi, közösségi változásokat egyaránt fontosnak tartotta.

Fekete Dávid és Polgári István tanulmánya (2016) alapján a városrészben közel 360 műemléki szempontból védett épület található: köztük templomok, iskolaépületek, de több lakóépület is. A program célja volt, hogy ezeket az értékeket megőrizze, ugyanakkor a védettségéből fakadó, felújításkor többletterhe-

ket jelentő problémákkal is szembesült az önkormányzat. A stratégia az épített környezet, humánszolgáltatási intézmények rehabilitációjának komplex módon történő megvalósítására helyezte a hangsúlyt. A cél az volt, hogy a városrészen lévő utak, üzlethelységek, épületek felújítása mellett a beavatkozások kihassanak az egészségügyi, az oktatási, a szabadidő eltöltést biztosító kulturális, sport, illetve a szociális intézmények és szociális bérlakások újítására is.

A szociális városrehabilitáció célul tűzte ki a területen élő lakosság szociális-jóléti segítségét is. A Győr-Újváros területén élő „lakosság többsége nagyon rossz lakáskörülmények között, általános szegénységben él. A lakások nagy része vizes, dohos, több közülük lakhatásra alkalmatlan. A roma népesség aránya közel 40%-os, a romák és nem romák együttélése nem problémamentes. Az itt élő aktív korosztály igen kedvezőtlen munkaerő-piaci esélyekkel rendelkezik, iskolai végzettségük általában alacsony.” (Győr Megyei Jogú Város Helyi Esélyegyenlőségi Program, 2018, 87–88) Ugyanakkor a városrész társadalmi összetételét áttekintve látható, hogy a rendszerváltozás előtti és utáni dzsentrifikációs folyamatok egyre heterogénebb társadalomszerkezetet eredményeztek Újvárosban. Társadalmi szempontból három nagy problémacsoport volt elkülöníthető a városrészen: lakhatás, iskolázottság és foglalkoztatottság. A városrehabilitációs programterv szociális részének tehát erre a három elemre kellett koncentrálnia (Fekete-Polgári, 2016).

Az építészeti megoldások a szociális városrehabilitáció sajátosságainak megfelelően nem csupán a lakóépületeket, de a humán szolgáltatások épületeit is érintették, ahogy az egyéb infrastrukturális elemeket is. Egészségügyi területen a Petz Aladár Egyetemi Oktató Kórház rehabilitációs intézményének felújítása, helyi orvosi rendelők korszerűsítése és gyógyvízi fürdőközpont létrehozása történt meg (Győr Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégia, 2014–2020, 125). Az oktatási (például Kossuth Lajos Általános Iskola homlokzata) és szociális (például Család- és Gyermekjóléti Központ Újvárosi Irodája) célokat szolgáló felújított intézményekben várják a szakemberek a szolgáltatást igénybevevőket. A szabadidő aktív és hasznos eltöltése érdekében létrejött a Bercsényi ligetben egy sport- és KRESZ pálya, illetve a város legnagyobb sporteseményeinek megrendezésére az Olimpiai Sportpark. A program a civil és egyházi szervezetek aktív szerepvállalását, épületeik felújítását is segítette az akcióterületen. Elmondható tehát, hogy az épített környezet rehabilitációja széleskörű és több területet magában foglaló. Azonban fontos követni azt, hogy az épített környezet megújulása a városrészen élők társadalmi – közösségi megújulását is magával vonzza-e. A kettő külön-külön nem tud hatékonyan megvalósulni.

A projekt első beavatkozási területe a közösségfejlesztés és integráció volt. A fejlesztés fókuszában egyfajta együttműködés kialakítása állt a közösségi és egyéni szintű társadalmi integráció feltételeinek megteremtése érdekében. Mindent a program egy kétpólusú közösségfejlesztési terv mentén építette fel, melynek egyik pólusa a helyi közösség kezdeményezéseit, közös gondolkodását, kohézióját, aktív részvételét volt hivatott megcélozni, másik oldalról pedig a többségi társadalom befogadását, támogató kapacitását kívánta fejleszteni szemléletformálással és közös élmények biztosításának módszerével.

A közösségformáláshoz szorosan kapcsolódva a szociális terület rehabilitációjának célja az állandó, segítő és bizalmon alapuló család – szociális munkás közötti kapcsolat kialakítása volt. Ennek keretében fontos volt, hogy a szociális szakember közvetíteni tudja a célcsoport tagjait a már meglévő, illetve a projekt keretén belül újonnan létrejövő szociális és egyéb szolgáltatások igénybevétele felé. Szintén cél volt a városrészben élő aktív korú lakosok munkaerőpiaci esélyeinek javítása. A program hangsúlyt helyezett nem csak az akcióterületen élőkre, hanem az ott dolgozó szakemberekre is, ennek érdekében szupervíziós lehetőséget biztosított. Jelzőrendszeri kerekasztal beszélgetéseket szervezett a jelzőrendszer tagjainak a hatékonyabb együttműködés elősegítésére, illetve lehetőséget adott a cigány kultúra, szokás és nyelv megismerésére a szakembereknek. Az újbárosi lakosság számára pedig háztartási és gyermeknevelési praktikák megosztására alkalmas programokat kínált, mint például az Asszonyok klubja, a Főzzünk együtt és a Kismanók klubja.

A foglalkoztatást elősegítő programok kulcseleme a pályaorientáció és pályaválasztás segítése, a munkába állás esélyeinek növelése és abban való megmaradás támogatása volt. Ehhez az akcióterületen élő fiatalok vállalkozóvá válását kísérleti jellegű szakmai mentorprogramon keresztül ösztönözték.

Az oktatási terület fejlesztése főként a gyermekek tanulmányi hátrányainak leküzdését, készség- és képességfejlesztését célozta meg; mindemelllett a szabadidő hasznos eltöltésével és sportolási lehetőségekkel kívánta a fiatalokat közösséggé formálni.

Végül az egészségügyi területhez kapcsolódóan elmondható, hogy a városrészben gyakoriak a szív- és érrendszeri megbetegedések, légúti problémák. Ezek megelőzése érdekében a szűrővizsgálatoknak és az egészségtudatos életforma kialakításának fontos szerepe van a térségben. Ugyanakkor a hátrányos helyzetű térségek lakóközösségében egyre nagyobb probléma a szenvedélybetegségek különböző formáinak megjelenése. Erre reflektálva jött létre a Pszichoszociális konzultációs központ szolgáltatása, melynek célja az városrészben élők számára integrációs és reintegrációs szolgáltatások nyújtása, a szenvedélybetegség segítése, prevenciók tevékenységek végzése, melynek bázisa a Szt. Cirill és Method Alapítvány. A városrészben nem új keletű probléma a droghasználat. Hullámozó intenzitással fellángol, reagálva a megjelenő problémákra. Ugyanakkor ez az a gond, ami szintén értelmezhető a tér tekintetében is. A városrész alacsony iskolázottságú, halmozottan hátrányos helyzetű lakossága a munkalehetőség hiányában, vagy rosszul fizető munkalehetőségek birtokában, olyan „munkalehetőségek” után néz, ami nagyobb bevételt termel.

Újbáros kialakulása a teret, vizet igénylő mesterek, iparosok megtelepedésének volt köszönhető. A hagyományos szakmák a városrész fejlődése révén, a későbbiekben egyre szűkülő térben voltak kénytelen működni, majd végleg megszűntek. Az urbanizáció, az iparosodás más térhasználatot kívánt meg. A teljes foglalkoztatottság illúziójának szétfoslásával, az urbanizációs- iparosodási folyamatokhoz alkalmazkodni nem tudó réteg (főként a cigányság köréből kikerülően), megta-

lálta a lomtalanításból származó árucikkek, és a kábelekből kinyert fém eladásával a megfelelő tevékenységet és bevételt. Ehhez a közös udvarú lakások jó terepet kínáltak, ahogy erről fentebb már volt szó. A szociális városrehabilitáció elindulásával azonban ez a bevételi forrás és munkaforma veszélybe került, ezért a rugalmas alkalmazkodás jegyében új „munkát” (az időt és mindennapokat strukturáló, ugyanakkor az egyéneket a társadalmi kiszorulástól legalább anyagi értelemben megmentő tevékenységet) kellett találni. Ez a drog. A szűkülő terekben is jól, könnyedén elkészíthető és terjeszthető, megfelelő „jövedelmet” biztosító tevékenység, mely nem igényel iskolai végzettséget, és alkalmas a családok fenntartására. Az újbárosi lakosság hátrányos helyzetű rétegei számára tehát a drog előállítása és terjesztése – nem jóváhagyva a folyamatot, és nem elfedve vagy negligálva annak hatásait – sokszor csupán az alkalmazkodási mechanizmus része, ahogy egyre szűkebb terekbe szorulnak saját lakókörnyezetükön belül.

A szociális – jóléti programok mellett olyan soft tényezőket magukban foglaló akciótervek, miniprojektek megvalósítását is támogatta a városrehabilitációs projekt, melyek nem kísérték végig a program egészét, hanem civil/nonprofit szervezetek bevonásával egy-egy időszakra koncentrálnak valósítottak meg programokat (Fekete-Laczkovits-Takács, 2019). Ilyen volt például a Szocproj Alapítvány szervezésében megvalósuló Segítünk az időseknek program (Kóbor-Tóbiás, 2014).

Fekete és Laczkovits-Takács (2019) a felújítások tekintetében leírja, hogy az újbárosi városrehabilitáció első üteme során elsődleges cél a lakások komfortfokozatának emelése volt, az épített környezet rehabilitációja azonban a lakások alapterületének emelkedésével és új üzlethelyiségek kialakításával is együtt járt. Mindez növelte az érintett lakások bérleti díját, és azzal is együtt járt, hogy a lakásokba új, tőkeerősebb bérlők költöztek (a korábbi bérlők a felújítás megkezdése előtt felajánlott bérlakásokban maradtak), akik kisebb mértékben igényelték a rendszeres és átmeneti támogatásokat az önkormányzattól lakásaik fenntartására. Tanulmányuk szerint a humán szolgáltatási modellben elsősorban a lakásügy területén és az épített környezet tekintetében tapasztalhatók változások, ugyanakkor a soft, közösségépítő programokkal teletűzdelt második ütem hatása-iról még nincsenek empirikus eredmények.

Ezzel szemben Timár Judit (2019) a kritikai városkutatók érveléséhez csatlakozva az épített környezet felújítása és a soft programok megfogalmazott sikerei ellenére, az újbárosi városrehabilitációban a térbeli elidegenítés mechanizmusát véli felfedezni, és „államosított tértermelés”-nek nevezi a folyamatot. „A felújítandó önkormányzati lakásokban élők sem a városrészt, sem saját mikroterüket nem érzik magukénak, az információhiány bizonytalanságban, „kívülálló” pozícióban tartja őket, a szociális rehabilitációs projektben „célcsoportnak” tűnő szereplőket. Az állami kontroll eközben behatol a magántereikbe is, folyamatosan fenntartva a függőség viszonyait.” (Timár, 2019, 56)

A városrehabilitáció szociális része bonyolult, hosszabb távon lezajló folyamat, mint az épített környezet felújítása. A győri programmal kapcsolatosan, a tanulmány célját fókuszban tartva, nem tagadva a zajló folyamatok hátrányos helyzetű

lakosságra gyakorolt negatív hatásait, kérdésként fogalmazódik meg, hogy a humán szolgáltatások tekintetében a rehabilitációs program milyen hosszú távú hatással bír? Mi az a hozzáadott érték (a felújított épületeken kívül), amit akár a humán szolgáltatások által lebonyolított programok gyakorolnak a lakosságra, akár maguk a humán szolgáltatók „megtanulnak”, beépítenek mindennapi működési mechanizmusaikba? Ezekre a kérdésekre a hatásvizsgálatok még keresik a választ.

4. A VÁROSRESZBEN MŰKÖDŐ HUMÁN SZOLGÁLTATÁSOK ÉS FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEIK BEMUTATÁSA

Újváros városrészben több önkormányzati, civil, illetve egyházi fenntartású humánszolgáltatási intézmény található meg. „Az Önkormányzat, a területen működő intézmények, civil szervezetek vezetői kiemelkedő figyelmet fordítanak arra, hogy a különböző szervezeteknél kialakított szolgáltatások, fejlesztések, társadalmi kapcsolatok, a célcsoporttal való együttműködés eredményei, valamint a különböző partnereknél megjelenő szakterületenként eltérő tapasztalatok a beavatkozás sikerének támogatóivá váljanak.” (Győr Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégia, 2014–2020, 134)

Az alábbi táblázat összefoglalja az Újvárosban jelenleg biztosított humánszolgáltatásokat három beavatkozási terület szerint. E három szegmens a szociális, oktatási és egészségügyi lehetőségeket tartalmazza.

2. táblázat: Győr-Újváros humán szolgáltatásai

Table 2 Human services of Győr-Újváros

Szociális szolgáltatások	Oktatási szolgáltatások	Egészségügyi szolgáltatások
Család- és Gyermejkölési Központ – családsegítés, szabadidős programok szervezése	Kossuth Lajos Általános Iskola – Pressley Ridge Program	Egyesített Egészségügyi és Szociális Intézmény – Idősek klubja
Szt. Cirill és Method Alapítvány – Gyermek Átmeneti Otthona, Családok Átmeneti Otthona	Győri SZC Kossuth Lajos Középiskolája és Kollégiuma	WHO Egészséges Városok Projekt
RÉV Szenvedélybeteg-segítő Szolgálat (Pszichoszociális Konzultációs Központ)	„Együtt a roma jövőért” Alapítvány – Oktatás, pályaorientációs célú programok	EESZI Győr-Sziget és Győr-Újváros Védőnői Szolgálat, valamint a Családsegítő Szolgálat Életvezetési program-csomag
Czinka Panna Roma Kulturális Egyesület	Eötvös József Általános Iskola és Szakközépiskola	Gézengúz Alapítvány – korai fejlesztés, gyógytorna, terápiás foglalkozások
KINCSO Roma Felzárkóztatási Egyesület	Győr Újvárosi Gyermekért Alapítvány – hátrányos helyzetű tanulók iskolai előmenetelét támogatja	Petz Aladár Egyetemi Oktató Kórház Rehabilitációs Centrum
Evangélikus Szeretetház	Márvány Óvoda Gyepszél Tagóvoda	
	Péterfy Sándor Evangélikus Gimnázium, Általános Iskola, Óvoda, Alapfokú Művészeti Iskola és Kollégium	
	Örömhír Óvoda	
	Széchenyi István Egyetem Művészeti Kar	
	Csipkebogyó Waldorf Óvoda	

Forrás: Saját szerkesztés GYMJV Integrált Településfejlesztési Stratégia 2014–2020 és a GYMJV Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciója 2019 alapján

A meglévő szolgáltatásokról elmondható, hogy széles körben igyekeznek a területen élők igényeit, szükségleteit lefedni. Működésük javarészt a városrészben már korábban meglévő humán szolgáltatások folytatásaként jelenik meg. Ugyanakkor a városrész erősen leromlott állapota – amit a rehabilitációs program az épített környezet tekintetében, a lakásállomány felújításával folyamatosan javít – nem csupán materiális értelemben ragadható meg.

A szolgáltatások fejlesztésénél fontos lenne tehát a közösségi eseményeken túllépve olyan tartós szolgáltatást létrehozni, mely alacsonyküszöbű és interprofesszionális működésével a humán szolgáltatások kombinációját adná, és

a városrészben élő, többszörösen hátrányos helyzetű csoportokat célozná meg. Az „egyablakos” rendszerben működő szolgáltatás egy, Újvárosban létrejövő közösségi térben – melyre korábban már volt törekvés (Győr Megyei Jogú Város Szociális Szolgáltatástervezési Konceptió, 2019) – működhetne. Egyszerre foglalkoznának a szülővel és gyerekkel (így megvalósulna a jelenleg hiányzó, 0–3 éves korúaknak nyújtott szolgáltatás is a városrészben), párhuzamosan több szolgáltatás válna elérhetővé számukra; a szolgáltatást nyújtó team feladata lenne a rendszeres konzultáció egymással és külső szakemberekkel is a család érdekében.

A közösségi helység az alábbi funkciókat láthatná el, illetve szolgáltatásokat összpontosíthatná:

- Csellengő fiatalok hasznos időtöltésének biztosítása.
- Devianciák, alkohol- és drogfogyasztással kapcsolatos prevenciók és egészségügyi előadásorozatok, szűrések szervezése.
- Az EESZI és a helyi oktatási intézmények közreműködésével generációs sportnap, illetve egészséges életmóddal kapcsolatos alkalmak szervezése.
- Biztosíthat korrepetálást, felzárkóztató alkalmakat, illetve pályaaorientációs workshopokat a helyi gyermekeknek.
- Technikai háttér biztosítása a hátrányos helyzetű gyermekeknek az online oktatásban való részvételre és a tanulmányi előmenetelük tudatos segítésére.
- Felnőttek számára állásbörze szervezése.
- Az idősek, illetve felnőttek számára a digitális tér megismerését segítő generációs program létrehozása a helyi fiatalok által.

Ezek a szolgáltatások és még számos egyéb lehetőség nyílna meg az említett közösségi tér létrehozásával, illetve az alacsonyküszöbű szolgáltatást nyújtó team felállításával. Egyfajta interprofesszionális együttműködés alakulhat ki a szakmai team, a közösségi tér, az önkormányzati, civil és egyházi szervezetek közt, mely Újváros városrészt a szociális városrehabilitációban hatékonyan tudná segíteni.

5. ÖSSZEGZÉS

A tanulmány Győr-Újváros és humán szolgáltatásainak fejlődését, alakulását követte nyomon kezdetektől napjainkig. Célja volt a városrész és humán szolgáltatásainak bemutatása történeti és területi kontextusban.

A tanulmány egyik kiindulópontja az, hogy az ember és lakókönyezete kölcsönösen meghatározza egymást, kölcsönös és aktív kapcsolat által egyik a másikat befolyásolja. A másik sarokkő az a tézis, mely szerint Győr-Újvárosban az ide települt egyházak és szolgáltatásaik, valamint a tehető polgárok által létrehozott egyesületek, támogatott jóléti tevékenységek által a városrész humán szolgáltatási modellje mindig is meghatározó volt Győr város szociálpolitikai fejlődésében.

Összességében elmondható, hogy mindkét állítás Győr-Újváros példáján keresztül igazolható. A kétarcú, sokszor háttérbe szoruló, mintegy a „büntetendő” mások (akár vallási, akár etnikai, akár más szempontból) gyűjtőhelyeként funkcionáló

városrész, lakosai által olyan humán szolgáltatásokat állított fel, melyek – főként a XIX. században – egész Győrt kiszolgálták. Ezt a város vezetése a későbbiek során a városrész „leírásával” honorálta. A „rehabilitáció” csak jóval később, a 2000-es években kezdődhetett meg az épített környezet szempontjából, illetve valamilyenre a társadalmi – közösségi élet felébresztésével. A köztudatba átmenő, a város lakossága felől érkező rehabilitáció azonban még várat magára. Ehhez tudnak a városrészbe tudatosan telepített és a közösségből, akár egyházak, akár civil szervezetek révén lassan újraéledő humán szolgáltatások hozzájárulni.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bana J. (2001) Adalékok Győr és Újváros egyesületeinek történetéhez. In: Bana J.-Gyökér L.-Morvai Gy.-Perger Gy.-Vékony B. (szerk.): *Újvárosi Krónika*. Újvárosi Művelődési Ház, Győr. 29–47.
- Bedy V. (1939) *Győr katolikus vallásos életének multja*. Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr.
- Egedy T.-Kovács Z. (2005) A városrehabilitáció néhány elméleti kérdése. In: Egedy T. (szerk.): *Városrehabilitáció és társadalom*. MTA FKI, Budapest. 9–20.
- Erdély J. (1910) *A gyermekkor egészségügyi viszonyai Győrött 1801–1908*. Győr Szab. Kir. Város, Győr.
- Fátay T. (2011) *Győr, Városépítés és városrendezés 1945 és 1986 között*. A Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár Kiadványa, Győr.
- Fekete D.-Laczkovits-Takács T. (2019) Győr-Újvárosi szociális városrehabilitációs program a győri humán szolgáltatási modell vonatkozásában. In: Fekete D. (szerk.): *Városfejlődés és agrárinnováció a Kárpát-medencében. A Gróf Bethlen István Kutatóközpont évkönyve*. Gróf Bethlen István Kutatóközpont-Széchenyi István Egyetem, Győr. 73–96.
- Fekete D.-Polgári I. (2016) Szociális városrehabilitáció Győr-Újváros területén. *Falu Város Régió. Területfejlesztési szakmai folyóirat*, 2, 76–82.
- Győr Megyei Jogú Város (2018) *Helyi Esélyegyenlőségi Program*. Győr.
- Győr Megyei Jogú Város (2014–2020) *Integrált Településfejlesztési Stratégia*. Győr.
- Győr Megyei Jogú Város (2019) *Szociális Szolgáltatástervezési Konceptió*. Győr.
- Hammer Gy. (1936) *Győr Városföldrajzi tanulmány*. Győr Szab. Kir. Város, Széchenyi Könyvnyomda, Győr.
- H. Pálffy I. (1934) *Győr város statisztikai megvilágításban*. n.a., Győr.
- Jakabné Horváth E. (2014) *A Gyepszél utcai iskola 100 éves jubileumi kiadványa, Évkönyv 2013/2014*. Győri Eötvös József Általános Iskola és Szakiskola, Győr.
- Jungi Cs. (2001) Bevezetés. In: Bana J.-Gyökér L.-Morvai Gy.-Perger Gy.-Vékony B. (szerk.): *Újvárosi Krónika*. Újvárosi Művelődési Ház, Győr. 5.
- Kóbor K.-Tóbiás L. (2014) *Segítünk az időseknek program SIP*. Szociális Projektinkubátor, Közösségi Akció és Kutatás Alapítvány, Győr.
- Laczkovits-Takács T. (2018) Győr humán szolgáltatási modelljének egészségügyi pillére 1990-től napjainkig. *Polgári Szemle*, 14, 1–3. 90–106. <https://doi.org/10.24307/psz.2018.0808>
- Nárai M. (2005) Civil szervezetek szerepvállalása a szociális ellátás, szolgáltatás területén. *Esély*, 1, 111–133.

- Pálmai L. (1933) *A győri evangélikus Szeretetház története 1883-1933*. vitéz Szabó és Uzsaly könyvnyomda, Győr.
- Páthy Á. (2014) A társadalmi szerkezet belső területi sajátosságai. A győri városrészek és lakóövezetek társadalmi tagozódása, In: Csizmadia Z.-Tóth P. (szerk.): *Helyi társadalom és intézményrendszer Győrben*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 48-74.
- Perger Gy. (2001) Újvárosi protestáns templomok, In: Bana J.-Gyökér L.-Morvai Gy.-Perger Gy -Vékony B. (szerk.): *Újvárosi Krónika*. Újvárosi Művelődési Ház, Győr. 18-25.
- Újvárosi Művelődési Ház (2001) *Újvárosi Krónika*. Győr.
- Petz L. (1929) *Győr Szab. Kir. Város Szentháromság Közkórházának multja és jelene 1749-1928*. Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr.
- Sinkó L.-Németh I. (1986) (szerk.) *A Kossuth Lajos Általános Iskola története*. Magyar Vagon- és Gépgyár házi nyomdája, Győr.
- Timár J. (2019) „Államosított tértermelés” a kiszorítottak perspektívájából egy dzsentrifikálódó városrészben. *Tér és Társadalom*, 33, 4, 38-60. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3204>
- Valló I. (1930) *Győr ismertetése és tájékoztatója*. Győr Baráti Köre, Győr.
- Valló I. (1935) *Győr élete számokban*. Győri Hírlap Könyvnyomdája, Győr.
- Villányi Sz. (1882) *Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században*. Gross Gusztáv és társa, Győr.
- Zsebedics J. (2006) *A Szent Erzsébet lelkészség kialakulása*. s.n., Győr.
- Zsebedics J. (2017) *A Győr-Újváros római katolikus egyház története*. Hazánk Kiadó Kft, Győr.

INTERNETES FORRÁSOK:

- *A szegény kerület* - Győri Friss Újság 1907. április 18., www.gyorikonnyvtar.hu/digitalis-ujvaros Letöltve: 2021. 02. 24.
- *Győri Kossuth Lajos Általános Iskola, Pressley Ridge Magatartásmódosító Program* www.kossuthgyor.hu/pressley-ridge-program Letöltve: 2021. 04. 01.
- *Győri szegregációs per: részben nyert, részben veszített az önkormányzat* www.hvg.hu/itthon/20111004_gyori_iskola_szegregacios_per Letöltve: 2021. 04. 01.
- *Győr-Újváros két arca: fény és árnyék, fotók* www.kisalfold.hu/gyor-es-kornyeke/gyor-ujvaros-ket-arca-feny-es-arnyek-fotok-4077826/ Letöltve: 2021. 04. 01.
- *Győr-Újváros szociális városrehabilitációhoz kapcsolódó társadalmi együttműködést erősítő komplex program TOP-6.9.1-15-GY1-2016-00001, Családszervezési és közösségfejlesztési programcsomag Tervezett programok 2016. szeptember - 2020. augusztus között*, www.gyor.hu/easy-docs/5e144c9ed9bf1 Letöltve: 2021.02. 26.
- *Győr-Újváros szociális városrehabilitációhoz kapcsolódó társadalmi együttműködést erősítő komplex program TOP-6.9.1-15-GY1-2016-00001, Hátránykompenzációt elősegítő, felzárkóztató programcsomag II. Tervezett programok 2017. szeptember - 2018. augusztus között* www.gyor.hu/easy-docs/5e144ca5aed0e Letöltve: 2021.02. 26.

Egy elhallgatott tudástranszfer: adalékok a Szovjetunió első öt éves tervének történetéhez

A Covered Up Knowledge Transfer: Some New Aspects on the History of the First Five-Year Plan of the Soviet Union

*„Az orosz forradalmi lendület és az amerikai gyakorlatiasság
kombinációja a leninizmus lényege.” (Sztálin, 1924)*

Absztrakt

A szovjet első öt éves terv iparosításának eddig ismert története két, mostanában megjelent írás alapján új megvilágításba került. A tanulmányban ezen újabban megismerhető történelmi tények és események összefoglalására kerül sor. Ezek teljesen új kontextusba helyezik a kor eseményeit, jobban érthetővé válik sok, eddig kissé paradoxnak tűnő jelenség a szovjet ipart illetően. Az első öt éves terv ezek alapján joggal és alappal tekinthető a XX. század egyik legnagyobb méretű sikeres tudástranszferének. Az ilyen módon lassan tisztuló történelmi kép módfelett meglepő módon válik az új ismeretek tükrében „szokványossá”. Egyértelműen megállapítható, hogy – különösen az intézményi közgazdaságtan tudástranszferéről szóló elképzelései – ebben az esetben is helytállóan bizonyulnak. A történet sztálini interpretációja, hogy tudniillik a dolgozók lelkesedésének, a párt vezető szerepének és a szovjet rendszer felsőbbrendűségének lett volna köszönhető az első öt éves terv sikere, nem igazán állja meg a helyét. A külföldi, elsősorban amerikai részvétel a szovjet iparosításban valamilyen szinten eddig is ismert volt, azonban ennek mértéke és jelentősége a legutóbbi időig meglehetősen homályban maradt. Az új – elsősorban orosz forrásokra is immár támaszkodó – ismeretek alapján nem túlzó azt állítani, hogy ez a részvétel kolosszális méretű volt, és alapvetően határozta meg a Szovjetunió XX. századi történelmét.

Kulcsszavak: iparosítás, tudástranszfer, innováció, intézmények

Abstract

The hitherto known history of the industrialization of the Soviet first five-year plan was shed new light on the basis of two recent studies. The study summarizes these more recent historical facts and events. These shed new light on the events of the age, making many of the phenomena that seemed somewhat paradoxical about Soviet industry better understood. Based on these, the first five-year plan can be considered rightfully as one of the largest successful knowledge transfers of the 20th century. The historical picture, which is

slowly clearing in this way, becomes surprisingly “ordinary” in the light of this new knowledge. It is very clear that the ideas of institutional economics on knowledge transfer prove to be valid in this case as well. The Stalinist interpretation of the story is that the success of the first five-year plan, due to the enthusiasm of the workers, the leadership of the party and the superiority of the Soviet system, would not really stand out. Foreign participation, primarily the involvement of the United States, in Soviet industrialization has been known to some extent so far, but the real size of it has remained rather obscure until recently. Based on the new knowledge, it is not an exaggeration to say that this participation was of a colossal scale and fundamentally determined the twentieth century history of the Soviet Union.

Keywords: industrialisation, knowledge-transfer, innovation and institutions

BEVEZETÉS

A különböző időszakokban a növekedéshez az új technológiákban és szervezeti formákban való társadalmi jártasság szükséges, melyet nem lehet valamely intézmények működésének automatikus melléktermékeként tekinteni, ezt kollektíven kell elsajátítani. A jelentősebb technológiai újítások mindig is együtt jártak a gazdasági szervezeti formák nagyobb változásával. Tehát, egy ország növekedési képessége nagyban függ attól, hogy gazdasági és politikai rendszere mennyire képes ezekhez a változtatásokhoz illeszkedni (Nagyházi, 2014). A szovjet első ötéves terv épp ilyen, nagyléptékű tudástranszfer története.

A tanulmány ennek a tudástranszfernek az intézményesülését, méretét és jelentőségét igyekszik megvilágítani elsődlegesen az intézményi közgazdaságtan elméleti kereteire támaszkodva. A tanulmány a szovjet iparosítással kapcsolatosan megjelent újabb publikációk áttekintésével kívánja bemutatni annak eddig kevésbé ismert aspektusait.

1. TECHNOLÓGIA TRANSZFER ÉS INTÉZMÉNYEK

Az intézményi közgazdaságtan egyik legutóbbi gazdaságtörténeti áttekintésében North, Wallis és Weingast (2009) két alapvető társadalmi rendszertípust különböztet meg: a nyitott és a korlátozó rendszereket. Nemzetközi statisztikai összehasonlítások alapján a nyitott rendszereket jellemző tulajdonságok:

1. politikai és gazdasági fejlődés
2. a gazdaságban ritkábban tapasztalható csökkenő teljesítmény
3. gazdag és élő civil társadalmak
4. nagyobb méretű és jobban decentralizált kormányzat
5. szerteágazó, személytelen társadalmi kapcsolatok, melyeknek része a jogállamiság (rule of law), biztos magántulajdon, egyenlőség és méltányosság minden tekintetben, egyforma bánásmód mindenkinek.

A szerzők szerint a hozzáférést (a társadalmi javakhoz való hozzáférést és általában a részvételt) korlátozó rendszerek ezzel szemben azok, ahol (Nagyházi, 2014):

1. a gazdaságok lassan növekednek és sokkoknak kitéttek,
2. a politikai rendszerek nélkülözik a kormányzottak általában vett egyetértését,
3. a társadalmi szervezetek relatíve alacsony számúak,
4. kisebbek és centralizáltak a kormányzatok,
5. túlnyomórészt a személyes kapcsolatokon alapuló társadalmi kapcsolatok, melyek magukban foglalják a privilégiumokat, a társadalmi hierarchiakat, ahol a törvényeket szelektív és egyenlőtlen (járdékvadászat) módon tartatják be, bizonytalanok a tulajdonjogok, és annak az átható érzése uralkodik, hogy nem minden ember teremtett vagy tekintett egyenlőnek.

Nézetük szerint a kétféle típus közti, napjainkban tapasztalható gazdasági növekedésbeli eltérés (a nyitott társadalmak kisebb és ritkább, míg a korlátozó társadalmak gyakoribb és mélyebb gazdasági visszaeséseken mennek keresztül) annak a képességbeli különbségnek tulajdonítható, ahogyan ezek a társadalmak képesek a változásokra reagálni (Nagyházi, 2014, 92-93).

Acemoglu és Robinson (2013) az intézményrendszer fontosságát hangsúlyozzák a társadalmak hosszabb távú sikerességében. Értelmezésükben azok az államok, amelyekben kizsákmányoló (elitsoportok által uralt, az erőforrásokat kisajátító) intézményrendszer működik, szegények, egyes esetekben össze is omlanak. Azokban az országokban azonban, ahol a kizsákmányoló intézményeket fel tudták váltani a plurális politikai berendezkedésen alapuló befogadó intézményekkel, ott jólét és fejlődés van.

A korlátozó/kizsákmányoló társadalmak időről időre igyekeznek több-kevesebb sikerrel „felzárkózni”, technológiai-gazdasági lemaradásukat technológiai és tudástranszferrel behozni. Ez a tudástranszfer azonban csak akkor lehet sikeres hosszabb távon, ha az adott társadalom intézményrendszerének alapvető tulajdonságai is megváltoznak, azaz a kizsákmányoló, korlátozó intézmények befogadó, nyitott intézményekké alakulnak át. Ha ez elmarad, akkor abban az esetben - az időleges sikerek ellenére - majd később ismét szükségessé válik a „felzárkózás”.

A fejlett technológiák importjának problémáira példa a japán Kamaishi acélgyár esete a Meiji korszak elején, amikor az Angliából importált acélmű a sorozatos gondok miatt leállásra kényszerült, mivel nem sikerült helyben megoldani az üzemeltetés problémáit. Kis idővel később ugyanez játszódott le egy Németországból importált acélművel is. A korszak végére került csak a japán helyi tudás olyan helyzetbe, hogy immár sikeresen tudott importált technológiákat alkalmazni. Hasonló eset történt a koreai Hyundai hajógyárában is, amikor egy skót hajógyár technológiáját megvették, de azt nem tudták a gyakorlatban alkalmazni. Csak azután vált képessé a cég a világ egyik vezető hajógyártójává fejlődni, miután már komoly összegeket fektetett be a cégen belül a tervezésbe és a kutatásokba. A megvásárolt technológiáknak a helyi viszonyokhoz való alkalmazása elengedhetetlen, ami, aztán ha sikeres, elvezethet a technológia hazai elterjedéséhez (Hausmann-Rodrik, 2003 alapján Nagyházi, 2014, 108).

2. A SZOVJET ELSŐ ÖTÉVES TERV PARADOXONA

A Szovjetunió első öt éves terve (1928–1933) a XX. századi történelem egyik meghatározó iparfejlesztési programja, ami mind méretében, mind pedig hatásaiban globális jelentőségű. Egy túlnyomórészt agrár ország hihetetlenül rövid idő alatt ipari nagyhatalommá vált. A történet a tankönyvekben röviden összefoglalva a következő: Az 1920-as évek végén Sztálin utasítására szigorú tervgazdálkodást vezettek be a Szovjetunióban. A magánvállalkozások nem működhetek tovább. Ötéves tervekben jelölték ki azokat a célokat, amelyeket egy-egy iparágon belül el kellett érni. A tervgazdálkodás során az iparfejlesztés előnyt élvezett a fogyasztással szemben. Elsősorban a nehézipart és a gépgyártást fejlesztették, vízerőműveket, vasútvonalakat építettek. A gépeket és berendezéseket sokszor külföldről hozták, mert ezeket a szovjet ipar nem tudta előállítani. Ezekért az eszközökért túlnyomórészt élelmiszerral fizettek. Az ezzel párhuzamosan zajló kollektivizálás, a fokozódó gabonaexporttal együtt borzalmas következményekkel járt (<https://www.britannica.com/event/Holodomor>) Az első öt éves terv ugyanakkor az iparosítás szempontjából példátlanul sikeres. Szinte a semmiből jön létre egy óriási nehézipar, gépipar, vegyipar és járműgyártás.

„Ebben az 1928–1932-es időszakban hatalmas ipari központok jelentek meg azokon a területeken, amelyek korábban nagyon elszigetelődtek. Ezek a gyárak nemcsak háborús termelésre készültek, hanem traktorok gyártására is, hogy megfeleljenek a gépesített mezőgazdaság igényeinek. A sztálingrádi traktorgyártat nyugati szövetségesek segítségével építették, és Oroszország, Belorusszia és Ukrajna gyors iparosodásában fontos szerepet játszott. Ezek közé az elkülönített területek közé tartoztak Magnyitogorszk, Dnyeper és Nyizsnyij Novgorod. Magnyitogorszk, Oroszország gyors iparosodott területeinek legnagyobbja. A szovjet történelem ezen korszakában a nehéziparnak 350%-os termelésnövekedést kellett volna tapasztalnia. A Szovjetunió óriási eredményeket ért el az első öt éves terv során, amely végül ötven százalékos növekedést eredményezett az ipari termelésben.” (<https://www.britannica.com/topic/First-Five-Year-Plan-Soviet-economics>)

Sztálin 1933 januárjában három tényezőre vezette vissza ennek sikerét: a dolgozók lelkesedésére, a párt vezető szerepére, és nem utolsósorban a szovjet rendszer felsőbbrendűségére (Sztálin, 1951 – idézi Melnikova-Raich, 2011. 20). A fent idézettek szerint is a gépek és berendezések „sokszor külföldről” származtak. A szovjet történetírás az első öt éves terv sikerét egyértelműen az idézett sztálini intenciók mentén értelmezte. Azon nagyobb ipari létesítmények, amelyek ez idő alatt jöttek létre, teljesen átrendezték a Szovjetunió gazdaságföldrajzát. Ekkor létesül többek között a sztálingrádi, a harkovi és a cseljabinszki traktorgyár, a gorkiji autógyár (GAZ), a magnyitogorszki acélmű és a dnyeperi vízerőmű is. Elindul az ország villamosítása, a GOELRO terv megvalósítása. A semmiből jönnek létre új ipari körzetek az Urálban és azon túl, amelyek a korabeli legfejlettebb technológiákat alkalmazták. Az ebben az időszakban létrejött nehézipar lesz az a bázis, amelyen a Szovjetunió második világháborús sikerei alapulnak.

Valóban pusztán lelkesedés, pártirányítás és tervgazdaság volt az a három tényező, amin ez a siker alapult? Ha valóban ez történt volna, akkor a szovjet iparosítás lenne a világtörténelem első és mindeztidáig egyetlen olyan modernizációs programja, ami tudás (know-how) import nélkül, pusztán technológia importon (gépek, berendezések) alapult. Az ország 1920-as évek végi fejlettségét és képességeit tekintve ez nyilvánvaló képtelenség, annak ellenére is, hogy például a Meiji időszak Japánjában lezajlott – kiterjedt és sokrétű tudástranszferen alapuló – sikeres modernizációs program nyilvánvalóan alacsonyabb technológiai színtről indult. Az eredményes modernizációs programok mindegyike magában foglal erőteljes tudástranszfert is. Ehhez képest tulajdonképpen másodlagos jelentőségű a technológia transzfer szinte minden esetben. A Szovjetunió esetében sem történt ez másként, azonban a tudástranszfer forrása és különösen annak mértéke nem tartozott a történelem közismert és jól dokumentált tényei közé, sokkal inkább az eltagadott és eltitkolt kategóriába sorolhatjuk egészen a legutóbbi időkig.

3. A SZOVJET IPAR ELTITKOLT TÖRTÉNETE

A Szovjetunióknak nyújtott amerikai tudás és technológia transzfer már ugyan korábban is előkerült, ez azonban döntően amerikai forrásokra támaszkodva nem tudta valós méretében és jelentőségében bemutatni ezt a folyamatot. A téma első jelentős összefoglalása Anthony C. Sutton 1973-ban megjelent kötete „Nemzeti öngyilkosság: katonai segély a Szovjetunióknak” címmel jelent meg. A szerző az amerikai szovjet technológia transzfert tágabb horizonton vizsgálta meg és egészen a hetvenes évek elejével bezárólag elemezte. Elsősorban a katonai technológiákra koncentrált, ugyanakkor a tárgyalt időszak (az első ötéves terv) vonatkozásában is érdekes információk sorát tárta fel. Általános megállapítása, hogy a szovjet hadiipari komplexum majdnem teljes mértékben amerikai technológiatranszfer eredményeképpen jött létre.

2010-ben és 2011-ben jelent meg a „The Journal of the Society for Industrial Archeology” folyóiratban Sonia Melnikova-Raich nagy visszhangot kiváltó két részes esszéje a szovjet iparosítás eddig nem kellően közismert aspektusairól. E két cikkben már hozzáférhető orosz források alapján is végre képet kaphattunk az első ötéves terv és a szinte teljes szovjet ipar létrejöttében játszott amerikai szerep jelentőségéről.

A szovjet iparosítás eddig nem ismert története 1927-ben kezdődik (Melnikova-Raich, 2011), amikor az AMTORG kereskedelmi társaság élére, New Yorkba megérkezik Saul Grigorjevics Bron, a szovjet Kereskedelmi Népbizottság korábbi vezető beosztású tisztviselője. Az AMTORG két korábbi cégből alakult 1924-ben, és feladata a szovjet-amerikai kereskedelem lebonyolítása, tulajdonosa pedig a Kereskedelmi Népbizottság volt. Bron 1887-ben Odesszában született. Kijevben, Németországban, Franciaországban és Svájcban (Zürichi Egyetem) tanult, ahol gabonakereskedelemtől írott doktori értekezését is megvédte. Tanulmányai folytán németül, franciául és angolul is jól beszélt. Azon kevesek

közé tartozott, akiket nem száműztek az országból, vagy éppen Szibériába Lenin 1922-23-as értelmiség ellenes kampánya keretében (Melnikova-Raich, 2011.). Már ekkor zajlott az első öt éves terv előkészítése, és már túl voltak egy traktorgyár (Sztálingrád) felépítését célzó, 1925-26-os sikertelen tárgyalássorozaton a Fordal. Ezen túl azt is realizálta a szovjet vezetőség, hogy minden erőfeszítés és terv ellenére saját tudásbázisukra és meglévő kapacitásaikra nem támaszkodhatnak. Ebből következően – és a tervgazdaság logikájára igen jellemzően – a tudásimport intézményesítése mellett döntöttek. Ebben volt kulcsszerepe az AMTORG cégnek.

1928-ban Albert Khan cégét egy szovjet delegáció keresi fel, és ezt követően Saul G. Bron tárgyalásra invitálja, ahol két szerződést ajánl fel: az egyik egy traktorgyár teljes megtervezésére mintegy 4 millió dollárért, míg a másik szerződés további ipari létesítmények megtervezésére vonatkozott – elképesztő összegben – 2 milliárd dollárért. Ez az összeg 2012-es árakon mintegy 250 milliárd dollárt jelent (Melnikova-Raich, 2010, 62). Hosszas hezitálás és megbeszélések után 1929. május 8-án aláírják a felek a sztálingrádi traktorgyár megépítésére vonatkozó szerződést, ami az épületterveken kívül a teljes kapcsolódó infrastruktúra terveit is magában foglalta Ezen kívül Khan cége vállalta, hogy amerikai építőanyagok, gépek, felszerelések beszerzésében, azok beüzemelésében és az építésben is közreműködik. Az építőmérnökök, művezetők és egyéb szakemberek biztosítását is vállalták. Ezt a cég 130 ezer (2012-es árakon mintegy 1,6 milliárd) dollárért vállalta (Melnikova-Raich, 2010, 62). A már említett másik óriásszerződést 1930. január 9-én írták alá. Ebben a cég évi 250 ezer (2012-es árakon 3,1 milliárd) dollárért vállalta, hogy a legfelsőbb gazdasági tanács építési bizottsága számára nehéz- és könnyűipari üzemek megvalósítási terveit szállítja, továbbá tanácsadást és az építési munkák helyszíni felügyeletét biztosítja. Ennek érdekében a cég Moszkvában irodát hoz létre. A szerződésben meghatározták a mérnöki szakterületeket, a mérnökök – akik éves fizetését 10 ezer dollárban határozták meg – és a szükséges segédszemélyzet számát is.

Sutton is leírja ennek a szerződésnek a létrejöttét, amikor így fogalmaz: a szovjet hadiipari komplexumot megalapító és létrehozó megállapodás 1930 februárjában jött létre Detroit-ban, az Albert Khan és társai céggel, amely cég nevéhez fűződött a Ford River Rouge-ban található üzemének, a General Motors, a Packard és más óriásüzemek megépítése az USA-ban (Sutton, 1973)

Albert Kahn a XX. század első felének kiemelkedő jelentőségű ipari építésze, akinek a nevéhez ikonikus létesítmények fűződnek, mint például a Ford 1910-ben átadott Highland Park-i üzeme, ahol a T-modell készült: vagy éppen a cég 1928-ban átadott River Rouge gyártelepe (<https://www.thehenryford.org/visit/ford-rouge-factory-tour/history-and-timeline/fords-rouge/>), ami akkor a világ legnagyobb ilyen komplexuma volt. Erre az utóbbi munkára figyelt fel a szovjet vezetőség is. Tervezőirodája elsősorban ipari létesítmények megvalósításával foglalkozott, és foglalkozik mind a mai napig (<https://www.albertkahn.com/>). A tervezőiroda alapítója által kifejlesztett új szemléletű tervezés és kivitelezés az ipari épületek megvalósításában forradalmi újdonságnak számított. A szabvá-

nyosítás, a térszervezés, a megfelelő munkakörülmények biztosítása és mindezek integrálása az ipar által alkalmazott technológiák által támasztott igényekkel, rendkívül új és hatékony megoldásokat eredményezett. Radikálisan lerövidítette mind a tervezés, mind pedig a kivitelezés időtartamát az ipari létesítmények esetében (Melnikova-Raich, 2010).

4. A TUDÁSTRANSZFER INTÉZMÉNYESÍTÉSE ÉS MŰKÖDÉSE

A szerződés keretében megvalósítandó építési program 1930-ra eső része majdnem elérte az akkori árakon számított 2 milliárd dollárt (Melnikova-Raich, 2010). Kolosszális méretű programról volt szó: négy nagy autó-, teherautó- és motorbicikligyár; kilenc traktor- és mezőgazdasági gépgyár; mintegy 500 egyéb ipari létesítmény és gyár, a könnyű és a nehézipar területén. Nem csak az építésről volt szó, hanem a gyárak gépeinek beszerzéséről és beállításáról is. Ezen túl az építőanyagokat és az eszközöket is az USA-ból kellett a Szovjetunióba szállítani. 22 szovjet mérnök utazott Detroit-ba, és 45 amerikai mérnök részvételével Moszkvában létrejön a Gosproektstroj (állami tervező és építő) iroda, a legfelsőbb gazdasági tanács építési bizottsága felügyeletével. 1931-re a moszkvai irodához 600, a leningrádihoz 300 és a harkovi irodához 100 szovjet alkalmazott tartozott. Az iroda feladata a tervezés és a beruházások felügyelete és menedzselése mellett a szovjet szakemberek betanítása és képzése is.

Az iroda az amerikaiak által diktált szervezeti rendszer és működési elvek mentén jött létre és működött. 1932-re már mintegy háromezer szovjet mérnök és még több további szakember munkáját felügyelte másik öt városban is létrehozott irodáin keresztül. A szervezeti rendszer és a működési elvek kialakításába a párt nem szólt bele, abban az amerikaiak a szerződés teljesítése érdekében minden szükséges lépést megtehettek. Az irodák mindenütt ugyanazt a szervezési modellt, ugyanazt a standardizált munkamódszert követték, amit orosz-amerikai szisztémának neveztek, ami lényegében a Khan tervezőiroda (tervezési és építési) eljárásainak és szabványainak az orosz viszonyokra való alkalmazását jelentette. A tervezési és építési projektek mellett az amerikai mérnökök oktattak is. A szovjet hatóságok által kijelölt hallgatók sokasága részesült a „Ford-Khan gyárépítési elvek” képzésben (Melnikova-Raich, 2010). Ugyanakkor, ennek ellenére visszatérő panasz volt az amerikai stáb részéről a megfelelő munkaerő hiánya, ami leginkább arra vezethető vissza, hogy a szovjet hatóságok minél több embert szerettek volna ezen a képzésen keresztül nyomni. A kétéves működés eredményeképpen „Kahn elképzelései alakították ki a szovjet ipari építészet szabványait, eljárásait (előregyártott elemek). Az ő általa meghonosított futószalag tervezési folyamat az összes szovjet építészeti szervezet standard módszerévé vált. Az ekkor, az amerikai módszerek alapján kialakított mérnöki megoldások, szabvány-rendszerek és a helyi viszonyokhoz és alapanyagokhoz alakított részletes eljárások váltak a szovjet építőipar alapjává sok évtizeden keresztül.” (Melnikova-Raich, 2010, 75)

5. SZOVJET IPAR AMERIKAI ALAPOKON

Bron Amerikában a Khan tervezőirodán kívül szerződések egész sorát köti amerikai cégekkel. Az amerikai-szovjet kereskedelem volumene az 1926-27-es 92 millió dollárról a következő évben már 120 millióra nőtt. Két szerződést érdemes ezek közül kiemelni: a Ford céggel 1929. május 31-én megkötött szerződést, melynek értelmében a cég megépítette Nizsnyij-Novgorod (Gorkij) melletti óriási autó- és teherautógyárat (GAZ autógyár). Az üzem tervezett kapacitása 70 ezer teherautó és 30 ezer személyautó volt. Ezen túl a szovjet fél 30 millió dollár értékben vállalta Ford járművek és alkatrészek vásárlását négy éven keresztül. A gyárban a Ford A személyautót és a Ford AA teherautót tervezték gyártani. Ötven szovjet mérnök és más szakemberek tanulmányozhatták az USA-ban a gyártástechnológiát egy éven keresztül, míg a Ford vállalta, hogy saját szakembereivel segíti a gyár létrehozását a Szovjetunióban. Az új gyár felépítését az amerikai AUSTIN mérnöki iroda emberei tervezték és felügyelték. Az Oka és a Volga közti terület, a gyár tervezett helyszíne 1930 májusában még érintetlen volt, azonban minden nehézség ellenére 1931. november 1-jén a gyár épületei elkészültek, az utolsó amerikai építőmérnök a következő év januárjában tért haza.

Az elkészült üzem és a 35 ezer munkást elszállásoló város Európa akkori legnagyobb autógyára volt, ahol hat párhuzamos gyártósoron folyt a termelés. Az első teherautó 1932 januárjában készült el. A gyár az első négy évben Amerikában gyártott, majd szétszerelt és a Szovjetunióba szállított 72 ezer darab teherautót gyártott le, majd ezt követően állt át fokozatosan a hazai alkatrészek használatára. A tervező cég a munkáért 40 millió dollár értékű aranyat kapott. A Ford szerződés keretében azonban nem csak ez az egy üzem épült: az uljanovszki gyár (UAZ), az odesszai (OAZ) és a pavlovói (PAZ) (Sutton, 1973, 79). A Moszkva melletti ZIL teherautógyárat három amerikai cég az A. J. Brandt, a Budd, és a Hamilton újították fel, és e mellett még további teherautógyarak építését is elvégezték: Mytischiy (MMZ), az URAL vagy Zis üzem Cseljabinszkben, a dnyepropetrovski gyár (DAZ), a Kutaisi (KAZ) és a lvovi gyár (LAZ modell).

A másik nagy értékű és jelentőségű szerződést Bron az International General Electric Company-val hozta tető alá. Ennek értelmében a GE hat éven keresztül szállít villamos eszközöket és nyújt technikai segítséget. Ez alapján a GE összekötő irodát hozott létre Moszkvában. Ennek a szerződésnek a keretében épült meg amerikai tervek és eszközök segítségével dnyeperi vízerőmű. Itt a Hugh L. Cooper and Company Inc. volt felelős a világ addigi legnagyobb vízerőművének tervezéséért és kivitelezéséért mintegy 100 millió dollárért. A Newport News cég megépítette a világ akkori legnagyobb kilenc, 85 ezer lóerős turbináját. Német és svéd cégek vállalták a felelősséget más főbb berendezésekért, de a vízerőműnek körülbelül 70 százaléka amerikai volt (Hughes, 1988). Külön kis amerikai kolónia települt az építkezés helyszínére. A beépített turbinák közül a többség amerikai gyártmány volt, míg a kisebb rész már Leningrádban készült a GE által tervezett üzemben, szoros amerikai felügyelet mellett. Azonban ennél is nagyobb

jelentőségű, hogy a GE kulcsszerepet játszott a GOELRO terv megvalósításában és a teljes szovjet ipar villamos infrastruktúrájának kiépítésében. A Harkovban épült KHEMZ (Elektrovazhmasz) üzem a General Electric Company tervezte, mely két és félszer nagyobb turbina gyártási kapacitással rendelkezett, mint a GE fő Schenectady-i üzeme. Magnitogorsk, az „acél háromszög” egyik fő eleme az indianai Garyben lévő amerikai acélgyár másolata. Ez lett a valaha épült legnagyobb vas- és acélgyár. Mindkét említett beruházás a Khan tervezőiroda szervezésében valósult meg (Sutton, 1973, 43).

A szovjet üzemekben a GE villanymotorjai működtek, és az erőművekben szintén a GE generátorai és turbinái üzemeltek ezt követően. Csak az eszközszállítások értéke 26 millió dollárra rúgott (Melnikova-Raich, 2011). A Freyn Engineering cég acélgyárakat tervezett, a Stuart, James & Cooke szénbányákat épített és szerelt fel, míg a Du Pont műtrágyagyárakat valósított meg. Ezekben közös volt, hogy a létesítmények, üzemek tervezését Albert Khan irodája végezte. 1930 szeptemberére 1 700 amerikai vállalat adott el termékeket az AMTORG-nak, több mint 400 vállalat vett részt a Szovjetunióval folytatott kereskedelemben, és mintegy 104 technikai segítségnyújtási szerződés volt életben szovjet és amerikai cégek között, az ipar különféle területein.

Természetesen nem csak amerikai, hanem német cégek is részt vettek a szovjet iparosításban. Az első ötéves terv időszakában ez elsősorban olyan gépek szállítását jelentette, amelyek specifikációit az amerikaiak határozták meg az általuk épített üzemekbe (Sutton, 1973). A német részvétel önállóan a második ötéves terv időszakában és elsősorban a hadiipar területén (tüzérségi eszközök, repülőgépipar, robbanóanyag gyártás) valósult meg, és összességében méretében s jelentőségében is kisebb volt, mint az amerikai technológia transzfer.

6. ALBERT KHAN FŐBB MUNKÁI

Az első ötéves terv legnagyobb ipari létesítményeit Detroit-ban tervezték meg: a sztálingrádi (Európa akkori legnagyobb ilyen üzeme), a harkovi és a cseljabinszki traktorgyárakat, a moszkvai és nyizsnij-novgorodi teherautógyárakat, a moszkvai gördülőcsapágy gyárat és a „Sztalmoszt” építőipari acéltermék gyárat Nyizsnij-Tagil mellett (Melnikova-Raich, 2010). A sztálingrádi traktorgyár acél épületelemeit és gyakorlatilag az összes építési anyagot (több mint 100 beszállító cég) az USA-ban gyártották le és szállították a helyszínre (hajóval Volgán, teherautókkal, lovas szekereken és tevékkel a szárazföldön). A gyárat kiszolgáló erőművet a Westinghouse szállította és építette fel. Az építés amerikai felügyelet és irányítás mellett zajlott – minden 20–30 szovjet munkásra jutott egy amerikai művezető, egyéb építőipari szakemberekből is több mint 300 dolgozott az építkezésen a mérnökökön felül (Sutton, 1973, 64). E mellett egy szovjet mérnökcsoport Detroit-ban dolgozott a gyár megvalósításán. Az üzemépületek rekordidő alatt, hat hónap múlva álltak, és az első traktor 1930. június 17-én gördült le a gyártósorról. A gyár teljes tervezett kapacitását 1933-ra érte el (50 ezer traktor évente).

Ugyanakkor már 1932-ben arról tudósított egy amerikai mérnök, hogy az üzem termelése inkább a tankok felé tolódott el. Az amerikai mérnökök számára már 1931-re világossá vált, hogy lényegében hadiipari célú fejlesztésekben vesznek részt. Khan később meg is jegyezte: őrülségnek tartotta az ipari épületek esetében a szovjetek által megadott extra erős alapozási és épületszerkezeti paramétereket, majd testvére, Moritz Khan felvilágosította: „Albert, ezek az emberek nem őrülte, hanem hadiüzemeket építtetnek velünk, csak azt szeretnék, hogy mi ne tudjunk róla.” (Melnikova-Raich, 2010, 15)

A harkovi traktorgyár közvetlenül a sztálingrádi után épült, az ott (Sztálingrád) betanult szovjet stáb már fokozottabb részvételével, de lényegében ugyanakora amerikai részvétellel és irányítással. Itt a traktorok után könnyűpáncélosokat és dízelmotorokat gyártottak, majd a II. világháború idején Cseljabinszkba telepítették innen a termelést. A cseljabinszki üzem volt a legnagyobb „traktorgyár”, amely tervezett kapacitása 40 ezer darab láncfalpas traktor volt, a Caterpillar cég tervei és segítségével, és a Khan építésiroda tervezésében és kivitelezésében. Ennek a terveit egy egész külön emeletnyi amerikai és szovjet mérnök készítette Detroitban. A gyár a tervezett Caterpillar traktor gyártásához szükséges minden gépet és berendezést az USA-ból rendelt meg. Az üzem a mintául szolgáló peoriai Caterpillar gyár méretének háromszorosa volt. Az üzem 1933-as megnyitóján ugyanakkor egy szó sem esett az amerikai közreműködésről. Az üzem és a város későbbi neve, „tankograd” eléggé árulkodó az eredeti, be nem vallott célokról. Jellemző, hogy amikor a II. világháború nehézpáncélosait kezdik el gyártani, semmiféle komolyabb átalakításra, megerősítésre az üzemcsarnokban nincs szükség.

A cseljabinszki traktorgyárat először mindenféle külső segítség nélkül próbálták felépíteni, azonban a projekt 1931-re az összeomlás határára került. Ekkor sürgősen amerikai segítséget kértek, így ez az építkezés is külső menedzsment mellett valósult meg. Ezek az üzemek terveikben, koncepciójukban, működésükben, eszközeikben és technológiájukban teljesen amerikaiak voltak (Sutton, 1973, 66). Egyik „traktorgyárban” sem voltak szovjet gépek, csak jórészt amerikaiak és kisebb részben német vagy éppen brit eszközök. A nagyon nagy mennyiségben, ezen óriásüzemekben gyártott szovjet katonai járművek szinte teljes egészét – nagyjából 95 százalékát – eredetileg amerikai mérnökök tervezték az 1930-as években. Ezen üzemek 75%-ának a felépítését amerikai mérnökök tervezték, felügyelték, és ezekben jórészt amerikai és kisebb részben európai berendezéseket használtak (Sutton, 1973, 75-76).

7. A TUDÁSTRANSZFER MÉRLEGE

Albert Khan tervezőirodája tevékenységének Szovjetunióbeli mérlege kolosszális: 1932. áprilisi visszatérésükig az építészeti iroda munkatársai és amerikai alvállalkozói több mint 570 szovjet üzem és gyár felépítését tervezték meg, irányították, szerelték fel. Kiképezték a szovjet tervező, építő és mérnöki stábot (Melnikova-Raich, 2011). A teljes lista lényegében nem összeállítható, tekintettel arra, hogy

a létrejött üzemek jó része hadiüzemként államtitkot képezett. A legfontosabbak azonban a következők: repülőgépgyár Kramatorszk és Tomszk; Leningrádi alumínium kohászat; azbeszt gyár Azbeszt városában; gépjármű- és alkatrészgyárak Cseljabinszk, Gorkij, Moszkva, Sztálingrád és Szamara; vegyi üzem Kalinyin; nehézipar Cseljabinszk, Kramatorszk, Luberetszk, Podolsk, Sztálingrád, Szverdlovszk (Uralmas); acélművek Kamenszk-Uralszk, Kolomna, Kulebaki, Kuznetszk, Magnyitogorszk, Nyizsnij-Tagil, Soromovo; traktorgyárak: Cseljabinszk, Sztálingrád és Harkov. Gyakorlatilag a teljes uráli iparvidék és a szovjet nehézipar teljes vertikuma az első ötéves terv idején épül meg amerikai tervek alapján, amerikai vezetéssel és amerikai technológiával. Az üzemekben amerikai gépek, a szovjet munkásokat kiképző amerikai művezetők és mérnökök munkálkodnak. Az eredeti szerződés lejártát követően, a nehézipari népbiztosság minden követ igyekezett megmozgatni, hogy a Khan tervezőiroda tovább dolgozhasson, azonban kérésük süket fülekre talált (Melnikova-Raich, 2010).

Mi is a jelentősége ennek amerikai tervek alapján és kivitelezéssel létrejött hadiipari potenciálnak? (A szovjet ipar kezdetektől fogva lényegében mindig is elsősorban hadiipar volt.) A második világháború idején a szovjet gazdaság mérete a német gazdaságénak csak mintegy 40%-ára tehető, azonban az amerikai technológia és tudástranszfer eredményeképpen előállt gyáripar 1942-ben több mint 24 ezer harcjárművet gyártott, míg a német ipar ugyanekkor csak 6 ezer darabra volt képes. 1939 és 1945 között a szovjet ipar 100 ezer harcjárművet állított elő, míg a német ipar mindösszesen csak 45 ezret (Parshall, 2014). Mindeközben 1942-43-ban a német acél- és széntermelés négyszeresen felülmúlta a szovjet teljesítményt. Ugyanakkor – mások mellett – egy komoly gyártmány-tervezési módszert is átvettek a szovjet mérnökök az amerikaiaktól: a tervezett avulást. A tankok élettartamának elemzéséből (kevesebb, mint 6 hónap, 14 óra harctéri körülmények között, motor élettartam 1 500 km) levont következtetések alapján áttervezték azokat, minden feleslegesnek ítélt eszköztől és képességtől (kényelmi eszközöktől) is megszabadították. Nagy szériákban gyártották aztán az így áttervezett harcjárműveket. Ez masszív költségcsökkenéssel járt úgy, hogy az eszközök harctéri hatékonyságát ez szinte semmiben nem érintette. Ezek az eredmények az amerikai tudástranszfer (gyártásszervezés, gyártástervezés és tömegtermelés) nélkül elképzelhetetlenek lettek volna.

8. A NYOMOK ELTÜNTETÉSE – A SZTÁLINI TERROR

1931-ben komoly fordulat történik: a politikai bizottság azzal szembesül, hogy az ország valutatartalékai folyamatosan csökkennek, tekintettel arra, hogy az amerikai közreműködésért dollárban kellett fizetniük, azonban a nagy gazdasági világválság következtében összeomló gabonaárak, a szovjet gabona export jövedelmezőségét is megviselték. 1932-ben a Szovjetunió beszüntette a külföldi cégek és dolgozók valutában történő fizetését, aminek következtében gyakorlatilag az összes amerikai szakértő és munkás elhagyta az országot (Melnikova-

Raich, 2010). A nagy ipari létesítmények építése ekkorra nagyrészt lezárult, vagy a vége felé közeledett. Saul Bron visszahívásáról a politikai bizottság 1931 szeptemberében döntött. Ezt követően komoly pozíciókat már nem töltött be. 1936-ban még találkozik egy brit szakszervezeti küldöttséggel, akiknek a szovjet forradalom eredményeit ecseteli, azonban ugyanebben az évben elkezdődik a Kirov gyilkosságot követő „idegen elemek” elleni kampány és a letartóztatások, az első kirakatpercek. Bron letartóztatására 1937-ben kerül sor, ahogyan az ipar vezetőiére is. Az első ötéves terv felelőse, a nehézipari népbiztos Orzsonikidze öngyilkos lesz. Bron perére és kivégzésére 1938-ban kerül sor. Bronn egyebek mellett Sztálin meggyilkolására irányuló összeesküvésben való részvétellel vádolták.

A külföldi szakértők távozása, a technológia és know-how import leállítása a második ötéves terv teljesítését komolyan visszavetette. A szabotőrök elleni kampányok az ipari létesítmények komoly működési zavaraihoz vezettek. Minden olyan szovjet mérnököt, akiknek valamilyen közük volt Detroit-hoz, letartóztattak (Melnikova-Raich, 2011). A szovjet rezsim igyekezett az amerikai részvétel és tudástranszfer minden lehetséges tanúját és résztvevőjét elnémítani, és eltüntetni annak minden nyomát. A cseljabinszki, a sztálingrádi és a harkovi traktorgyár első igazgatóit kivégezték. Azonban ennek a tudás és technológia transzfernek a mérlegét nem kisebb ember, mint maga Sztálin vonta meg. W. Averell Harriman amerikai nagykövet, aki a harmincas évek óta kiemelkedő szerepet játszott a szovjet-amerikai kereskedelemben, a világháború végén jelentést tett a Külügyminisztériumnak: „Sztálin köszönetet mondott az Egyesült Államok által a szovjet iparnak nyújtott segítségért a háború előtt és alatt. Sztálin azt mondta, hogy a nagy ipari létesítmények kétharmada az Egyesült Államok által, vagy segítségével épült.” (Sutton, 1973, 172)

A szocializmus önképébe nem fért bele a külső segítség, így annak minden nyomát igyekeztek eltüntetni. A szovjet ipar létrejötté mindazonáltal valójában egy rendkívüli módon sikeres tudástranszfer eredménye, amely ugyanakkor borzalmas áron valósult meg. A rezsim zárt és korlátozó mivolta miatt ez a sikeres tudástranszfer gyakorlatilag szinte teljesen titokban maradt. Ugyanez a zártság a rendszer hosszabb távú gazdasági kilátásait a már jól ismert módon meghatározta. Sajnálatosnak tartja Melnikova-Raich (2011) ugyanakkor azt, hogy a jelenlegi Oroszország még mindig igyekszik az első ötéves terv iparosításának valós történetét eltagadni. A világnak azon a táján sok meglepetéssel szolgál még a múlt.

9. ÖSSZEZÉS

A szovjet iparosítás és azon belül az első ötéves terv történetének jó része eddig meglehetősen homályban maradt. Igaz ugyan, hogy annak tárgyalása során valamilyen mértékben (az esetek többségében az említés szintjén) szóba került a külföldi segítség, de általában annak jelentősége messze alulértékelt volt. Egyedüli kivétel talán, a hidegháború idején Anthony Sutton tollából 1973-ban megjelent kötet. Az újabb, különösen az orosz forrásokat is feldolgozó írások eddig nem kerültek bele a hazai gazdaságtörténeti diskurzusba.

A tanulmány ezen új fejlemények feldolgozásához kíván hozzájárulni a szovjet iparosításban játszott külső tudás- és technológiai transzfer valós jelentőségének a bemutatásával. Ezen túl azt is be kívánta mutatni, hogy az intézményi közgazdaságtan szerzői által a technológia-transzferről megfogalmazott nézetek alapvetően helytállóknak bizonyulnak a szovjet iparosítás tekintetében is.

IRODALOMJEGYZÉK

- Acemoglu, D.-Robinson, J. A. (2013) *Miért buknak el nemzetek?* HVG könyvek.
- Hausmann, R.-Rodrik, D. (2003) Economic Development as Self-Discovery. *Journal of Economic Development*, 72, 2, pp. 603-633.
- Hughes, Th. P. (1988) How America Helped to Build the Soviet Machine. *American Heritage*, 39, 8, <https://www.americanheritage.com/how-america-helped-build-soviet-machine>
- Melnikova-Raich, S. (2010) The Soviet Problem with Two „Unknowns”: How an American Architect and a Soviet Negotiator Jump-Started the Industrialization of Russia, Part I: Albert Khan. *The Journal of the Society for Industrial Archeology*, 36, 2, pp 57-80.
- Melnikova-Raich, S. (2011) The Soviet Problem with Two „Unknowns”: How an American Architect and a Soviet Negotiator Jump-Started the Industrialization of Russia Part II: Saul Bron. *The Journal of the Society for Industrial Archeology*, 37, 1-2, pp. 5-27.
- Nagyházi Gy. (2014) *A belső erőforrásokat mozgósítani képes területfejlesztési politika lehetőségei*. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- North, D. C.-Wallis, J. J.-Weingast, B. R. (2009) *Violence and Social Order*. Cambridge University Press.
- Parshall, J. (2014) *Profiles in Cold Steel*. History Net 2014. <https://www.historynet.com/profiles-cold-steel-making-tanks.htm>
- Sutton, A. C. (1973) *National Suicide: Military Aid to the Soviet Union*. New Rochelle, New York: Arlington House.
- Sztálin, J. V. (1952) *A leninizmus kérdései*. Szikra kiadó, Budapest.

INTERNETES FORRÁSOK:

- https://www.nkp.hu/tankonyv/tortenelem_7/lecke_05_026
- <https://www.thehenryford.org/visit/ford-rouge-factory-tour/history-and-timeline/fords-rouge/>
- <https://www.albertkahn.com/>
- <https://www.britannica.com/event/Holodomor>
- <https://www.britannica.com/topic/economic-planning/Economic-planning-in-communist-countries#ref209506>

MÁSODKÖZLÉS

A másodközlésként megjelenő tanulmány felvezetése – Rechnitzer János Professor Úr köszöntése

---

A tanulmány nemcsak Rechnitzer Professor Úrral írt első közös publikációnk volt, hanem számomra is az első. Mondhatjuk, e cikk volt a belépésem a tudomány izgalmas világába. Büszke vagyok, hogy első tanulmányomat mentorommal, témavezetőmmel írhattam, aki nagy hatással volt rám, és minden bizonnyal sokakra. Már mesterszakos hallgatóként egyengetett utamon, szakdolgozati konzulensem volt, és már akkor felvetette nekem azt a témát, amelyből később a disszertációm is sikeresen megvédhettem. „A kultúra és a városfejlődés” szép és nemes téma, két nagy emberi vívmány kölcsönös egymásra hatását vizsgálja, végtelen lehetőségeket feltárva.

A mesterszak után a győri Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájában folytathattam tanulmányaimat, ahol Professor Úr volt a témavezetőm. Rengeteg inspirációt, ötletet, projekt részvételi lehetőségeket adott a doktori évek alatt, melyek által kiforrott a témám, és vele együtt a doktori értekezésem is.

Magánemberként is figyelmes, energikus, a művészetet szerető és támogató emberként mutatott példát doktoranduszainak, köztük nekem is. Saját kiállításain is részt vettünk mi, doktoranduszok is, így nemcsak a doktori iskola vezetőjét, valamint egyetemi tanárt tisztelhattuk – ma is –, hanem a városát, otthonát szerető győri polgárt, műgyűjtőt, professzort, mentort.

Munkában és örömeinkben gazdag nyugdíjas éveket kívánok Professor Úr!
Köszönöm, hogy a doktorandusza lehettem, hogy az Ön doktori iskolájában
szerezhettem tudományos doktori fokozatot!

Győr térkapcsolatainak alakulása a képeslapokon keresztül

The formation of spatial relationships of Győr through postcards

A tanulmány a Tér-Gazdaság-Ember folyóirat 2021/2. számában *másodközlésként* kerül publikálásra. Első közlésére az alábbiiban került sor: Morvay Szabolcs–Rechnitzer János (2016) Győr térkapcsolatainak alakulása a képeslapokon keresztül. In: Kókai S. (szerk.): *A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére*. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza. 421–440.

BEVEZETÉS

Egy város térkapcsolatainak vizsgálata mindig izgalmas kutatási feladat. Azt keressük, hogy a lakosok, a különféle szereplők, így például a vállalkozások, az intézmények, a szolgáltatások mely más településen élőkkel állnak kapcsolatban, ami jelzi a város hatóköreit, adott felszereltségének térbeli megjelenését, kiterjedését. Az elemzések sajátos esete az egyének térkapcsolatainak bemutatása, azaz, hogy a városban élő, vagy oda hosszabb, rövidebb ideig látogató emberek, személyek mely településekkel tartottak kapcsolatot.

A személyes térkapcsolatok feldolgozásához, azok időbeli változásának vizsgálatához egyszerű módszert választottunk. Győr esetében a várost ábrázoló könyvtári és magán képeslap gyűjtemények anyagát dolgoztuk fel a következő elvek alapján. Elsőként az időbeliséget határoltuk el. Három időszávet alakítottunk ki, így az 1896 és 1920 közötti időszakot – ezeket a postabélyegből, illetve lapokra írt dátumokból határoztuk meg –, majd a 1921 és 1945 közötti időszakot, s végül az 1945 és 1980 közötti években feladott lapokat különítettük el. Ennek célja az volt, hogy az időbeliséggel vizsgáljuk a személyek kommunikációs kapcsolatainak változását, a személyi térkapcsolatok alakulását. A képeslapok ezekben az elkülönített időszakokban más és más funkciót tölthettek be. Az első időszakban, amikor még nem volt telefon, illetve más kommunikációs mód, a lapokon keresztül – és levél vagy távirat útján – történt meg a kapcsolattartás, azok szerepe a gyorsabb, napi tájékoztatást szolgálta. A második időszakban ezen megállapítások részben folytatódnak, hiszen ekkor sem vált általánossá még a telefon, a kommunikációs módokban a levél, a képeslap jelentette a kapcsot.

lattartás módját. Ebben az időszakban viszont az ország beszűkült, a trianoni békeszerződés után a térbeli kapcsolatok is megváltoztak, azok is átrendeződtek, s az is érdekelt bennünket, hogy ezek milyen irányt vettek Győrben. A harmadik időszakban szintén azt kerestük, hogy ezek a kapcsolatok milyen irányokat vesznek, s mennyire változnak, szorulnak vissza, vagy rendeződnek, koncentrálnak a városban lévő személyek kapcsolati irányai.

A térkapcsolatok mellett a képeslap-elemzés számos további városi funkció vizsgálatára ad lehetőséget. Az egyik a városkép, a város imázs bemutatása, annak fontosabb, meghatározó elemeinek felvillantása, a város legfontosabb jellemzőinek, sajátosságainak közlése. Az elküldött képeslapokat olyan személyek választották ki, akiknek a városról akár az itt lakás, akár az idelátogatás révén, más és más benyomása volt. A benyomásokat, illetve az adott korra jellemző, meghatározónak tekinthető karaktereket is jelzik a lapok, így a fényképek tematikus feldolgozása hozzásegíthet a városról alkotott megítélések jellemzésére, a főbb karakterek kiemelésére, s azok változásának regisztrálására. A másik elemzési kör maguk a közlések, az információk, amelyek a lapokon megjelennek, azok a személyes megnyilvánulások, amelyeket az egyének leírtak, átadni akartak a címzeteknek. Ebben a kommunikációs szférában nem kívántunk nagyon elmélyedni, inkább arra törekedtünk, hogy a várossal kapcsolatos közvetlen és közvetett információkat feldolgozzuk, azokat valamilyen szempontok alapján rendszerezzük.

A térkapcsolatok iránya és azok tartalmának képeslapokon keresztül történő elemzése számos kihívást rejt. Első, hogy a lapok gyűjteményekből (magán és közösségi) kerültek ki, így azok már valamilyen elvek alapján szelektáltak (ismétlődés kizárása, időbeliség, tematikus jelleg), másrészt csak a városábrázolással foglalkozó képeslapokat dolgoztuk fel. Nem tudtuk bevonni a kutatásainkba az üdvözlő, szórakoztatást nyújtó küldeményeket, így szűknek, korlátozottnak tekinthetők a kapcsolati relációk (nem könnyű egy városból feladott ilyen jellegű lapokat összegyűjteni), vagy éppen a kommunikációs módok megjelenítése. S végül az általunk vizsgált lapok sajnos csak töredéke a városból indult küldeményeknek, így azok irányai igencsak vázlatosnak, esetlegesnek tűnhetnek, semmilyen reprezentációt nem követnek, követhetnek.

A vizsgált lapokat adatbázisban dolgoztuk fel. Az adatbázis két pillérből áll. Az első pillér, mely a tanulmány első fejezeteihez nyújt alapot – város imázs, térkapcsolati funkciók, kapcsolatok jellege, nem-kombinációk és nemek közötti megoszlás – 500 darabos minta alapján készült. Az 500 darabos minta tartalmazza magánygyűjteményen kívül a győri Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum gyűjteményét, a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár digitalizált képeslapgyűjteményének egy részét, és a Hungaricana közösségi digitalizált portál gyűjteményéből vett példányokat. Ez az adatbázis egy olyan minta, mely a lehető legteljesebb információ-tartalmat foglalja magában. A képeslap hátoldalán szereplő városeelemet, évszámot, bélyegértéket, a küldő és a címzett nemét, a küldő és a címzett kapcsolatának jellegét, a szöveg témáját, a küldő Győrrel való viszonyát, illetve kiemelt szövegrészeket. A második pillér egy ezer darabos minta, mely kifejezetten a térkapcsolat

analízis alapjául szolgál, vagyis szűkebb az információ tartalma, mindösszesen két elemet foglal magában, az évszámot és a címet. Az 500 darabos mintához képest a bővítést a Hungaricana adattár tette lehetővé.

A kutatásunk kísérlet, próbálkozás arra, hogy egy érdekes kultúrtörténeti eszközt, a képeslapot miként lehet a várostörténeti kutatásokban felhasználni, egyben hogyan lehet azokkal jellemzi egy város arculatának és térbeli kapcsolatainak változását. Bízunk benne, hogy az elemzéseinket ért kritikák más kutatókat is ösztönöznek arra, hogy ezen kutatási módszert tovább alakítsák, fejlesszék.

1. A KÉPESLAPOK TÖRTÉNETE

A képeslapok történetének gyökerei az 1800-as években keresendőek, amikor is dr. Emmanuel Herrmann, a Bécsújhelyi Katonai Akadémia közgazdasági docense a postai levelezés új módjával, a levelezés egyszerűsítésének szándékával előállt a postai levelezőlap ötletével. 1869. január 26-án, a bécsi Neue Freie Presse esti számában megjelent publikációban dr. Herrmann hírül adja a levelezőlap feltalálását, mely cikk tekinthető az első levelezőlapról szóló írásnak. Herrmann Úr abból indult ki, hogy nagyon sok levél nem tartalmaz hosszú sorokban írt gondolatokat, csak rövid üzeneteket, jókívánságokat, üdvözlést vagy valamilyen ünnepélyes köszöntést. Továbbá azt is leszögezte, hogy ezen üzenetek nem tartalmaznak titkokat, vagyis Hermann Úr állítását átfogalmazva azt mondhatnánk, hogy nem feltétlenül tartoznak az „államtitok” illetve „mély diszkréciót igénylő” kategóriába, tehát igazán elhagyható volna a boríték, mely valamelyest csökkentené a levelezéssel járó költségeket. Egységes és olcsó díjazású postai lapokról volna szó, melynek egyik oldalán a cím és a bélyeg szerepelne, másik oldalára pedig a közlendő kerülhetne (Sóki, 1980).

A cikk megjelenésének évében, Ausztriában és Magyarországon már forgalomba is kerültek az első postai lapok, itthon „Levelezési lap” felirattal. A következő évben Németországban, Angliában is lehetett ily módon levelezni. Párizsban 1870-ben, hadi állapotok lévén, a németek által ostromlott városokból léggömbök segítségével ilyen lapokkal kommunikáltak a szabad területekkel (Erős, 1985).

Azonban dr. Herrmann Urat nem tekinthetjük feltétel nélkül a levelezőlap kizárólagos feltalálójának, ugyanis erre a címre bizonyos Stefan német főpostamester, illetőleg Lubkemeiningeni bankigazgató és a vele levelező Schwarz oldenburgi könyvkiadó is pályázhatna a maguk történetével. Mindenesetre azt kijelenthetjük, hogy a képeslapok tulajdonképpen ezeknek a levelezőlapoknak a leszármazottjai (Antaliné Hujter, 1998).

A levelezőlap azáltal vált képes levelezőlappá, vagy képeslappá, hogy egyik oldalát elfoglalta, birtokba vette egy kép vagy illusztráció. Így már nem csak a közlendő volt a tartalma a lapnak, hanem a kép szintén valamilyen üzenetértékkel bírt, illetve kedveskedés tárgya lehetett, valamint apró élményt is magában tudott hordozni.

Azon szándéknak, hogy egymástól távol élő emberek szép képet küldenek egymásnak, szintén megvan a maga századokba visszanyúló története. A témával foglalkozó kutatók azonban kénytelenek vitatkozni, ha a szokás eredetét próbálják bizonyítani a szakmai körökben. Bizonyos vélekedések szerint a századok helyett évezredekről beszélhetünk, ugyanis már háromezer évvel ezelőtt Kínában illusztrált üdvözlő lapokat, szerencsekártyákat volt alkalma kapni valamely kedvelt egyénnek, vélhetőleg nagy öröme. A franciák „carte de visite” vagy „billet de visite” feliratú lapja már négyszáz éve forgalomban volt. XIII. Lajos óta közsismert az üdvözlőlap a franciák földjén, melyeket kisméretű kartonlapoknak kell elképzelnünk, ezeket aranyozva vagy virág, füzér, táj, de akár mitológiai tartalmakkal felöltöztetve küldték címzettjüknek. A francia kolostorok apácái is lapokra festettek vallásos témájú képeket a karácsonyi ünnepek közeledtével, melyekkel rokonnak kedveskedtek (Petercsák, 1981). A 18. században a német nyelvterületű országok is küldtek egymásnak köszönőkártyákat, ún. Kunstbilleket, az angolok pedig ekkortájt kezdték küldeni az első karácsonyi üdvözlőkártyákat hasonló megfontolásból (Balázs, 2005). Anglia mellett még Skóciában voltak bizonyos szokásokhoz kapcsolódó üdvözlőlapok a XIX. században. Ilyen volt például az ún. valentinka, melyet Szent Valent (Bálint) napján, február 14-én küldtek egymásnak a szerelmesek, mely lapokon lírai üzenetek és tréfás illusztrációk voltak. Oroszországban olyan levélpapírok voltak kaphatók az 1830-as években, melyeken Pétervár korabeli rajza ékeskedett (Petercsák, 1981).

Bár a levelezőlap ötletét többen magukénak vallották, ugyanakkor a világ első postai levelezőlapját biztosan az osztrák-magyar postaigazgatóság bocsátotta útjára 1869. október 1-jén^[1]. Azt, hogy milyen sikert könyvelt el a levelezőlap, jól példázza, hogy az első kézbesítését csak a magyar posta révén 1871-ben 2,5 millió, 1873-ban 6,5 millió követte. A külföldi postaigazgatóságok is felfigyeltek a kimagasló népszerűségére a lapoknak, a következő években sorra vezették be a levelezőlapot német, luxemburgi, svájci, angol, belga, holland, dán, finn, orosz, francia, észak-amerikai, spanyol, román és szerb postaigazgatások (Vajda, 1967).

Nem kellett hozzá egy évtized, hogy újabb mérföldkőhöz jusson a képeslap saját történetében, ugyanis 1878-ban Párizsban a Nemzetközi Postakonferencián hivatalos postai küldemények rangjára emelkedett. Majd 1885-ben Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában magánvállalkozások is részt szakíthattak maguknak a képeslap gyártásából. A gyártási mennyiséget tekintve beszédes, hogy mintegy heti tízmillió darab került forgalomba csak Németországban^[2]. Voltak országok, melyeknél exportcikk lett a képeslap, többek között Svájc említendő meg példaként. A svédországi Granberg cég az orosz vásárlóknak adott el lapokat 1917-ig. Ugyanakkor az orosz képeslapkiadók nemcsak a svéd nyomda-

[1] Magyarországon az 1869. augusztus 25-én kiadott rendelet, Ausztriában pedig ugyanez év szeptember 22-ei rendelete írja elő a postai levelezőlapok bevezetését (Bedő, 1999).

[2] A darmstadti Folsz cég Németországban monopóliumként bitorolta a világpiacot 1880-ig (Petercsák, 1981).

ipart bízták meg rendeléseikkel, hanem német és francia nyomdákat is. Angliában 1914-ig német eredetű képeslapokat lehetett kapni. A külföldi gyártótól vásárolt lapok a megrendelő országok városképeit ábrázolták (Petercsák, 1981).

Magyarországon főként Budapesten állították elő a képeslapokat, híres műhely volt Divald Károly nyomdája. Divald készített művészeti lapokat, illetve vidéki és budapesti tájlapokat. Vidéken megemlíthető a soproni Török és Kreamszter könyvnyomdája. 1905 után már számos vállalat vált a képeslap gyártás mesterévé. A XX. század elején készültek a falvainkat megjelenítő lapok. Budapesti nyomdák közül érdemes megemlíteni Monostory, Barasits, Weinstock, Gárdonyi és Fenyvesi nyomdáját, amelyek a két világháború között a teljes országot lefedve forgalmazták lapjaikat. A magánnyomdák mellé a második világháború után a Magyar Központi Híradó Rt. lépett az üzletág soraiba. 1948-ban a magánkiadókat államosították, 1954-ben pedig megalakult a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, mely főként képeslapok gyártásával foglalkozott (Petercsák, 1994).

2. KÉPESLAP – KULTÚRA

Magyarországon 1900. június 4-én az Iparművészeti Múzeumban, Budapesten megnyitották az első nemzetközi képes levelezőlap kiállítást. A rendezők között nyomdatulajdonosok, fényképészek, festők, építészek és muzeológusok voltak^[3]. A kereskedelmi miniszter erre az alkalomra külön színes nyomatú levelezőlapok készítésével bízott meg művészeket, melyeknek olyan sikerük lett, hogy levelezőlap sorozatot indított útjára számos kiváló művész alkotói munkájával^[4]. Hetven évvel az első képeslap kiállítás után, 1970-ben a Műcsarnokban ünnepelték a képes levelező lap 100. születésnapját. A második nemzetközi kiállításon a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, illetve a Szerencsi Hegytörténeti Múzeum és valamennyi magángyűjtő gyűjteményét tekinthették meg a látogatók (Herendiné Lakatos, 1971).

A kiállítások kapcsán is világosan kitűnik, hogy a képeslap nem egy egyszerű postai eszköz, mely ellát egy tipikus funkciót, vagy olcsóbbá tesz egy szolgáltatást. Valóságos kultúra szerveződött köré viszonylag rövid idő alatt. Valamennyi vizuális kultúrával foglalkozó ág képviselői foglalkoztak a lapokkal, intézmények, múzeumok vették komolyan a levelezés új vívmányát, esztétikai értéként tekintve rá.

[3] A már korábban említésre került Török és Kreamszter soproni könyvnyomda is részt vett a kiállításon, más vidéki és fővárosi nyomdákkal karöltve (Petercsák, 1994).

[4] Technikai fejlődés is bekövetkezett a képeslap-gyártásban. A magyar fényképész, Divald Károly fotótechnikai eljárása minőségi javulást hozott a képek tekintetében, melyet autotípia klisének hívtak. A Feszty-körkép sorozat híressé is vált ezen technikát alkalmazó Buschmann nyomda keze nyomán (Herendiné Lakatos, 1971).

A művészeti világban festőket ihletett meg, például külföldön Adolf Menzel, német festő ér el nagy sikereket színes képek készítésével, melyeken a városi élet jelenik meg témaként. Nyomában egy egész művésznemzedék fedezi fel az új „műfajt” (Herendiné Lakatos, 1971).

A művészet népszerűsítésében is különféle úton-módon szerepe volt a képeslapoknak. Például bizonyos kiadók pénzsűkében nem kívántak neves illusztrátorokat megfizetni, és ennek okán múzeumok, időszaki tárlatok festményei kicsinyített másolatának megalkotására, az eredeti képek reprodukciójára folyamodtak. Ilyen kiadó volt a német Stengel cég, mely a berlini állami múzeum, vagy a müncheni Pinakoteka számos festményét sorozatban is kiadta, csoportosítva festészeti irányzatok szerint. Világszerte keresetté váltak ezek a képeslapok a századfordulótól a húszas évekig (Erős, 1985).

Az alkotók mellett a gyűjtők is megjelennek, új hobbi, új szórakozás lett a képeslap-gyűjtés. Nemzetközi egyesület alakult eme cél támogatására a németországi Beeskow-ban, de más európai országban is létesültek helyi egyesületek, Magyarországon 1899-ben Hungaria néven alakult meg az első (Petercsák, 1981).

Amióta létezik képeslap, azóta gyűjtik is ezeket. Nemzetközi távlatokban is szenvedéllyé formálódott a képeslap-gyűjtés^[5]. A gyűjtőszendély a képeslapok iránt abból született, hogy a már korábban is aktív bélyeggyűjtők felfedezték, hogy a képeslapon is található bélyeg, illetve a gyűjtés motivációjának másik magja a sokszor magas esztétikai értéket magában hordozó kép a lap hátoldalán, történelmi vagy földrajzi, illetve egyéb illusztráció élményt jelentett a tulajdonosának. Így kialakult az új gyűjtési ág, ennek formái és irodalma is (Bedő, 1999).

Abból a megfontolásból kifolyólag, hogy ne legyen túlzottan magára hagyva a gyűjtők tábora a gyűjtés mikéntjének ingoványos talaján, szakfolyóiratok alakultak segítségükre. Franciaországban 33 ilyen folyóirat működött. Itthon is számos lapot lehetne megemlíteni, melyeknek célja a gyűjtés magas színvonalra emelése, illetve hasznos, ismereteket gazdagító tevékenységgé kovácsolása (Petercsák, 1981).

Azonban nemcsak a „hivatásos” gyűjtők számára volt érdekesség, kedves időtöltés a képeslapok kézbevétele, ugyanis az 1800-as évek végén általában a polgári lakásokban fellelhető volt az a bizonyos képeslapalbum, melyet szokás volt a látogató vendég szemé elé tárni. Napjainkban is vannak ugyanakkor képeslapgyűjtők, olyanok is, akik komoly gyűjteménnyel rendelkeznek. Itthon megemlíthetjük többek között Komondi Miklós Urat, aki sok győri lapot is birtokol, vagy éppen Hegyi Tibor Urat, aki szintén nagy gyűjteménnyel büszkélkedhet. Hivatalos képeslap-gyűjtés is folyik, melyet például a megyei könyvtárak vagy különböző múzeumok bonyolítanak le, főleg magángyűjtők ún. duplum példányainak megvételével, vagy éppen képeslap-aukciók keretében megvásá-

[5] „A képeslap-gyűjtés sport” - ilyen és ehhez hasonló állításokat lehetett olvasni a korabeli újságokban (Petercsák, 1981, 185).

rott lapok vagy hagyatékból származó példányok szintén forrásai egy-egy hivatalos intézmény gyűjteményének. A könyvtárak azért váltak képeslap gyűjtővé, mert megyéjük történetének bizonyos forrásaként tekintenek a lapokra, kordokumentumnak titulálva azokat (Antaliné Hujter, 1998).

A győri megyei könyvtár is rendelkezik képeslap-gyűjteménnyel. Tematikus elrendezésben Győr-Moson-Sopron megyéről készült lapokat szereznek be, annál is inkább, mivel a század végéhez közeledve már fényképeket alapul véve készítették a képeslapok illusztrációit, ezáltal valóságosan tükrözve a települések egykori épületeit, tereit, utcáit. A tematikát úgy építik fel, hogy külön veszik a városokat, illetve a községeket ábrázoló lapokat, ezen belül általános kategóriaként állítják fel a részletek, látképek, folyók képeit, külön csoport az utcák, terek, parkok, ligetek, majd ezután következnek az épületek, különböző létesítmények, illetve a szobrok, festmények és emlékművek alkotnak szintén egy csoportot. Mintegy 4 120 darabos gyűjteménnyel büszkélkedik a könyvtár, melyből 981 darab 1945 előtti időkből származik. Főként magángyűjtőktől vásárolnak. Más forrás a képeslapok beszerzésére az árverések. Az Első Budai Árverőház képeslap árverésén 1996 óta vannak jelen és tesznek ajánlatokat. Sikerült is megvásárolniuk 42 darab képeslapot az árverésen. Végül mai kiadók is hozzájárulnak a gyűjtemény-bővüléshez, mint például a győri Hazánk Kiadó, mely régi képeslapokat is kiad újra. Gyűjteményét a könyvtár nemcsak féltetten őrzi, hanem rendszeresen kiállítás is rendez saját épületében, melyre sokan voltak és várhatóan lesznek is kíváncsiak (Bedő, 1999).

A múzeumok közül, melyek képeslap gyűjteménnyel rendelkeznek megemlíthető a Zempléni Múzeum Szerencsen, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Budapesten, továbbá a Magyar Mezőgazdasági Múzeum szintén a fővárosban, ide sorolható még a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága szolnoki székhellyel, az Országos Széchényi Könyvtár, a Damjanich János Múzeum Szolnokon, vagy éppen a Balatoni Múzeum Keszthelyen^[6].

„Csak hogy újra látlak, égne ezüst tükre, égne ezüst tükre, szép csöndes Balaton! Arcát a hold benned elmélázva nézi, s csillagos fátyolát átvonja Tihanyon.” Gárdonyi Géza A Balaton című versében a magyar tenger viszontlátásának örömét fejezi ki, mely sorok sokunk hasonló érzését is tükrözheti, ha arra járunk. A Balatoni Múzeum balatoni és Balaton környékbeli települések képeslapjait tartalmazó gyűjteményt tudhat magáénak, mely lapok nemcsak az üdvözlő szöveget juttatják el a távollévőhöz, hanem a Balaton hangulatát, jóérzést keltő élményét küldi a címzettnek, a vers mondanivalója felöltik mind a küldő, mind a képeslapot átvevő lelkében. A gyűjtemény mintegy 25 469 darabra tehető, településenkénti csoportosításban, már 19. század végi lapokat is tartalmazva^[7]. A múzeumok közül kiemelendő a Zempléni Múzeum óriási képeslap gyűjtemé-

[6] <http://ki.oszk.hu/>

[7] <http://www.balatonimuzeum.hu/>

nyével. 1968. december 3-án megalakult múzeum Magyarország legnagyobb képeslap gyűjteményével rendelkezik, közel 860 ezer darabra becsülve azt^[8].

Érdeemes megemlíteni a gyűjtők és kutatók számára értékes forrást, a HUNGARICANA közgyűjteményi portált, mely egy olyan adatbázis, amely digitalizált módon tartalmaz mindenki számára hozzáférhetően különböző történelmi és egyéb dokumentumokat. A portál rendelkezik *képeslap* adatbázissal is, mely öt intézmény anyagát építette bele a rendszerbe, olyan intézményekét, mint a Zempléni Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum, illetve a Damjanich János Múzeum. A gyűjtemény körülbelül 300 000-es nagyságra tehető, és a rendszer különlegessége, hogy mai térképeken – Google Maps és Open Street Map – helyezték el a példányokat attól függően, hogy mely településhez kapcsolódik a lap. Tehát térképi kereséssel kutathatóak a képeslapok. A rendszert az Arcanum Adatbázis Kft. kivitelezte, megrendelője és üzemeltetője pedig az Országgyűlési Könyvtár volt^[9].

3. GYŐRI LAPOK – VÁROS IMÁZS

A győri képeslapok alatt értjük azokat a lapokat, melyeket Győrben vásárolnak az üzenetet küldeni szándékozók, illetve Győr városának valamely részletei, utcái, nevezetességei jelennek meg a lap hátoldalán. Tulajdonképpen a város maga a tartalma a megvásárolt lapnak, a várost hordozza magában, mint egyfajta jelentést, a címzett magáról a várossal kap képet, a várost veszik kézbe, illetve értékeit, büszkeségeit teszi közzé más városok, más települések lakói számára.

Mi ebben az esetben a képeslap tulajdonképpeni funkciója? Természetesen kommunikációs eszköz, azonban abból kifolyólag, hogy nem mindegy mi van a képeslap hátoldalán, tehát a várost vagy valamely város elemet ábrázoló illusztráció okán eszköze egy városkép, város imázs tudatos alakításának. Ugyanis az imázs egy személyről, dologról vagy éppen egy településről kialakított kép, személyes vélemények összessége a véleményezett tárgyról, mely sokszor nem egyezik teljesen az objektív valósággal, illetve a kialakult vagy kialakuló kép befolyásolható külső eszközökkel, tényezőkkel, mint média vagy más csatornák – például képeslap – által (Kovács et al., 2002).

„Veszek néhány képeslapot, hogy mégis legyen valami fogalmunk a környékről.” A Debreceni Disputa egyik számában Kovács Szilvia emeli ki ezt a mondatot a *Simplicissimus* című szecessziós folyóiratból, melyben egy kép volt látható, amint egy hölgy kiszáll gépkocsijából és a fenti megjegyzést teszi. Utalva arra, hogy a képeslap milyen szerepet játszott egy város, település megismerésében, megragadásában. Kovács Szilvia azt is hangsúlyozza, hogy ezek a lapok a város olyan

[8] <http://szerencs.hu/component/content/article/35-statikus/54-zempleni-muzeum>

[9] <http://hungaricana.hu/>

részeit jelenítik meg, melyeket érdemes megtekinteni. Mintha egyfajta idegen vezető is lenne maga a lap. Érdemes végiggondolni, hogy a képek milyen nézőpontból ábrázolják a várost, vagy részeit, hiszen máris világossá válik, miért bír imázs formáló erővel a postai küldemény. Az egyik véglet a panorámaszerű ábrázolás, felülnézet, melynek az volt az óriási újítása, élmény szempontból is újszerűsége, hogy szabad szemmel nem látható látvány tárul a befogadó elé, akár a helyi lakosság számára is új felfedezést jelenthetett saját városának szépsége. A másik véglet a pontszerű ábrázolás, amikor egy-egy épület, emlékmű, utcarészlet található a lap hátoldalán. Ha már képeslap-sorozatról beszélünk, akkor teljes egészében városkép-formálás történik, Kovács Szilvia ezt vizuális narrációnak hívja írásában, melynek eszköze a tömeges előállítás, de a montázs vagy éppen a leporelló is, mint képalkotási technikák segítik az efféle szándékot. Abban az esetben, amikor valamely város lapjai visszatérő motívumokat jelenítenek meg, kisajátíthat a város magának valamely jellegzetességet, mely egyfajta identitást is tükröz, mely motívumot mindig az adott városhoz csatolunk. Párizs például a fény, Eger a bor, Győr a folyók, vagy éppen Budapest a hidak városa (Kovács, 2007, 56).

A város imázs alakításának tulajdonképpen ideális eszköze a képeslap. Hiszen az adott helyre látogatók rendszerint beszereznek helyi lapokat, és nyomban el is küldik ismerőseiknek, jelezve hol jártak, mit láttak. A helyi lakosok is távoli rokonoknak, barátoknak saját városukkal büszkélkednek, ha valamely rövid, gyors üzenetet kívánnak eljuttatni a címzettjükhöz. Ha pontos képet akarunk festeni, milyen is egy ilyen imázs formálás a képeslapok tükrében, egy konkrét város bizonyos képeslapjait összegyűjtve megállapítható, elemezhető, hogy milyen momentumokat állítanak középpontba a képek, mit tudtak meg az adott városról az emberek.

A továbbiakban Győr példája kerül górcső alá, győri lapok hátoldala lesz az elemzés tárgya, ötszáz képeslap feldolgozása alapján. Olyan kérdésekre keressük a választ, hogy milyen kategóriákba sorolhatók az egyes város elemek, melyek a legfőbb nevezetességek, vagy éppen mit hangsúlyoz a város. Emellett benyomásunk lehet a településről, összeállhat egy kép, imázs magunkban, ezáltal feltételezve, hogy általában az emberek milyen sok mindent megtudtak Győről az elmúlt században, amikor is divatos volt képeslapot küldeni, bár manapság sem lehet ez másként.

Az 1. táblázatban láthatjuk azokat a kategóriákat, amelyekbe sorolhatók az egyes városelemek Győr esetében, valamint a kategóriákon belül a leggyakrabban előforduló nevezetességek találhatóak. A kategóriák rendre a következők: épületek, utcák, iskolák, gazdasági vagy szolgáltató épületek, illetve a terek, területek kategóriája. A képeslap-minta teljes időszakát foglalja magába a táblázat, 1898-tól 1980-ig. 1945-ig számos visszatérő, ismétlődő elemeket találhatunk a képeslapok hátoldalán. Ugyanakkor a második világháború után az említett időszakban képeslapon még nem fellelhető objektumok is feltűnnek, mint 1951-ben a Rába részlet a Sztálin-híddal, vagy a Magyar Királyi Állami Gárdonyi Géza polgári fiúiskola egy 1954-es képeslap hátoldalán, illetve 57-es példányon a Vörös Csillag-szálló található, a Közlekedési és Távközlési Főiskola pedig egy 1980-as képeslapon bukkant fel.

1. táblázat: A győri lapok képein szereplő városeelemek

Table 1 City elements in the pictures of the Győr's postcards

Épületek	Utca	Iskolák	Gazdasági vagy szolgáltató épület	Terek, területek
A nagyszemiaránium kápolnája	Apáca utca	Győri püspöki papnevelő-intézet	Acél Miksa Kis faludy-kávéháza	Dunaparti részlet a nagy Elevátorral
Bencés templom	Arany János utca	M. áll. Felső leányiskola	Az új takarékpénztár	Hajóállomás
Couvent-épület	Árpád utca	M. kir. Áll. Gárdonyi Géza polgári fiúiskola	Kereskedelmi és iparkamara	Kertészlet a győri Orsolyák intématúsából
Csónakház	Attila utca	M. kir. Áll. Elemi népiskola és tanítónőképző-intézet	Fiume kávéház	Káptalan domb
Dunahíd	Baross út	Műszaki Főiskola	Pénzügyigazgatósági palota	Nádor város
Frigyes főherceg laktanya	Czuczor Gergely utca	Papnevelő intézet	Rábaszabályozó-társulat palotája	Szabadság tér
Horthy Miklós híd	Deák Ferenc utca	Áll. Főreál iskola	M. kir. Torvénykezési palota	Dunai Rakpart
Karmelita templom	Jedlik Ányos utca	Közlekedési és Távközlési Főiskola	Waggonyár	Erzsébet tér
Kioszk	Kazinczy utca		Royal szálloda	Széchenyi tér
Lloyd-épület	Király utca		Strandfürdő	Vásártér
M.K. Selyemfőnyár	Kossuth Lajos utca		Vörös Csillag-szálló	
Püspökvár	Megyeház utca			
Rába híd	Munkácsi utca			
Regatta Ház	Rákóczi Ferenc utca			
Révfalusi új híd	Vilmos császár út			
Városháza	Zrínyi utca			
Vasútállomás				

Forrás: Saját szerkesztés győri képeslapok alapján

Az 1. táblázat harmadik oszlopa az iskolák. Kiemelendő az a tény, hogy Győr büszke volt iskoláira, a város igyekezett képeslapokra vinni azok képeit, illetve elég valószínű, hogy sok diák vagy szülő a képeslapok által „hallott” először az intézményről, tehát egyfajta ismertetést is szolgált. Híres volt a papnevelő intézet, a Műszaki Főiskola vagy éppen az elemi iskolák. A vizsgálat alapjául szolgáló mintából kiderült, hogy legtöbbször az adott iskola diákja küldte azt a képeslapot, mely saját iskoláját ábrázolja. Például 1934-ben a Szent Orsolya zárda leány tanuló Bajára küldték azt a lapot, melyen a zárda képe található a hátoldalon, mellyel névnapján köszöntötték nevelőjüket, olyan kedves mondat kíséretében, hogy „bár körünkbe csókolhatnánk meg drága kezeit”. Megemlíthető továbbá a Papnevelő Intézet tanítója által küldött képeslap, melyet 1934-ben Budapestre küldött feljebbvalójának – megszólításként Főtisztelendő Urat olvashatunk – abból a célból, hogy a főtisztelendő által szerkesztett beszámolót hadd kaphassa kézhez látóköreinek szélesítése és szemináriumi szempontok okán. A példákat tovább sorolhatnánk, hiszen számos esetben az adott iskolával való kapcsolat – diák vagy tanító – ad okot arra, hogy olyan képeslapot küldjenek, amelynek hátoldalán valamely győri iskola képe szerepel.

Az utcák kategóriában valamennyi belvárosi utcát megtaláljuk, jelentőségük abban rejlik, hogy az egyes utcák sajátos hangulattal bírnak, kellemes emlék, élmény a séta, melyet ezekben az utcákban tesz a látogató, vagy a helyi lakos.

Ilyenkor az utca hangulatértékét közvetíti a képeslap^[10]. Kiemelhető a Baross út vagy a Bisinger sétány. A Baross Gábor utca előkelő üzletek és vendéglők színterét adta, sétáló utcaként megjelenésével, pezsgő életével az előző században nyugat-európai metropolisz hangulatot sugallt, igaz szerényebb, de otthonosabb köntösben. Az útkereszteződéseket – a város-szerkezet távlatait és a város gazdagságát mutatva – sarokkupolás házak hangsúlyozták. A Bisinger-sétányról tudjuk, hogy parkosítására rendkívül nagy gondot fordított a város (Winkler, 1998). Mindebből kiderül, milyen benyomást kelthetett az utcákat ábrázoló képeslap a címzettben, illetve megérthető az is, hogy az utcák a mindennapi városi nyüzsgés terei, a város életerejét sugározzák a képeslapok útján.

A már említett pontszerű ábrázolás példái az épületek vagy hidak képei. Győr büszkén mutatta be a lapok hátoldalán nevezetességeit, mely a város erejét, gazdagságát hirdették. Már maga a *városháza* égbe emelkedő tornyával a gazdasági erő jelképe. Kiemelkedő építészeti alkotásnak számított a századfordulón ugyanakkor a városi kórház és a Frigyes-laktanya épületegyüttese is, mely utóbbi számtalan képeslapon előfordul. A 19. század végére Győr a legfontosabb közlekedési csomóponttá vált a térségben, nem véletlen, hogy megjelenik a pályaudvar a képeslapok hátoldalán. A Bencés templom, a Karmelita templom szintén nagy büszkeségek, illetve a Káptalándomb, a Püspökvár kihagyhatatlanok voltak az idelátogatók számára, ugyanakkor árulkodtak az ezen épületeket ábrázoló lapok Győr püspöki székhely voltáról is. Vannak olyan elemek a táblázatban, amelyek sajnos ma már csak képeslapokon láthatók. Ilyen például a Radó-sétány valamikori szecessziós épülete, a Kioszk, melyet sajnos az 1960-as években sok más szecessziós épülettel együtt megsemmisítettek (Winkler, 1998).

A gazdasági vagy szolgáltató épületek között számos fontos egységét említhetjük meg a városnak, melyek szerepeltek a képeslapok hátoldalán. A gyárak, gyártelepek a legmagasabb építészeti színvonalát képviselték a kornak. A Vagongyár, a Gráb-gyár, a Szeszgyár, a Selyemfonoda mind megteremtői a győri ipari tradíciónak. Sokak számára Győr mint ipari város képét közvetítették a képeslapok. Győr terei a város életének központjai mai is. Rendezvények, kulturális programok színterei, melyek színessé, élvezetessé teszik az itteni életet. A látképek nem hétköznapi perspektívából tárják szemünk elé a város vonzerejének, értékének mibenlétét.

Az előbbiekből az a következtetés vonható le, hogy a képeslapok tematikája – mikor is a téma egy város – olyan jelentőséggel bír, hogy képes arculatot, imázst kialakítani egy városról ilyen egyszerű módon a környező vagy

[10] „Sétálgatunk Győr utcáin. Nagyon kellemesen érezzük magunkat.” – írta 1910-ben egy hölgy szintén hölgy ismerősének Pécsre címezve a lapot.

„Hogy még mindig emlékszem Rátok, mutatja, hogy ezért vettem meg ezt a lapot, mert ezen az utcán mentünk együtt itt Győrben. A győri utcák még mindig várnak Titeket és mi is.”- az 1900-as évek első felében Komáromba küldték ezeket a sorokat valakinek. A képeslap az Erzsébet teret ábrázolta.

éppen távolabbi térségek lakói számára. Ily módon tehát a várospolitikai vagy városmarketing tudatos eszköze lehet akár napjainkban is egy képeslap sorozat kiadása, megjelenítve azon a város megújult tereit, épületeit, új értékeit, új lehetőségeit, új élményeit.

Természetesen nemcsak a képeslap hátoldalán lévő kép üzent a városról, hanem maga a küldő is sokszor nyilatkozott Győrről, mellyel öntudatlanul is formálta a város imázsát. „Én igen jól érzem magam itt Győrben, nagyon jó hely. Csak a hivatalban van rém sok dolog.” – nyilatkozott valaki 1910-ben győri helyéről. Vagy éppen 1943-ban Veszprémbe küldték azt a lapot, melyen az volt olvasható, hogy „Sok üdvözlőt küldök Győrből, ebből a gyönyörű városból.” Regénybe illő sorokat küldött továbbá bizonyos Raffensperger Margitkának 1917. június 1-én valamely férfi ismerőse, melyben ez volt olvasható: „Szívom a drága győri levegőt Royál udvarán”. A közös az üzenetekben, melyekbe Győr városát is beleszórták, hogy valamennyi nagyra értékeli a várost.

4. GYŐR TÉRBELI KAPCSOLÓDÁSAI A KÉPESLAPOK TÜKRÉBEN

Amikor valaki elküld egy győri képeslapot a városból, azt a lapot egy másik településen veszi kézbe a címzett. Ilyenkor kirajzolódik „egy pillanatra” egy ún. térpálya, vagy térkapcsolat, a két település, illetve a települések lakosai közötti kapcsolat. Úgy is mondhatjuk, hogy megelevenedik egy kapcsolódás a két település között. Jelentősége abban rejlik, hogy ez a kapcsolat magával ránt egy sor más aspektust, hiszen a város, illetve lakosának térbeli dimenziója túllép városának határán, sokszor országhatáron túl is, kitérítve ezzel lehetőségeit, kapcsolatrendszerét, a világról alkotott képét, gazdasági potenciálokat, kulturális vonatkozásokat, nyitottságát. Tudunk olyan képeslapról, melyet 1904-ben Párizsba küldött egy ismeretlen személy Győrből, a lapról leolvasható, hogy a címzett hölgy, mademoiselle Loise Lebon, és a szöveget franciául írták. A huszadik század elején tehát Győr és Párizs között volt valamiféle kapcsolat, melyet nevezhetünk térkapcsolatnak is. Teljesen más kép tárul elénk a korabeli győri lakosság nyitottságáról, Győr polgárainak területi kitekintéseiről, mint azt egyébként gondolnánk már a feljebb említett „párizsi” példa alapján is. Illetőleg számba vehető az a tény, hogy bizonyos párizsi polgárnak tudomása volt Győről, megteremtve ezzel a lehetőségét annak, hogy érdeklődjön a város iránt, beszéljen Győrrel köreibben, illetve akár ide is látogasson, mint turista vagy vendég. Ugyanakkor, hogy ha képeslapok egész hadát vizsgáljuk, még élesebb kép tárul elénk arról, hogy egy város mekkora teret képes meghódítani egy postai levelezőlap segítségével. Az elemzés módszerét *térkapcsolat-analízisnek* hívjuk.

A térkapcsolat-analízis feladata, hogy feltárja a települések egymás közötti kapcsolatrendszerét, meghatározó kötődési pontjait, vizsgálja egy város településhálózatban kialakult helyét, illetve a vonzásirányok megismerésével vonzáskörzetek kirajzolása is megtörténhet a módszer segítségével. Lehatárol-

hatók azon földrajzi terek, melyeken belül sűrűbbek a kapcsolatok, a kirajzolt téren belüli mozgások gyakorisága feltűnő^[11]. A vizsgálat a lakosság térbeli mozgását figyeli a települések között, felderíti az esetleges település-funkció hiányokat vagy funkció többletet.

Fontos kérdés a térkapcsolat-analízis során, hogy egy település mennyire zárt, milyen mértékű a centrumok vonzásereje illetve a települések centralizációja vagy éppen a település és térsége kohéziója hogyan alakul? Abban az esetben, amikor a térpálya kibocsátója és befogadója ugyanaz a település, a térkapcsolat-analízis belső térpályáról beszél^[12]. Amikor más település a befogadó, de egy bizonyos térségen belül marad a térpálya, akkor bennmaradó térpályáról van szó, a térségen is túlhaladó térpálya a kimenő térpályák közé tartozik, illetve bejövő térpályák azok, amelyek a térségen kívüli településről érkeznek a térségen belüli településre. A térpályákat tulajdonképpen funkciók, szükségletek hozzák létre, generálják, gondolva itt akár közigazgatáshoz kapcsoló térpályákra, vásárlási szokásokra, szolgáltatások, pénzügyi szolgáltatások igénybevételére, vagy az óvodai ellátásra, közoktatásra, egészségügyi ellátásra, kulturális és szabadidő lehetőségekre, illetve rokon, baráti látogatásokra. Mind-mind funkciók, melyek létrehozzák a térpályát abból kifolyólag, hogy az induló településen nem található az igényt kielégítő lehetőség, hiszen nem minden településen vannak megfelelő pénzügyi szolgáltatások vagy gazdag kulturális programok (Szörényiné Kukorelli, 2007).

A térkapcsolati vizsgálódás ugyanakkor alkalmas gazdasági kapcsolatok feltárására, kutatására, gazdasági elemzésre, ebben az esetben a szállítás, hírközlés, közlekedés, illetve számos más gazdasági aspektus azok a funkciók, melyeken keresztül megfigyelhető a térpályák alakulása (Gerle, 1974).

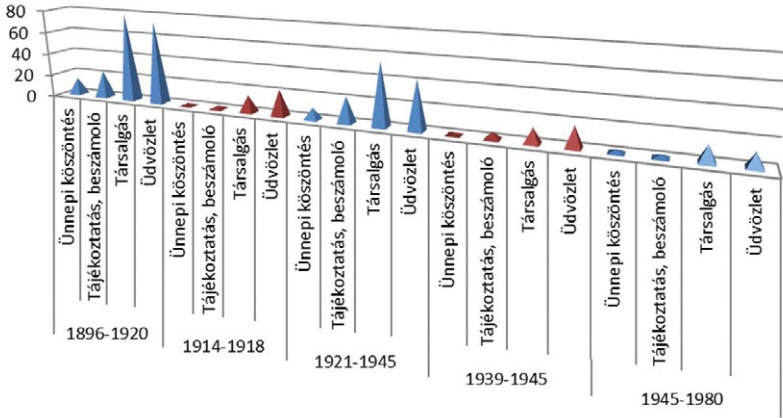
A képeslapok vonatkozásában a térkapcsolati funkciók nagyon is jól értelmezhetők, vagyis az, hogy mi az oka a térpálya kialakulásának, miért küldi a lapot a feladó, milyen igény megvalósulását teszi lehetővé. Az alábbi ábra – mely a vizsgált minta alapján készült – szemléletesen az egyes funkciókat, illetve a legfontosabb, kiemelkedő szerepét a képeslap általi kommunikációnak.

[11] A képeslapok vizsgálata során már korán kiderült Budapest előkelő volta ebben a tekintetben, a Győrben küldött képeslapok zöme Budapestre volt címezve.

[12] A képeslapok esetében előfordult, hogy a győri lapot Győrben adták fel győri címre.

1. ábra: Térkapcsolati funkciók a képeslapok vonatkozásában, db

Figure 1 Spatial relationship functions related to postcards, pcs

Forrás: Saját szerkesztés a minta alapján

Látható, hogy a funkciók, melyek a képeslapok esetében fellelhetők rendre a következők: ünnepi köszöntés, tájékoztató-beszámoló, társalgás és üdvözlés. Az ünnepi köszöntés kategória egy összevont tartalom, magába foglalja valameny nyi ünnephez kapcsolódó jókívánságot, köszöntést, melyet előszeretettel tettek meg a képeslapok által a rokonok, barátok egymásnak. A tájékoztató-beszámoló egy olyan funkció, mely valamely gyors közlést takar, információ átadását valaki helyzetéről, állapotáról, megérkezéséről az adott helyre. Valamelyest a korabeli távirat kellemesebb, könnyedebb és vélhetőleg olcsóbb módjának felel meg ez a funkció. A következő kategóriák kitűnnek az előzőkhez képest. Az ábra is mutatja – bármely időszakot nézzük –, hogy mindig a társalgás és az üdvözlés a leggyakoribb funkció. A társalgás arra utal, hogy az emberek tulajdonképpen szívesen kommunikáltak a képeslap segítségével egymás között, megosztották életük eseményeit, gondjaikat, örömeiket a lapok útján, érdeklődtek a másik helyzetéről, terveiről vagy éppen arról kérdezték, mikor szándékozik meglátogatni a küldőt a lakhelyén. Mai értelemben a közösségi oldalakkal lehet összehasonlítani, mint amilyen a Facebook. Akkoriban nem volt sem telefon, sem internet, és valószínűleg a fáradságos levélírástól való idegenkedés is inkább a képeslap rövidebb terjedelmi „kényszerűségéhez” terelte az emberek többségét. Az utolsó kategória vagy funkció az üdvözlés, mely általában egy rövid mondatba tömörül. Többségében a szívélyes üdvözlés „hangzik” el a lap nyomán, illetve az üdvözlés szándéka különböző megfogalmazásokban lelhetőek fel a képeslapokon.

A térbeli kapcsolódások a képeslapok vonatkozásában alapvetően a *kommunikáció* nyomán jön létre, a kommunikáció hozza felszínre, alakítja. A teret formálja, szervezi ez a fajta kommunikáció azáltal, hogy új kapcsolatokat hoz létre, meglévő kapcsolatokat erősít, információt juttat el egyik térből a másikba, gócpontokat teremt, közöl a településről hallgatólagosan, felértékel településeket, tereket

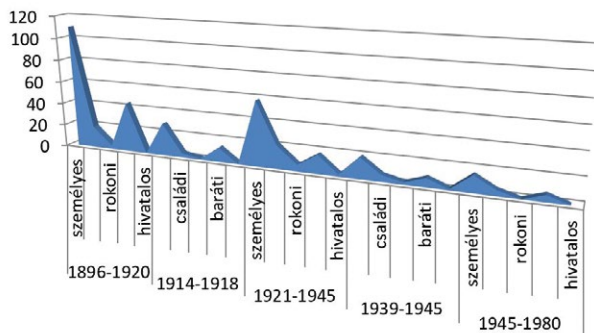

a mentális képzetünkben, illetőleg a kommunikáció számos térszervező képességét, tulajdonságát lehetne még megemlíteni, sorolni, elemezni. A képeslap nyomán létrejövő kommunikáció a *küldő és címzett kapcsolatának jellegében*, mibenlétében gyökerezik. A korábban leírt képeslapokhoz köthető funkciók is a kapcsolat típusából születnek, a kapcsolat maga adja az értelmét a funkcióknak, abból erednek.

A kapcsolatok jellegét vagy típusait az ötszáz darab képeslapot tartalmazó minta alapján határoztuk meg, főként az üzenetek tartalmából, hangvételéből, sokszor a megszólításból kiolvasva vagy éppen az elköszönés, aláírások utaltak valamiféleképpen a jellegre. A legalapvetőbb kategória a személyes kapcsolat. Mint azt a 2. ábra szemlélteti, valamennyi elkülönített időszakban ez a típus volt a leggyakoribb. Érthető alatta egy közeli viszony, bensőséges, intim tónusú kommunikálás. A további kapcsolattípusok voltaképpen a személyes típus árnyalatai, csak más aspektust hordoznak. A családi kapcsolatot világosan ki lehet emelni, hiszen a legerősebb köteléket jelenti, érdekes, hogy családtagok képeslapok útján kommunikáltak egymással. A családi jellegű lapok témáiban szinte mindegyik funkció típus fellelhető, az üdvözlés mellett a beszámoló, a tájékoztatás, vagy éppen a társalgás is tárgya lehet a lapnak. Sokszor szülők küldenek a távoli iskolában tanuló fiúknak, lányuknak lapot, illetve a diákok is ezúton tájékoztatják szüleiket helyzetükről. „Üdvözlötét küldi és sokat gondol magukra Győrből egy kis kopasz katona” – Kapuvárra küldte 1955-ben a lapot szüleinek a Győrben szolgáló férfi. Vagy éppen a következőket írta egy 1916-ban Pécsre címzett lapon egy itt tanuló diák szüleinek: „Mint megírtam, ruháimat megkaptam, csak még a „Pejacevic” nadrágom hiányzik, azt kérném még elküldeni, mert nagy szükségem van rá. Otthon kell, hogy legyen, mert külön csomagba érkezett haza. Erősen gyógyulok... Matyi”. Számos példát lehetne még sorolni, melyek bizonyítanak, hogy a képeslap fontos szerepet játszott a családok kommunikációjában.

2. ábra: A kapcsolatok jellege a képeslap-kommunikációban, db

Figure 2 The nature of relationships in postcard communication, pcs

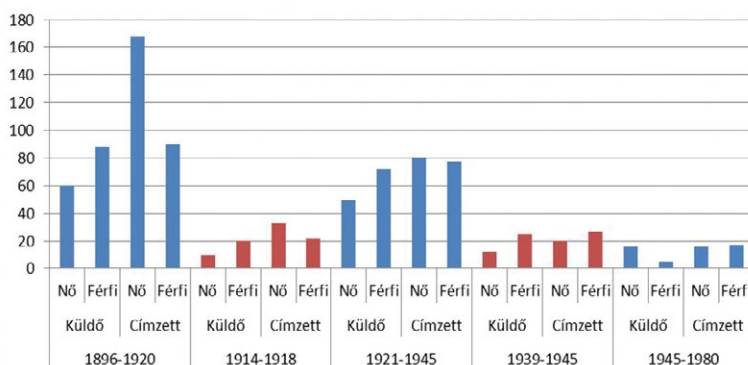
Forrás: Saját szerkesztés a minta alapján

A rokoni típus hasonlít a családi jellegre, kevésbé bensőséges módon. A baráti viszont egy fesztelen, elég gyakori kategória, később majd látjuk, hogy főként férfi barátok használták társalgásukhoz a lapok küldését. Hivatalos jelleget nem öltött túl sokszor a képeslap, főként egyházi személyek kommunikáltak képeslapok útján hivatalos minőségben, leginkább az egyházi státusz alacsonyabb fokán lévő küldött magasabb méltóságú személynek képeslapot különböző ügyekben.

A 3. ábra segítségével az vizsgálható, hogy a képeslapok nemi bontásban hogyan oszlanak meg, különvéve a küldő és a címzett kategóriát. Az utolsó, 1945–1980-ig tartó időszakot kivéve azt tapasztaltuk, hogy a képeslapot küldők többségében férfiak. A címzettek között ugyanakkor gyakrabban olvashatunk női nevet, vagyis a férfiak élnek leginkább a képeslap-küldés lehetőségével, a nők viszont a „képeslap-kapás lehetőségét” tartják előbbre.

3. ábra: Nemek közötti megoszlás

Figure 3 Gender distribution

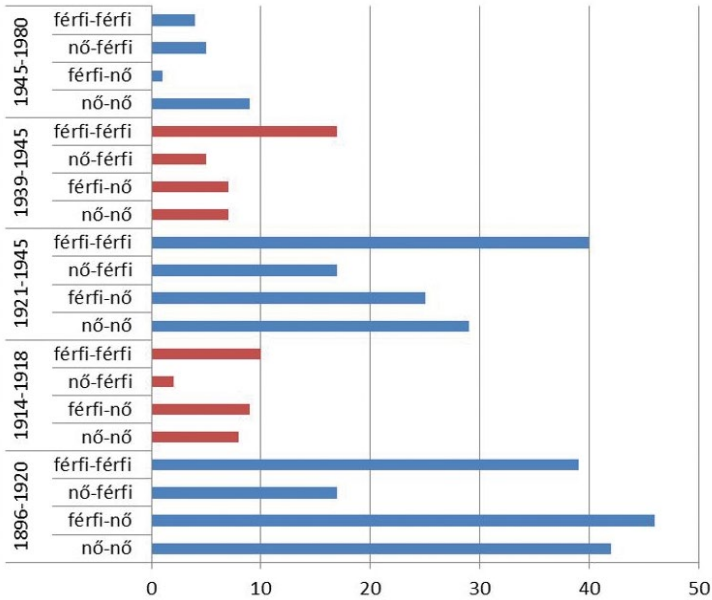
Forrás: Saját szerkesztés a minta alapján

A nemek vizsgálatakor érdemes megfigyelni az ún. nem-kombinációkat, vagyis, hogy a küldő és a címzett milyen nem-párt alkotnak. Négyféle kombináció adódhat, a férfi-férfi, a nő-férfi, a férfi-nő, illetve a nő-nő nem-párok. A látszólag érdektelennek vélhető nem-kombinációk valójában nagyon fontos szempontok a képeslapok, illetve kapcsolatok esetében, olyannyira, hogy sokszor meghatározzák a funkciókat vagy éppen a kapcsolatok jellegét is. Gondolhatjuk – és a képeslapok olvasása során valóban ki is tűnik –, hogy a férfi-nő kombináció nagyon sokszor az udvarlás okán jött létre.

A 4. ábra szerint az 1896–1920-as időszakban a leggyakoribb az volt, amikor férfiak küldtek lapot nőknek. Az ábrából az is kitűnik, hogy a férfiak maguk között igen gyakran a képeslapok útján kommunikáltak, főként baráti jelleggel. Nők férfiaknak nem túl gyakran küldtek lapot, azonban a nők egymás között szívesen éltek a levelezőlap adta lehetőséggel.

4. ábra: Nem-kombinációk a címzett-küldő viszonylatában

Figure 4 Gender combination in the recipient-sender relationship

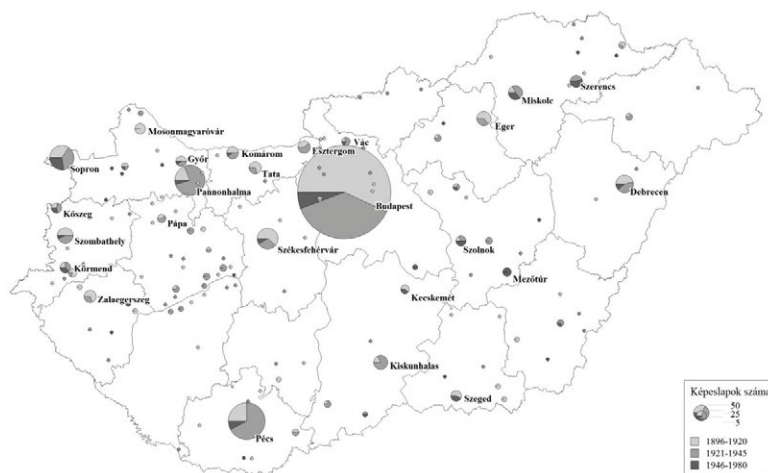
Forrás: Saját szerkesztés a minta alapján

5. A KÉPESLAPOK ÁLTAL KIRAJZOLT KAPCSOLÓDÁSOK, FELBUKKANÓ VÁROS-KAPCSOLATOK GYŐR – MINT KIINDULÓPONT, GÓCPONT – KÖRÉ SZERVEZŐDVE MAGYARORSZÁG ÉS EURÓPA TÁVLATÁBAN

A tanulmány utolsó vizsgálati területének a képeslapok által kirajzolt kapcsolódásokat választottuk. A korábban lehatárolt három időszak kapcsolódásai jelennek meg ekképpen az 5. ábrán, vagyis azok a magyar városok, amelyek a Győrből küldött lapokon címként szerepeltek a vizsgált időszakokban.

5. ábra: Győrből küldött lapok irányai Magyarország területén belül három időszakot vizsgálva (1896–1920, 1921–1945, 1946–1980)

Figure 5 Directions of cards sent from Győr within the territory of Hungary examining three periods (1896–1920, 1921–1945, 1946–1980)

Forrás: Páthy Ádám szerkesztése a minta alapján

Az első időszak egy nyitottabb országot mutat a küldési irányok alapján. Kiemelkedik Budapest, mint domináns hely, a személyes kapcsolatok meghatározó iránya a főváros volt, annak centrális befolyása mindegyik időszakban döntő. Az első vizsgált időszakban a főváros mellett Pécs, Székesfehérvár, Sopron jelentős célirány, itt is a személyes kapcsolatok dominálnak. Pannonhalma attól olyan gyakori hely, hogy az ott található Bencés Gimnáziumban számos győri család gyermeke tanult, így a kapcsolattartás gyors, kimondottan tájékoztató eszköze volt a képeslap. Ez különösen érvényes a második időszakra is ebben a relációban.

A nyitottságot szemléltetik a külföldi irányok. A vizsgált mintából számos lap került elő, melyet Európa különböző országaiba címeztek. Az első időszakban erőteljesen a mai szomszédos országokat említhetjük meg, mint címzettek. Főként Ukrajna, Szlovákia, Szerbia, Románia, Horvátország, Csehország, és Ausztria volt címnek feltüntetve ezeken a példányokon. Bécsnek meghatározó a szerepe egészen 1945-ig, döntően a német nyelven írt, kimondottan üdvözlő jellegű, vagy a személyes kapcsolattartást kifejező képeslapok fordulnak elő. A város gazdaságának, társadalmának bécsi kapcsolatai éppen a közelség, a könnyebb elérhetőség miatt az előbb jelzett időpontig meghatározó volt. Érdekes, hogy Nyitra megelőzte Pozsonyt, s az már vetekszik az első időszakban Kismartonnal, de Kolozsvár és Szabadka is képviseli magát a kapcsolati irányokban.

A második időszakban nincs lényeges átrendeződés a belföld vonatkozásában, igaz, Pécs jobban kiemelkedik, Sopron viszont továbbra is a kapcsolattartás fontos iránya. A külföldi relációk viszont csökkennek, Bécs tartja magát,

jelezve, hogy az osztrák kapcsolatok még a második világháború végéig is tartósak. Megjelenik Róma, ami abból a szempontból érdekes, hogy valamelyest tükrözi az olasz-magyar kapcsolatok élénkülését egy város, egy hely vonatkozásában a két világháború között.

S végül az utolsó időszak – bár az esetszám nagyon alacsony – a kapcsolatok elszürküléséhez vezetett, maradt Budapest, s a tradicionális nagyvárosok, s kimondottan az üdvözlésre koncentráltak, a személyes kontaktusok mintha elhaltak volna, talán azok más csatornákon jelentek meg.

6. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A kommunikáció fontos eszköze volt a képeslap a XIX. század végétől egészen a XX. század közepéig. A kezdeti időszakban szinte egyedüli és emellett gyors eszköze volt a személyes kapcsolattartásnak, majd újabb kommunikációs eszközök terjedése miatt visszafejlődött, szerepük csökkent, pontosabban háttérbe szorult az emberi érintkezésben, egymás tájékoztatásában. Az elemzés során megállapítottuk, hogy a családi összetartozás, belső kohézió eszközeként jelentek meg a képeslapok a megjelenésüktől egészen az első világháború végéig, majd az üdvözlést szolgáló funkciók vették át a szerepet.

A képeslapoknak a városarculat bemutatásában meghatározó szerepe volt, azok az elemek tűntek fel a lapokon, amiket az itt élők, vagy az idelátogatók meghatározónak, jellegzetesnek tekintettek, így közvetítették a helyek értékeit, kifejezték azoknak a legjelentősebb épületeit, funkcióit, elhelyezkedését. Érdekes eredménye a kutatásnak, s ez erősíti a kommunikációs szerepköröket, hogy magas a férfi-férfi kapcsolattartási reláció, ami jelzi, hogy a tájékoztatás, s egyben az információ-áramlás eszközei voltak a képeslapok. Erősebbek voltak, főleg a vizsgálat első időszakában (az I. világháború végéig) a férfi-férfi közösségi kapcsolatok, kifejezve a barátságot, az összetartozást, a távolabbra szakadtak megtartását. Ezen belül fontos szerepe volt az üzleti, hivatali, közösségi, vagy éppen közös hobbi, szabadidő eltöltés regisztrálására, ezek kifejezésére. Természetesen meghatározónak kell tekinteni – s ez evidens – a férfi-nő relációjú kapcsolatokat, melyek többséget alkottak, ezek kimondottan személyes jellegűek voltak, egyben a folyamatos jelenlétet kívánták kifejezni.

A képeslapok hasznos eszközei lehetnek egy-egy település térkapcsolatainak időbeli és térszerkezeti elemzésének, kimutatható a települést „használók” iránya, azoknak a módja, sőt lehetséges annak változását is megragadni. Lényeges módszertani kérdés, hogy a képeslapokat minél szélesebb körből kell meríteni, mert egy-egy gyűjteményt meghatároznak a beszerzési helyek, így a küldési relációk iránya determinált lehet.

Bízunk abban, hogy elemzési kísérletünk felkelti az érdeklődést más településekre irányuló kutatások elvégzéséhez, így a földrajzi térkapcsolatok történeti dimenzióinak vizsgálati köre bővíülhet, egyben javítva a kutatás ezen irányának módszertanát és eszközeit.

IRODALOMJEGYZÉK

- Antaliné Hujter Sz. (1998) Régi képes levelezőlapok megyénk falvairól a megyei könyvtár helyismereti gyűjteményében. In: *A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Jubileumi Évkönyve 1898-1998*. Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr. 156-164.
- Balázs K. (2005) *Képes levelezőlap lexikon*. Méry Ratio.
- Bedő M. (1999) *Képeslapok a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményében, Kisalföldi Könyvtáros, 1-2*. Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr.
- Erős L. (1985) *Képeslapok könyve*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Fazekasné Majoros J. (2005) *A szerencsi Zempléni Múzeum képeslap-gyűjteménye*. Zempléni Múzsza.
- Gerle Gy. (1974) *Környezet és településhálózat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Herendiné Lakatos É. (1971) A képeslevelezőlap-kiállítás margójára. *Magyar Könyvszemle*, 87, 2-3. 227-229.
- Kovács Sz. (2007) Miről mesél a képeslap? Nagyvárad a 19-20. század fordulóján. *Debreceni Disputa*, 5, 9, 56-61.
- Kovács Z.-Micheel, M.-Udvarhelyi G. (2002) A poszt-szocialista városok változó imázsa és a városmarketing lehetőségei Budapest és Lipcse példáján. *Földrajzi értesítő*, 1-2. 113-137.
- Petercsák T. (1981) Az első képes levelezőlapok. *Herman Ottó Múzeum évkönyve*, 20, 171-188.
- Petercsák T. (1994) *A képes levelezőlap története*. Miskolc.
- Sóky D. (1980) *A postai levelezőlapok gyűjtése*. Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége, Budapest.
- Szörényiné Kukorelli I. (2007) *Relations in the space: methods for the research of rural area structure*. Discussion Papers, 51. Centre for Regional Studies, Pécs.
- Vajda E. (1967) *A posta története*. Budapest.
- Winkler G. (1998) *Győr 1539-1939*. Műhely Folyóirat Kiadó Közhasznú Társaság, Győr.

INTERNETES FORRÁSOK:

- <http://szerencs.hu/component/content/article/35-statikus/54-zempleni-muzeum>
- <http://ki.oszk.hu/>
- <http://www.balatonimuzeum.hu/>
- <http://hungaricana.hu/>

SZEMÉLYES HANGVÉTELŰ ÍRÁSOK

A hazai regionális tudomány „bölénye”

A regionális tudomány itthoni elfogadtatásában, eredményeinek, elveinek és módszertanának elterjesztésében, a szakmai közösség bővítésében kiemelkedő szerepe volt Rechnitzer Jánosnak. A kezdetektől meghatározó szerepet töltött be, és amikor munkásságáért méltán megkapta 2018-ban az MRTT kecskeméti vándorgyűlésén a „Regionális Tudományért” díjat, akkor életútjára röviden visszatekintve emelte ki, hogy a „bölények korszaka lejárt”, át kell adnunk a helyünket a következő generációnak. Jánossal évtizedekig dolgoztam együtt, az én életutamra és munkásságomra is nagy hatást gyakorolt, mint a „bölénycsordából” egy másik egyedre, együttműködésünk sok élményét és eredményét őrzöm, amelyek közül most néhányat megosztok.

Jánossal egyazon évben, 1986-ban kerültem az MTA Regionális Kutatások Központjába (RKK), igaz, ő visszatért, hiszen 1975 és 1982 között már dolgozott az intézet pécsi jogelődjénél. Visszatérésekor János megalapította Enyedi György felkérésére az RKK Észak-Dunántúli Osztályát Győrben, én pedig Békéscsabán Tóth József státuszára kerültem, aki Pécsre költözött, mivel kinevezték az RKK főigazgatóhelyettesének. Szóval jó távol voltunk egymástól, ritkán találkoztunk, legfeljebb az RKK néhány összejövetelén. Nem is emlékszem ebből az időszakból komolyabb beszélgetéseinkre, János az RKK egyik ifjú „titánjaként” (akkor még nem volt bölény) sokszor kifejtette markáns véleményét a megbeszéléseken, közismert lendülete és kifogyhatatlan energiája sokunkra pezsdítőleg hatott.

Utólag visszagondolva, elsősorban Jánosnak köszönhetem, hogy a regionális gazdaságtan lett a fő kutatási és oktatási témám. A másik személy Enyedi György volt, aki 1992-ben felkért a lakossági megtakarítások területi egyenlőtlenségeivel foglalkozó közgazdaságtani elméleti irányzatok áttekintéséről egy könyvfejezet írására. A regionális gazdaságtan korábban kívül esett az érdeklődési területemen, matematikusként végeztem 1979-ben a JATE-n, ahol operációkutatásból doktoráltam 1982-ben, az RKK előtt vállalatnál és a közigazgatásban dolgoztam, közben elvégeztem a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemet (MKKE) levelezőn. Azt is csak halványan sejtettem, hogy miről szól a regionális gazdaságtan, az MKKE ipar szakán hagyományos leíró jellegű gazdaságföldrajzot oktattak, az RKK-ba kerülve pedig az önkormányzatok gazdálkodásával, illetve a lakossági megtakarítások térbeliségével foglalkoztam, utóbbiból írtam kandidátusi értekezésemet is. Emiatt váratlanul ért, amikor János felkért 1992-ben, hogy írjak egy fejezetet a telephely-elméletekről, telephelyválasztásról az általa szerkesztendő „Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához” tanulmánykötetbe. Nem is értettem, hogy miért engem kért fel, az RKK közigazdászai közül esetleg más nem vállalta?

Az 1990-es évek elején a regionális gazdaságtan hazai szakirodalmá eléggé szűkös volt, Illés Iván (1975) alapvető jegyzete vagy Zoltán Zoltán (1984) könyve főleg az 1960–70-es évek német nyelvű szakirodalmát dolgozta fel. Az angolszász gyökerű, „nyugati polgári közgazdaságtan” fogalmain és irányzatain alapuló regionális gazdaságtan itthon szinte ismeretlen volt, a könyvtárakban alig találtam egy-két külföldi könyvet. Emiatt 1992-ben, amikor 2 hónapot töltöttem Utrechtben az egyetem földrajzosainak vendégeként, a könyvtárat „elfoglalva” próbáltam feldolgozni a telephelyelméletekről szóló szakirodalmat, a zsebpénzem nagyobb részét fénymásolásra költöttem (nyilván a sokféle ’local beer’ elmélyült tanulmányozása mellett...). Szóval főleg János irányította a figyelmemet a regionális gazdaságtanra, és az ő hatására kezdtem foglalkozni vele. 1994-ben a békéscsabai főiskolára kerültem, mint a közgazdasági képzést megalapító főigazgatóhelyettes, de ekkor még a statisztika volt a fő tárgyam, amit matematikusként „kíráztam a kisujjamból”. Habár tanítottam választható tárgyként regionális és település-tudományi alapismereteket is, de az inkább gyakorlatias bevezető jellegű információk átadását jelentette.

Jánossal szorosabb szakmai együttműködésünk és barátságunk 1997-ben kezdődött. Tavasszal meghirdették a felsőoktatásban dolgozók részére a Széchenyi Professzori Ösztöndíjat, ami 4 éven át lényegében megkettőzte az oktatók fizetését. Ekkor már folyamatban volt Szegeden az egyetemi docensi és tanszékvezetői pályázatomb elbírálása, így reménykedhettem a Széchenyi Professzori Ösztöndíj elnyerésében. A pályázathoz két ajánlást kellett mellékelni, az egyikre Enyedi Györgyöt, míg a másikra Lackó Lászlót kértem meg, aki akkor a Regionális Tudományos Bizottság elnöke volt. Február elején, a pályázati határidő előtt néhány nappal ért életem egyik legmegrázóbb élménye... Estefelé csörgött otthon a telefonunk, Lackó Lászlóné hívott fel, hogy a férje diplomatáskájában megtalálták a levelemet és az ajánlás vázlatát, de sajnos már nem tudja befejezni, mert előtte való nap elhunyt szívinfarktuszban... Meg sem tudtam szólalni a döbbenettől, tisztelem és nagyra becsültem Lackó Lászlót és nagyon megrázott a halála. Felhívtam a gyász hírrel Jánost, aki akkor a Bizottság alelnöke volt, szóba került a pályázatomb is, János pedig kérés nélkül rögtön felajánlotta, hogy másnapra megírja az ajánlását, amit meg is kaptam faxon, ez is hozzájárult ahhoz, hogy a pályázatot végül elnyertem.

Ekkortól tehető szorosabb szakmai és baráti együttműködésünk megerősödése. János lett 1997 tavaszán a Bizottság elnöke, 1999 és 2008 között háromszor újraválasztották, mindhárom ciklusban engem kért fel alelnöknek. A bizottság működését és a testületi összejövetelek szervezését, az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályán a regionális tudomány képviselőjét főleg János végezte, nyilván Enyedi György hatékony háttértámogatásával, alelnökként rám kevesebb feladat hárult. De a gyakori találkozások, beszélgetések, telefonálások alkalmat nyújtottak a regionális tudomány hazai megerősödéséről szóló szakmai ’álmódosításokra’, időnként én is szóhoz jutottam...

János kiemelkedő szerepet töltött be a regionális tudomány különböző egyetemeken történő elfogadtatásában, a kapcsolódó tanszékek megalakulásában:

nemcsak több intézményben tartott előadásokat, vállalt bizottsági tagságokat, hanem a pályázatok elbírálásában, doktori cselekményeknél stb. is. Emlékezetes esemény volt, amikor 1998 márciusában, János elnöksége alatt az RTB Szegeden tartott ülésén történt a „Regionális és Alkalmazott Gazdaságtan Tanszék” megalapítása, habár már pár hónapja működött, de a „szakmai keresztelőre” ekkor került sor, többek között Enyedi György és Mészáros Rezső, a JATE akkori rektora részvételével. Formálisnak tűnik utólag egy ilyen esemény, de a szegedi közgazdász oktatókat ez a tudományos ülés győzte meg arról, hogy ez az új tanszék nemcsak egy átmeneti „divatos kitaláció”, hanem komolyan vehető, a tanszéknek van jövője, számíthat a regionális tudomány neves képviselőiből álló szakmai közösség támogatására. Azóta is működik a szegedi regionális tudományi műhely, nemrég ünnepelte 20 éves fennállását.

Az RTB ülésein az 1990-es évek közepétől rendszeresen felmerült, János elnökként is kiemelten fontosnak tartotta és kezdeményezte, hogy egyeztessünk a regionális tudományhoz kapcsolódó ismeretanyagok szerkezetéről, a tantárgyak elnevezéséről, tartalmáról, fogalomrendszeréről stb. Az egyetemeken oktatók egyre inkább érezték ennek szükségét, ezért János kezdeményezésére 1997 novemberében megalakult az RTB Felsőoktatási Albizottsága, amelynek elnöki posztjára engem kért fel, alelnökök Korompai Attila (Budapesti Corvinus Egyetem) és Sántha Attila (Pécsi Tudományegyetem) voltak (Lengyel, 1998). Az oktatók autonómiáját tiszteletben tartva a személyes és szakmai kapcsolatok megerősítését tűztük ki célul, több alkalommal kiadtunk Hírlevelet, vitafórumokat szerveztünk, stb., amelyekben János mindvégig aktív szerepet töltött be.

Jánossal mindketten oktattuk az egyetemen a regionális gazdaságtant, ezért fokozottan éreztük az igényét egy hazai tankönyv megírásának. Időben megcsúszva, több nekibuzdulást követően, több vázlat kidolgozása és egyeztetése után 2004-ben jelent meg közös munkánk „Regionális gazdaságtan” címmel (Lengyel-Rechnitzer, 2004). Ez egy első kísérlet volt a nemzetközi szakirodalom legfontosabb, elfogadott eredményeinek, irányzatainak és modelljeinek bemutatására. Sokat dolgoztunk rajta, így sem lett kifogástalan munka, de úgy vélem, hogy nem volt hiábavaló az erőfeszítésünk, széles körben felhasználták az egyetemeken, napjainkig meghaladja az 500-at a független hivatkozások száma. A közös tudományos publikációk kapcsán többször elhangzott az a poén, hogy az én keresztnevem Rechnitzer...

A regionális gazdaságtan hazai elfogadtatásában, elterjesztésében fontos szerep jutott a tudományos diákköröknek is. Emlékszem, hogy 1998-ban Gödöllőn ült össze az OTDK Közgazdaságtudományi Szekcióját szervező bizottság, amelyen a szegedieket képviselő dékánhelyettesként felvettem, hogy legyen „regionális gazdaságtan” tagozat is. Ezt egyhangúlag elfogadták, de további szervezőmunkát igényelt, hogy a hallgatók pályázzanak regionális gazdaságtani témákkal és elismert oktatók vállalják a lektorálást, valamint a bizottságok munkájában is vegyenek részt. János segítségét kértem, aki ebben aktívan és örömmel vett részt, több tanulmányt lektorált és elvállalta a tagozati zsűri vezetését, nemcsak az első alka-

lommal, 1999-ben Gödöllőn, hanem később is. Az elmúlt két évtizedben sok fiatal jelentkezett a regionális gazdaságtan szekciókba, közülük többen már kollégáink lettek a regionális tudomány különböző szakmai közösségeiben.

János sokat járt Szegedre, előadásokat tartott, doktori védéseken vett részt, konferenciákon és egyéb rendezvényeken rendszeresen előadott. Általában előző este érkezett, hogy legyen időnk beszélgetni, megkóstolni a halászlét, ahhoz illő borokat kortyolgatni és megváltani a világot, ha nem is a mindenséget, de legalább a regionális tudományt. Az egyik alkalommal, talán 2004-ben hiába vártam este, csak éjjel hívott fel telefonon, hogy későn indult el Győről, már Kiskőrösnél járt, amikor a sötétben egy kutya elébe ugrott. Vészfékezés után az autó nem indult el, este szerelőt sem talált, így bevontatták az autót egy kecskeméti szervízbe. Szerencséjére egyik régi barátja Kecskeméten volt főorvos, nála tudott aludni (a hajnalig tartó baráti beszélgetést követően), nem kellett szállodába mennie, másnap reggel az autót pár perc alatt megjavították, állítólag csak egy gombot kellett megnyomni. Akkor jókat nevtünk a „kutyaiútó János” kifejezésen, ami eleinte neki is tetszett...

Jánossal több közös kutatásban vettünk részt, több társszerzős publikációnk, kötetünk született, az építőipari klaszterektől a regionális gazdaságtani tankönyvön át a hazai regionális tudomány két évtizedének az áttekintéséig. Emlékezetes a 2000-ben Enyedi György 70. születésnapjára összeállított tanulmánykötetben megjelent, „A városok versenyképességéről” címet viselő írásunk. Ebben a tanulmányban többek között a megyei jogú városok versenyképességi rangsorát és helyzetét elemeztük, négy típust felállítva: nyertesek, felzárkózók, leszakadók és vesztesek. A sajtó felkapta ezt a tipizálást, a nyertesek nem reklamáztak, de a vesztes típusba sorolt városokban több helyen közgyűlési vita keletkezett, ami viszonylag ritka egy tudományos munka kapcsán. Az újságírók elég sok interjút kértek mindkettőnkől, amelyekben a „fővárosi vízfej”-től kezdve több területi probléma előjött, akkor még jobban bízunk abban, hogy értelmes érvekkel meggyőzhető a döntéshozók... Lehet, hogy érdemes lenne ezt a városi tipizálást megismételni a következő helyhatósági választás előtt?

Jánosnak, a hazai regionális tudomány egyik vezető egyéniségeként alapvető szerepe volt abban, hogy a tudományágunk itthon is „intézményesült”: kutatócsoportok és egyetemi tanszékek alakultak, képzési programok indultak, tudományos publikációs és szakmai fórumok működnek, stb. Mindegyik területen alapvetőt alkotott, a győri tudományos műhely, az egyetemi és doktori képzések, a folyóiratok (a Tér és Társadalom főszerkesztője 1994 és 2010 között), a Magyar Regionális Tudományi Társaság (egyik megalapítója és elnöke 2011 és 2017 között) stb., még felsorolni is nehéz szakmai tevékenységeit. Az Akadémiai Kiadónál 2009-ben elindult „Modern regionális tudomány” könyvsorozatnál mindig számíthattam segítségére, meglátásaira. Együtt szerkesztettük a bevezető kötetet, amely „A regionális tudomány két évtizede” címet viselte és egy korszaknak, az intézményesülésnek állít emléket.

Enyedi Györgyöt mindketten a mesterünknek tartjuk, arra már valószínűleg csak a „bölények” emlékeznek, hogy 60 évesen lemondott a főigazgatói poszt-

járól és nyugdíjba ment, helyet és teret adva a következő generációnak, de haláláig számíthatunk segítségére, bölcs tanácsaira, tapasztalataira, amelyeket utánozhatatlan kedélyességgel osztott meg. János is követi mestere példáját, létrehozta és évtizedekig menedzselte a regionális tudomány „győri modelljét”, napjainkra a következő generáció felkészült arra, hogy átvegye a tudományos kutatások, szakmai fórumok, doktori iskola, stb. működtetését. Biztos vagyok abban, hogy Enyedi Györgyhöz hasonlóan János is segíti tanácsaival, kapcsolataival, ötleteivel a győri műhelyt, de nemcsak őket, hanem a hazai regionális tudományi közösséget is, amelynek kialakulásában elévülhetetlen érdemei vannak.

Sajnos, kevesen vagyunk a „bölények” közül, az RTB eddigi 6 elnöke közül hárman, a Regionális Tudományért díjat elnyert 5 fő közül ketten már eltávoztak és az örök vadászmezőkön „legelésznek”. Ami biztató, hogy a korábban kihálás szélére sodródott európai bölények (*Bison bonasus*) száma újra megnőtt, a lengyelországi Bialowieza erdejében mintegy ezer példányuk éldegél. Remélhetőleg a regionalista bölények (*Bison bonasus regionorum*) létszáma is egyre nagyobb lesz, sok tehetséges fiatal dolgozik a regionális tudományban, Neked is köszönhetően.

Kedves Barátom, lezárult egy sikeres szakasz az életedben és egy új kezdődik, amiben a család, az unokák, a műgyűjtés kerül előtérbe, vagy egy új hobby? Remélem, hogy a regionális tudomány továbbra is komoly szerepet kap, amint abban is biztos vagyok, hogy a regionalisták szakmai közössége mindig elismerően tekint az értünk végzett munkádra.

IRODALOMJEGYZÉK

- Illés I. (1975) *Regionális gazdaságtan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lengyel I. (1994) A telephelyválasztás. In: Rechnitzer J. (szerk.): *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. MTA RKK, Győr–Pécs. 35–68.
- Lengyel I. (1998) Regionális ismeretek oktatása a magyar felsőoktatásban. *Tér és Társadalom*, 1-2, 171-175.
- Lengyel I.-Rechnitzer J. (2000) A városok versenyképességéről. In: Horváth Gy.-Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs. 130-152.
- Lengyel I.-Rechnitzer J. (2004) *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- Lengyel I.-Rechnitzer J. (szerk.) (2009) *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zoltán Z. (1984) *A dinamikus gazdaságföldrajz elmélete*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Rechnitzer János, az alapító atya

Rechnitzer János a Regionális Kutatások Központja győri intézete, valamint a Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola alapítójaként és vezetőjeként rendkívül sok fiatal kutatónak indította el és támogatta tudományos pályafutását. Már egyetlen tudományos intézmény megalapításával is kevés kutató büszkélkedhet, kettő megszervezésével pedig csak rendkívül kivételes esetekben találkozhatunk. Ezen intézményalapítások miatt a győri regionális kutatók joggal mondhatják magukról, hogy „Mi valamennyien Rechnitzer János Köpönyegéből bújtunk ki”.

A regionális tudomány magyarországi intézményesülésének jelentős eseménye, sok szempontból döntő lépése volt a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja 1984-es megalapítása. A pécsi székhellyel létrejövő kutatóintézet részeként 1986-ban alakult meg a MTA RKK Északdunántúli Osztálya, amelynek igazgatója az akkor már jelentős kutatói múlttal és eredményekkel rendelkező Rechnitzer János lett, Enyedi György akadémikus ajánlására. A kutatóintézet már a kezdetektől óriási szerepet játszott a helyi tudományos életben, Győrt, együtt a folyamatosan bővülő Széchenyi István Egyetemmel (akkoriban még Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskolával, majd Széchenyi István Főiskolával) a legfontosabb vidéki kutatóbázisok és egyetemi városok közé emelte. Az intézet fontos szerepet játszott és játszik ma is a város és a térség, a Széchenyi István Egyetem (2002-től Egyetem) életében is.

Az intézet és a főiskola közötti kölcsönösen előnyös kapcsolatok egyik mérföldköveként az RKK 1991-től bekapcsolódott a Széchenyi István Főiskolán 1990-ben elindult közgazdász képzésbe. Az első évfolyam településgazdasági szakirányának induló létszáma 16 fő volt, magam is egyik hallgatójaként akkor ismertem meg Rechnitzer Jánost, amikor Sente Bélával közösen a harmadik félév elején (1991 szeptemberében) tájékoztatót tartottak a szakirány számára. A szakirány RKK-ban dolgozó további oktatói Szörényiné Kukorelli Irén és Lados Mihály voltak. Vendégelőadóként a regionális tudomány számos további jelentős képviselője (köztük Horváth Gyula és Illés Iván) tartott egy-egy órát. A képzés során többek között részt vehettünk több fontos közösségkövacsoló rendezvényen, például egy dél-burgenlandi vidékfejlesztési konferencián, valamint a Rábaköz térségében, Szilban (több napot töltve) a helyi erőforrásokat feltáró, terepbejárásos, interjúkészítős kutatást végeztünk. Számomra ezek az 1992-es események jelentették a kutatóélet kezdetét.

Szaktervezési konzulensemnek mindenképpen Rechnitzer János tanár urat szerettem volna. Professzor úr akkori fő kutatási témája a területi innováció volt, ebből született meg jelentős monográfiája, a „Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk” címmel, 1993-ban. Ennek egy fejezete

foglalkozott a külföldi vállalkozások szerepével, amely az én szakdolgozatom témája is volt. Professzor úr már akkor mondta, hogy az egyetem elvégzése után szívesen látna az RKK-ban, ami végül így is történt, 1997-es kezdettel. Az intézet akkor már a jelenlegi helyén működött, a Liszt Ferenc utcában, immár Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetként, amelyhez egy szombathelyi osztály is tartozott Csapó Tamás vezetésével. Ez a név a 2011-es akadémiai intézeti integrációig volt érvényben.

A győri kutatási és felsőoktatási környezet fejlődése számára újabb mérföldkövet jelentett, amikor Rechnitzer János iskolaalapító vezetésével 2004-ben megkezdte a működését a Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola a Széchenyi István Egyetemen. Az Egyetem vezetésének a támogatásával ezzel a tudományos kutatás és utánpótlás új bázisa épült ki a regionális tudományok és a gazdaság- és szervezéstudományok számára. A Doktori Iskola neve a jogtudomány 2008-as kiválásakor lett a ma is érvényes Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola. Változatos témákat kutatva és módszereket alkalmazva 2021 áprilisáig 128 sikeres védés zajlott le a két tudományágon belül. A Doktori Iskolában végzett hallgatók közül ma már sokan a magyarországi és a nemzetközi akadémiai világ vezető oktatói, kutatói, de az üzleti életben, tudományszervezésben és más területeken is sokan kamatoztatják itt megszerzett kutatási ismereteiket és tapasztalataikat. A Doktori Iskola a szakmai műhelyen túlmutató emberi közösség is, amelynek kovácsolásához sokféle közösségszervező programmal járult hozzá iskolavezetőként Rechnitzer professzor úr.

Rechnitzer János, a dinamikus egyéniségű, kiváló szervezőképességgel, szakmai tudással rendelkező, fáradhatatlan professzor úr nyugdíjba vonulása után a doktori iskolavezetői stafétabotot pályázatom alapján én, egykori tanítványa vehettem át. Professzor úr változatlanul aktív részese a Doktori Iskolának, az egyetemi, kutatói közösségnek. Professzor úrnak köszönöm az Iskola érdekében kifejtett munkáját. Igyekszem legjobb tudásommal szellemiségét megőrizni, továbbfejleszteni, a színvonalat megtartani, sőt növelni.

Professzor úrnak nyugdíjas éveire jó egészséget, tartalmas pihenést, műkincesk, festmények gyűjtésében sok örömet kívánok, szerető családjá körében.

Gondolatok a hátszágból

Rechnitzer János Professzor Úrral közel 20 éve dolgozom együtt, előbb az MTA RKK Nyugat-magyarországi Intézetében (2002–2010), majd később a Széchenyi István Egyetemen (2010-től). Professzor Úr gazdag szakmai életútját, szerteágazó tevékenységeit a kutatási, tudományszervezési és oktatási vonalon volt lehetőségem támogatni, s ezáltal értékes tapasztalatokat szerezni a kutatói világban, a kutatói világról. Rögtön a mély vízbe kerültem, egyik kihívás jött a másik után, s így megszámlálhatatlanul sok lehetőséget kaptam a kreativitásom és a problémamegoldó képességem alkalmazására, fejlesztésére. Professzor Úr mellett a háttérben megéltem a doktori iskola alapítását, akadémikus jelöléseit, és témavezetése mellett szereztem PhD fokozatot. Fokozatosan bekapcsolódtam a Regionális gazdaságtan, a Területi politika és Az EU regionális politikája című tantárgyak oktatásába, tananyagának fejlesztésébe.

Rengeteg munkával nagy projekteket valósítottunk meg, vittünk sikerre. Emlékszem a Regionális gazdaságtan című könyv szerkesztésére (2004), Professzor Úr tv felvétellel egybekötött, nagy sikerű Mindentudás Egyeteme (2005) és MindenTanulás (2008) előadásának szervezésére. Társszerzőként jegyezzük a *Humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben* (2005) és a *Területi politika* (2011) című könyveket. Az Uniregio projekt (2005–2007) keretében osztrák partnereinkkel (IFF Wien, Donau Universität Krems) az egyetemek határ menti együttműködését, nemzetközi kapcsolatrendszerét, regionális szerepét vizsgáltuk; a kutatás eredményeiből egy magyar (Unirégió – Egyetemek a határ menti együttműködésben, 2007) és egy német nyelvű (Uniregio. Universität in der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit, 2007) kötetet szerkesztettünk. A hazai és uniós pályázatok mellett a piaci szereplők igényeinek, megbízásainak megfelelő kutatásokat is folytattunk.

Az egyetemen a Járműipari és Térgazdasági Kutatócsoport (JÁTÉK) kerekei között a járműipar társadalmi, gazdasági és települési feltételeit, valamint a beszállítói hálózat szerveződését vizsgáltuk. A kutatás eredményei két magyar nyelvű (Járműipar és regionális versenyképesség, 2012; A járműipari beszállítói hálózat Kelet-Közép-Európában és Magyarországon, 2012) és egy angol nyelvű (Vehicle Industry and Competitiveness of Regions in Central and Eastern Europe, 2012), általunk szerkesztett könyvben jelentek meg. A kutatásokat finanszírozó európai uniós pályázatok elvárásainak megfelelően, jelentős hangsúlyt fektettünk a kutatási eredmények hazai és nemzetközi disszeminációjára, rangos hazai és külföldi konferenciákon való előadására.

Professzor Úr mindig jó érzékkel találta meg azokat az új kutatási témákat, irányokat, amiben van fantázia, amivel érdemes foglalkozni. Kutatói csapatával

ennek szellemében vágott bele az önvezető járművek gazdasági és társadalmi hatásainak felderítésébe (2017–2020). A projekt eredményeként született meg az *Önvezető járművek világa* című könyv, amelynek első (on-line) változata 2021 tavaszán jelenik meg az Akadémiai Kiadó gondozásában.

Bár emberileg, értékrendünket tekintve meglehetősen különbözőek vagyunk, a siker titkát a mindkettőnket jellemző szakmai kíváncsiságban, a cél- és eredményorientáltságban, valamint a kutatás, a kutatói hivatás szeretetében vélem felfedezni, amihez az akadémiai környezet, a kollégák jelenléte és együttműködése is hozzájárult. Mindig szeretettel gondolok vissza az akadémiai intézetben eltöltött évekre, az ott megtapasztalt csapatmunkára, együttműködésre és támogató környezetre. Az eredmények eléréséhez ugyanakkor toleranciára, lemondásokra és kompromisszumokra is szükség volt. Összességében biztosan állíthatom, hogy a közös munka során életre szóló élményeket szereztem. Köszönettel tartozom azokért a lehetőségekért, projektekért, amelyekben a kutatói pályám építése során alkalmam volt részt venni. A megszerzett tudást, tapasztalatot a saját elveimnek megfelelően tovább viszem, és hasznosítom. Professzor Úrnak jó egészséget és sok aktív, alkotásban gazdag évet kívánok, családjá és kollégái körében.

Bon Voyage, Professor Úr!

„Isten éltesse Professor Urat! Isten éltesse a Doktori Iskolát!” Rechnitzer Professor Úr oly sokszor hangoztatott, a doktori iskolai berkekben mintegy szállóigévé vált mondatával köszöntöm most Professor Urat tevékeny nyugdíjas éveinek megkezdése alkalmából.

Professor Úr munkássága előtti tiszteletemet, elismerésemet, és iránta tanúsított hálámat egy személyes történettel szeretném kifejezni.

2008 szeptemberében az első doktori iskolai óránkon osztotta meg velünk Professor Úr egyik (élet)bölcsességét, mely szerint mi nem vagyunk mások, mint hajók az élet tengerén, amelyek a kikötőből rendszeresen kihajóznak, kalandoznak, találkoznak más hajókkal, ideiglenesen más kikötőkben is lehorgonyoznak, de végül mindig az eredeti kikötőbe térnek vissza. Akkoriban, fiatalon, talán kissé naivan, bevallom, nem értettem e mondandó lényegét, ám évek múltával, amikor szakmai pályám és magánéletem során is döntések elé kerültem, azt mondhatom, hogy megértettem, mert végül mindig a kiindulópontot, a kikötőt választottam. Egy ilyen kikötőt, biztos pontot teremtett Professor Úr is szeretett városában, Győrben, a Széchenyi István Egyetemen, a Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolát, illetve annak jogelődjét, a Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskolát. Bátran mondhatom, hogy többünk szakmai útja indult innen és kanyarodott vissza többször is a Doktori Iskolába, Professor Úrhoz, aki atyai gondoskodással és figyelemmel fordult mindenkori hallgatói felé, megismertette őket, bennünket a regionális tudományok szépségével és izgalmas oldalával, de megláttatva velük, velünk azt is, amit a tudományos életbe való belépés és a tudomány iránti elköteleződés jelent.

Ezúton köszönöm azt a szavakkal kifejezhetetlen és mérhetetlen támogatást, segítséget, szakmai és nem szakmai útmutatást, amelyet a doktori iskolai éveim alatt és azt követően is kaptam. Egyúttal kívánom, hogy tudását még hosszú ideig kamatoztassa mindnyájunk javára. Jövőbeli céljaihoz és feladataihoz sok sikert, erőt, és jó egészséget kívánok!

Végül pedig szeretettel kívánom, hogy Professor Úr az élet tengerén való sikeres és izgalommal teli hajózást követően megpihelve, elégedetten térjen vissza a kikötőbe!

Bon voyage, Professor Úr!

KÖNYVISMERTETŐK

Rechnitzer János: A területi tőke a városfejlődésben. A GYŐR-KÓD

Győrnek és térségének a magyar történelem során mindig meghatározó és kiemelkedő szerepe volt. A 750 évvel ezelőtt királyi várossá vált település történelmi gyökerei egészen a római korig nyúlnak vissza, amikor Arrabona néven római kori város és táborhely működött a ma 130 ezer fős megyei jogú város, Győr területén. A 20. század során iparvárossá fejlődött Győr, amely az elmúlt évszázadban szerzett jelentős gazdasági és ipari előnyét és szerepét nemcsak megőrizni, hanem növelni is tudta, így a hazai modernizáció egyik sikeres településének tekinthető. Rechnitzer János Professzor Úr 2016-ben megjelent *A területi tőke a városfejlődésben. A GYŐR-KÓD* című monográfiájában a sikerváros fejlődési folyamatait bemutatva, a főbb városfejlődési tendenciák ismertetésével értelmezi az olvasó számára a területi tőke elemeit (1. gazdasági, 2. társadalmi, 3. kulturális).

A területi tőke mint koncepció elméletének a megjelenése a modern regionális tudományterület terminológiai rendszerében a 2000-es évek elejére datálódik (Jóna, 2013), fókuszában a helyi (területi) versenyképességet meghatározó materiális és immateriális tőkeelemek vizsgálata áll. A könyv legfőbb jelentőségét abban látom, hogy a szerző jó érzékkel építette fel Győr történetiségének a bemutatását, a város fejlődési szakaszait (történetét) a területi tőke elméletre. Ezáltal válik a könyv mintegy multifunkcionálissá, mint várostörténeti kalauz, városi történelemkönyv, gazdaságtörténeti tankönyv, módszertani ismertető és nagyvároskutató szakkönyv. Így a célközönsége is szélesebb, mert kiváló és hasznos olvasmány lehet azoknak, akik csak érdeklődnek a városfejlődés és Győr történetisége iránt és azoknak is, akik már komolyabb ismeretekkel rendelkeznek a témában és egy potens hazai város példájának a segítségével jobban el kívánnak mélyedni az elmúlt 3 évtized gazdasági, társadalmi és kulturális folyamataiban, Győr jövőjének alakulásában.

2016-ban, a monográfia megjelenésekor, egy fáradhatatlan kutató-professzor képe rajzolódik ki, aki 2 évvel korábban elnyerte a *Győr Megyei Jogú Város Díszpolgára* címet és ekkor talán még nem is sejtette (de biztosan remélte), hogy a következő évben elnyeri az Akadémiai díjat (MTA, 2017) is. A szerzőnek csak a 2016-os évben 12 közleménye jelent meg, közöttük található a jelen recenzió tárgyát képező könyv is. Az MTMT adatbázisa szerint az összes közleményeinek a száma ekkor már meghaladta a 400-at, ami már önmagában ritkaságszámba megy.

A könyv szerzője, Prof. Dr. Rechnitzer János (1952), közgazdász, egyetemi tanár, az MTA doktora, aki egyszerre regionális kutató, tudományos tanácsadó, tudományos intézet alapító, alapítványi és tudományos társasági elnök, szerkesz-

többbizottság elnök, tiszteletbeli doktor, műgyűjtő. 2009 óta a *Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkereszt* kitüntettetje. Tudományos munkásságának kezdete 1975-től számítható, az elmúlt több mint 45 év munkássága – és a remélhetőleg még előtte álló évtizedek –, gazdag szellemi anyag. Az eddigi munkásságának az eredményei elismerésre méltóak, az MTMT nyilvántartása szerint az összes közleményének a száma 463, a hivatkozások összesen pedig 3 371. A tudományos folyóirat cikkeinek a száma 101, 57 könyv elkészülésében segédkezett, 22-nél szerzői, 35-nél pedig szerkesztői minőségben, Hirsch indexe 22^[1]. Témavezetőként eddig már több mint 30 hallgatója szerzett PhD (vagy kandidátus) fokozatot.

A területi tőke mint kategória megjelenése és bevezetése azért is tekinthető kiemelkedő fontosságúnak, mert a korábbi kutatások mérései csak a materiális javakat mint közgazdaságtanilag könnyen mérhető változókat definiálták és elemezték. A területi tőke egy olyan komplex gyűjtőfogalom, amely segítségével vizsgálni lehet a gazdasági térszerkezet mélyebb összefüggésrendszerét és vonzóképességét is. Meglátásom szerint a területi tőkének még mindig nincs egy általánosan elfogadott és kiforrott meghatározása, a különböző szerzők definíciós kísérleteivel találkozhatunk, amelyek különböző fogalmi modellekkel és eltérő tőkeelemekkel „operálnak” gyakran jelentős átfedésekkel. A könyv azonban lényegesen több ennél, illetve ezeknél, túlmutat a területi tőke fogalmi elemeinek osztályozásán, definíciós kísérletein, a különböző módszertani eljárások sajátosságainak bemutatásán.

A könyv elsődleges feladata és témája, mondhatni a küldetése, Győr fejlődési folyamatainak a bemutatása, a városfejlődési tendenciák én azok gazdasági, társadalmi és kulturális összefüggéseinek az ismertetése és magyarázata. A GYŐR-KÓD a szerző olvasatában egy olyan hatásrendszer együttes, amely a város sikeres működéshez szükséges, ennek a megfejtése áll a középpontban.

Az első fejezet – *A területi tőke és a város* – egy szakmai megalapozó rész, amelyben megtörténik az alapfogalmak ismertetése, a területi tőke értelmezése és módszertana. A 9 elemes Camagni-modell segítségével bemutatásra kerülnek a területi tőke alapjai. Megjelenítésre kerülnek a tőkefajták és tartalmak, a társadalmi tőke dimenziói és a társadalmi-kulturális-gazdasági tőke dimenziói és funkciói. Megismerhetjük a területi tőke és a siker kapcsolatát és összefüggéseit, és választ kapunk arra is, hogy mi lehet egy település sikerének a titka, milyen hatásrendszerek együttese szükséges ehhez.

A második fejezet – *A fejlődési pálya a késő középkortól a rendszerváltozásig* – Győr város történeti áttekintése 1564-től kezdődően egészen 1990-ig, a jelenlegi sikert megalapozó tevékenységek és események bemutatása. A szerző kiválóan mutatja be a hűbéri rendszer megszűnésével új lendületet kapó város fejlődését és az 1800-as évek elején a városi terek átalakulását. Szemlélteti Győr növekedési pályára állását, amely elvezetett oda, hogy a napóleoni háborúk után Győr

[1] A 20-at meghaladó Hirsch index már nemzetközi viszonylatban is figyelemre méltó teljesítmény.

gabona, majd a későbbiekben állatkereskedelmi központtá vált. A növekedés kulcsa az volt, hogy akkoriban felismerték, hogy a *közlekedés fejlesztése egy kiváló gazdasági hajtóerő* lehet. Ez napjainkra is igaz, sőt, már komoly versenyelőnyt is jelent. A robbanásszerű iparosítás és iparosodás hatására, az 1940-es évek elejére Győr az ország második legjelentősebb ipari központjává vált. A létrejött ipartelepek és gyárak komplex innovációs rendszert képviseltek, a városi gazdálkodás pedig egyre racionálisabbá vált.

A harmadik fejezet - *Pozíció a térszerkezetben és a városhálózatban* - végig vezeti az olvasót a nagyvárostól a funkcionális város térségig, és bemutatja az európai városfejlődés és versenyképesség fokozatait, a nagyvárosok funkcióit és a településhálózat jellemzőit. Kiemelt résznek gondolom a fejezetben, *A járműipari központok Győr nagytérségben* ábrát és a *Győr vállalkezési aktivitásának* bemutatását.

A negyedik fejezetben - *A gazdasági tőke* - a szerző nagy részletességgel és szemléletes példák segítségével mutatja be Győr gazdasági szerkezetének átalakulását és annak meghatározó irányait. Az 1990-es évek elején kezdődő privatizációnak voltak nyertesei és vesztesei is, voltak „privatizációs sikerek és romok” is. Részletesen megjelenik a „Rábagyár, mint átalakított zászlóshajó”, az eltűnt győri textilipar és az 1993-ban indult AUDI Motor Hungária Kft. sikertörténete is. A különböző gyárak különböző stratégiával és módszerekkel, kisebb-nagyobb sikerekkel törekedtek az új éra elvárásainak megfelelni. Az *AUDI beágyazódása a helyi társadalom életébe*, pozitív szerepe és hatása Győr életében. Rendkívül izgalmas, ahogy a szerző szemlélteti azt, hogyan lett az AUDI a legnagyobb helyi szponzor.

Az ötödik fejezet - *Társadalmi tőke, emberek és viszonyok* - tulajdonképpen a *győri társadalom áttekintő képének a felrajzolása*. Őriási adattömeget kapunk a népesség, migráció és iskolázottság időbeli alakulásáról, miközben megismerhetjük a napjaink társadalmi tereit is. A fejezet egyik legfontosabb részének gondolom „*Az egyenlőtlenségek a győri társadalomban is újratermelődnek*” (Rechnitzer, 2016, 161) idézetet, mert ez rávilágít arra, hogy bár komoly előre lépések történtek az elmúlt évtizedekben abba az irányba, hogy Győr egy gazdag és élhető város legyen, azonban még maradtak „gyerekbetegségek”. Tehát, a jólét, jól-lét és a tudatos tervezés ellenére is, még vannak komoly, megoldatlan társadalmi kérdések. Külön öröm volt számomra, hogy a jövőbeli irányokról és trendekről is olvashattam.

A hatodik fejezet - *A kulturális tőke, élet a városban* - bemutatja a városi életet és annak a sajátosságait, a lakótereket és a kultúra tereit (pl. múzeum, színház, balett, levéltár stb.). Bemutatásra kerülnek a fogyasztás terei is, köztük az üzletláncok, kereskedelmi hálózatok, szállásférőhelyek és a banki és pénzügyi szolgáltatások is. A kulturális szokások és rendezvények, a polgárok városképe és a helyi identitás megjelenítésével bárki könnyedén bele tudja magát képzelni abba, hogy milyen lehet győrinek lenni, milyen lehet az élet Győrben. Ehhez még közelebb visz az anyagi lét és a háztartások felszereltségének az ismertetése.

A hetedik fejezet – *Városfejlesztés tervei és eszközei* – bemutatja Győr város fejlesztésének főbb stratégiai elemeit és azok kapcsolatát, a városi fejlesztéspolitikai rövid- és középtávú elképzeléseit és magát a városfejlesztési tervezési körülményeket is. Bemutatásra kerülnek a különböző területfejlesztési koncepciók és országos fejlesztési irányok. A lényeg azonban továbbra is az, hogy *a stratégiai célok nem változtak*: „*Modern gazdaság - Modern város, Győr, a regionális központ misszió.*” (Rechnitzer, 2016, 215) Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a város arculata folyamatosan változik és rendkívül innovatív. Külön figyelmet érdemelnek *A Local Agenda 21 kiemelt célkitűzései* és a *Gazdaságfejlesztés keretei és intézményei* részek, ezek jelentik a 21. századi Győr válaszait a jövő kihívásaira.

A nyolcadik fejezet – *A KÓD megfejtése* – a könyv címében is szereplő kulcsszó, a fő mondanivaló, azonban nem dőlhetünk hátra elégedetten, mert a szerző mindjárt a fejezet elején megadja a kérdésre a választ, miszerint, „*Nem találtuk meg a területi fejlődés kódját feltörő gépet, a RENIGMA-t.*” (Rechnitzer, 2016, 235) Bár magának a városnak a fejlődési pályáját megkísérelte a szerző felírni, azonban nem tudott (mert nem tudhatott) eljutni annak a teljes körű és pontos leírásához. Bár a fejlődés pontos kódja továbbra is rejtve maradt, azonban az elemei, tényezői, főbb jellemzői és a sajátosságainak a legfontosabb ismérvei leírásra, mondhatni megfejtésre kerültek. A végeredményig ugyan nem tudtunk eljutni, azonban mindenképpen előre lépésnek tekinthető, hogy közelebb kerültünk a jellemzésükhöz. Rechnitzer Professzor Úr szerint a siker titka a mindenkori győri polgárok és vállalkozások gondolkodásmódjában, cselekedeteiben, illetve működésében keresendő. Mindenképpen kiemelném még a fejezet legvégén szereplő, szerző által szerkesztett *Győri tudásrégió intézményi modelljét*, a *Quadruple Helixet*, a négyes csavart, amelyben a gazdaság, tudástér, kormányzás és közösség négyesének az együttműködése megalkotja a jelenlegi győri modellt, amely aztán számos szerző további kutatásainak alaptézisévé vált.

Összefoglalva, a monográfia Győr város múltjával, jelenlegi gazdasági, társadalmi és kulturális tőkéjével foglalkozik, bemutatva a *városvezetés rövid- és középtávú terveit* is, a város karakteréből fakadó lehetőségekkel együtt. A felhasznált elemzési módszerek tekintetében rendkívül szerteágazó a könyv, a primer és szekunder adatforrások egyaránt nagyszámban megtalálhatóak benne, a szerző kiválóan hasznosítja a korábbi kutatásainak az eredményeit, 15 korábbi közleményét is meghivatkozva. A téma szempontjából más szerzők munkássága is megjelenik a műben. A monográfia kiválóan illeszkedik a hasonló témájú könyvek, közlemények és kiadványok rendszerébe, annak meghatározó, irány-, illetve mértékadó eleme. A kutatás elméleti alapjai magunkban foglalják a több mint 100 meghivatkozott hazai szerzőnek a regionális kutatások négy és fél évtizede alatt elvégzett munkáját és erőfeszítéseit.

A 2016-ben megjelent könyv témaválasztása még napjainkban is több mint aktuális, mondhatni virágkorát éli. A Professzor Úr a tőle már – korábbi munkáiban is – megszokott maximalizmussal végezte a munkáját a jelen könyv megírása során is. A monográfiára pozitív értelemben rányomta a bélyegét

a szerző innovációk területi összefüggéseit fókuszba helyező gondolkodásmódja, egy „a regionális tudomány világában felnőtt” kutatóé. A korábbi kutatási eredmények bemutatása rendkívül szemléletes és részletes, az alkalmazott módszerek a kor és a szakmaiság szempontjából jelentősen túlmutatnak a kapcsolódó egyéb szakirodalmak jelentős részén.

A szerző kreatív megoldásai, kutatási aspektusai és egyéni megközelítésmódja, nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a mű egyszerre tud tankönyvként és irányadó tudományos munkaként funkcionálni, amiben a téma szaktekintélyeinek számító kollégái is biztosan találnak szakmai értelemben vett újdonságot.

Az előzőleg leírtakat összegezve, Rechnitzer János *A területi tőke a városfejlesztésben*. A *GYŐR-KÓD* című könyvének igazi nagyságát és tudományos jelentőségét abban látom, hogy azon túl, hogy ő is meglátta, hogy a területi tőke több tőkeösszetevőt foglal magában, amelyek illeszkedése és tagolódása rendszer szerűen történik, még kiválóan meg is tudta mutatni az elemek közötti összefüggéseket és a közöttük ható erőket és erőviszonyokat.

A szerző részletesen ír a rendszerváltozás utáni folyamatokról, ezeket a már korábban említett gazdasági, társadalmi és kulturális tőkeelemek aspektusai-ból, illetve összefüggéseiben vizsgálja, nagy mértékben a korábbi kutatásaira is támaszkodva. A *GYŐR-KÓD* megfejtése érdekében elemzésre kerültek a városfejlesztési tervek és elképzelések, keresve azokban az előző mondatban is megnevezett „tőkehármas” megjelenését, kialakulását és hatásait, fókuszálva azok alakításának irányaira és módozataira. Egyet értek a szerzővel, miszerint a három tőkelem közül a kultúra az, amiben még a legnagyobb fejlődési potenciál van. A győri modellből mindenki tud tanulni, hiszen általánosítható és korlátozottan leképezhető az élet más területeire és az ország más városaira is.

IRODALOMJEGYZÉK

- Jóna Gy. (2013) A területi tőke fogalmi megközelítései. (Conceptual approaches to territorial capital). *Tér és Társadalom*, 27, 1, 30-51. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.27.1.2449>
- Rechnitzer J. (2016) *A területi tőke a városfejlesztésben*. A *GYŐR-KÓD*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

INTERNETES FORRÁSOK:

- Akadémiai elismeréseket adtak át az MTA 188. közgyűlésén. (MTA, 2017. május 8.) <https://mta.hu/kozgyules2017/akademai-elismereseket-adtak-at-az-mta-188-kozgyulesen-107676> Letöltve: 2019. 11. 02.
- A TERÜLETI TŐKE A VÁROSFEJLŐDÉSBN - A GYŐR-KÓD CÍMMEL MEGJELENT DR. RECHNITZER JÁNOS ÚJ KÖNYVE. <https://rkt.sze.hu/a-teruleti-toke-a-varosfejlodesben-a-gyor-kod-cimmel-megjelent-dr-rechnitzer-janos-uj-konyve> Letöltve: 2019. 10. 28.

Horbulák Zsolt: Dél-Szlovákia gazdasága a normalizációs időszakban (1969–1989). Selye János Egyetem, Komárom, 2020

Horbulák Zsolt, a szlovákiai magyar társadalomkutatók középső nemzedékének egyik kiemelkedő képviselője két szlovák nyelvű monográfiáját követően immár harmadik monográfiáját jelentette meg, ezúttal magyar nyelven. A szerző a pozsonyi Comenius Egyetemen végzett történelem-magyar szakon, majd diplomát szerzett a Pozsonyi Közgazdaságtudományi Egyetemen is. A regionális tudományokhoz a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolában végzett tanulmányai alatt került közel. Korábbi regionális tudományhoz kötődő tanulmányaiban Dél-Szlovákia mai helyzetét elemezte, majd 2018-ban felvázolta Szlovákia regionális gazdaságtörténetét is (Horbulák, 2018). Figyelme most egy olyan korszak felé irányult, amely mindezig a kevésbé feldolgozottak közé tartozik.

A rendszerváltozás, a bársonyos forradalom után, Csehszlovákiában ismét lehetőség nyílt Dél-Szlovákia, illetve a felvidéki magyarság nyelvi, történeti, néprajzi, szociológiai, valamint gazdasági jelenének, illetve múltjának szabad, minden kötöttség nélküli kutatására. A munkát jelentős mértékben segíti, hogy a feladatot már önálló, szakosodott szlovákiai székhelyű magyar intézmények keretében lehet végezni, miközben a munkába szlovákiai szlovák és magyarországi tudományos műhelyek is bekapcsolódnak. A szlovákiai magyar tudományos műhelyek között meg kell említeni a somorjai székhelyű Fórum Kisebbségkutató Intézetet, a komáromi Etnológiai Központot vagy a Selye János Egyetemet, de nem szabad megfeledkezni a nagyszámú, elsősorban értékmegőrzéssel foglalkozó intézményről sem. A témában megjelent munkák leginkább ezen intézetek által kiadott szakfolyóiratokban és könyvekben látnak napvilágot, de az anyaországi folyóiratok is lehetőséget biztosítanak az eredmények közzlésére.

A felvidéki magyarsággal foglalkozó kutatások jelentős része a nemzetrész jelenlegi helyzetének a vizsgálatára összpontosít, de a történelem, kiemelten az 1918 utáni korszak is gyakori tárgya a kutatásoknak. Napjainkban már több átfogó munka jelent meg a témáról. Közülük ki kell emelni a Horváth Gyula szerkesztésében megjelent *Dél-Szlovákia* című kötetet (2004-ben jelent meg), a Fazekas József – Hunčík Péter szerkesztette *Magyarok Szlovákiában (1989-2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltozástól az Európai Unió csatlakozásig* című munkát (ami szintén 2004-ben jelent meg), illetve a Lelkes Gábor által készített összefoglalást, amely *Régiók és gazdaság* címmel jelent meg 2008-ban.

A nemrég megjelent kötet, Dél-Szlovákia gazdasága a normalizációs időszakban (1969–1989) egy interdiszciplináris munka, amelynek a fő összekötő kapcsa a szlovákiai magyarság helyzetének alakulása, lévén Dél-Szlovákia a múltban is és ma is magyarok által lakott terület. A normalizáció vagy máshogyan Gustav Husák (Született Huszák Ágoston, Pozsonyhidegkút, 1913-ban) szlovák kommunista vezetőről, a Csehszlovákia Kommunista Pártja főtítkáráról elnevezett husáki időszak Csehszlovákia egyik sajátos korszaka. A prágai tavasz után az ország belpolitikája egészen más irányba fordult, mint Lengyelországé vagy Magyarországé. Csehszlovákiában 1969-ben egy neosztálinista politikai garnitúra került hatalomra, amely egészen a kommunizmus bukásáig, 1989-ig nem mutatott hajlandóságot a reformokra. A rendszer politikai stabilitásának a fenntartásához nagymértékben járult hozzá az ország gazdaságának az ereje, továbbá az, hogy a lakosságnak képes volt a keleti blokkon belül az egyik legmagasabb életszínvonalat biztosítani.

A szerző könyvében alapvetően két forrásra támaszkodik: levéltári dokumentumokra és statisztikai adatokra. Az Ipari, továbbá a Mezőgazdasági és Élelmezési Minisztérium dokumentumai alapján mutatja be, hol, mikor, milyen összegű beruházásokat valósítottak meg, azok milyen mértékben növelték a foglalkoztatást a vizsgált térségben. A regionális, járási szintű statisztikák olyan alapindikátorokra is megvannak, mint az ipari termelés, lakásépítések vagy a fizetések nagysága. A korszak statisztikájának érdekessége a természetes mutatók és a részletes mezőgazdasági mutatók sokasága, az értékbeli, aggregált mutatók kevésbé elterjedt volta. A munka egy adott földrajzi terület, tizenhárom dél-szlovákiai járás aggregált adatait mutatja be, illetve hasonlítja össze a szlovák országos átlaggal.

A szerző tizenegy fejezetben mutatja be a témát. A szakirodalmi kitekinetés után a korszak Csehszlovákiájának a gazdaságáról kapunk általános képet. Ezután Dél-Szlovákia meghatározásának, lehatárolásának izgalmas kérdése kerül terítékre. A feladat nehézségét az adja, hogy a régió közigazgatásilag sohasem volt elkülönítve, és hol kisebb, hol pedig nagyobb mértékben az a tendencia érvényesült, hogy a létrehozott közigazgatási egységeken, járásokon belül a magyarság aránya minél kisebb legyen. A közigazgatási változásokról jól nyomon követhetően tájékozódhatunk. A szerző nagyon alaposan mutatja be a korábban született munkákban használt, illetve kialakított déli régiókat is, azok lehatárolási elveit, így a már említett Horváth Gyula szerkesztette Dél-Szlovákiát is, amely 15 968 négyzetkilométerre, 16 járásra terjedt ki, 2001-ben 33,1%-os magyarság részarányal. A szerző Dél-Szlovákiát ennél kicsit szűkebben definiálja, alapvetően a magyarok által lakott vidékkel azonosítva tizenhárom járás adataival dolgozik: Pozsony-vidéki, Dunaszerdahelyi, Galántai, Komáromi, Nyitrai, Érsekújvári, Lévai, Nagykürtösi, Losonci, Rimaszombati, Rozsnyói, Kassa-vidéki, illetve Tőketerebesi. A következő fejezet a szlovákiai magyarság népesedési adatait mutatja be, majd az ötödik fejezet a településszerkezettel foglalkozik.

Konkrét gazdasági kérdéseket a hatodik fejezet tárgyal. Ebben az áttekintésben a régió sajátosságait ismerjük meg, amelyek között szerepel egy rövid, a szocializmus idejére vonatkozó történeti kitekintés, az ipari központok, a legnagyobb üzemek, a legfontosabb szektorok és közlekedési infrastruktúra felsorolása, illetve bemutatása. A fejezetben a környezetszennyezés problémájának külön alfejezet jutott, ahogyan a közlekedésnek és a mezőgazdaságnak is. Az iparosítás a nagyvárosok szlovákosításának az egyik eszköze is volt. Kassa lakosságának 1945-ben a 40%-a még magyar volt, 1980-ban már csak 4%-a. Az elszlovákosítási folyamatból a Kelet-szlovákiai Vasmű létrehozása is kivette a részét.

A prágai tavasz heteiben a felvidéki magyarság lehetőséget látott arra, hogy tevékenyen alakítsa sorsát, és nyíltan megfogalmazta a gazdasággal, szülőföldje anyagi gyarapodásával összefüggő elképzeléseit. Erről a hetedik fejezetben lehet olvasni. A következő két fejezet az ipar néhány ágazatát és a mezőgazdaság legfontosabb beruházásait, illetve a kibocsátását mutatja be. A tizedik fejezet a szlovákiai magyarság Magyarországhoz fűződő gazdasági kapcsolatairól szól, az utolsó pedig a két szomszédos ország gazdasági együttműködését vázolja fel, ami a déli régióban realizálódott.

A sok színes térképet tartalmazó kötet értékes alkotás, amely várhatóan évtizedekig hivatkozási alap lesz nemcsak a térség, hanem a Kárpát-medence huszadik századi területi folyamatait vizsgáló kutatók számára is.

IRODALOMJEGYZÉK

- Horbulák, Zs. (2018) *Regionálne hospodárske dejiny Slovenska. Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov*. Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, Trenčín.
- Horváth Gy. (szerk.) (2004) *Dél-Szlovákia*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- Fazekas J.-Hunčík P. (szerk.) (2004) *Magyarok Szlovákiában (1989-2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltozástól az Európai Unió csatlakozásig*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Kiadó, Somorja-Dunaszerdahely.
- Lelkes G. (2008) *Régiók és gazdaság. Magyarok Szlovákiában V. kötet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

SZERZŐINK

DEÁK ISTVÁN: PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Regionális Tudományi Program; Ellátásilánc igazgató, MOBILBOX Konténer Kereskedelmi Kft., E-mail: deaki1979@gmail.com

Deák István a Széchenyi István Egyetem Regionális Tudományi Doktori Programjának hallgatója, és a szigetszentmiklósi MOBILBOX Konténer Kereskedelmi Kft. ellátásilánc igazgatójaként dolgozik. A szerző közgazdász, logisztikai és raktározási szakértő és vezető, több mint 13 éve tölt be különböző menedzsment pozíciókat a logisztika területén. István a veszprémi Pannon Egyetemen szerzett Master of Business Administration (MBA) közgazdász MSc diplomát és közgazdász MSc diplomát Vezetés és Szervezés, illetve MSc diplomát Ellátásilánc menedzser képzéseken. Ezen túlmenően CSR menedzsment-vállalati felelősségvállalás szakközgazdász végzettséget is szerzett a Budapesti Metropolitan Egyetemen. Fő kutatási területei a CSR, a fenntarthatóság és a globalizáció, ugyanakkor vizsgálja a környezetben és a társadalomban zajló különböző társadalmi jelenségek kialakulását és következményeit is. 2012 óta foglalkozik cikkek és publikációk írásával, napjainkig 10 publikációja jelent meg.

PROF. DR. HABIL DUSEK TAMÁS: egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, E-mail: dusekt@sze.hu

Dusek Tamás a Gazdasági Elemzések tanszékvezetője és a Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola vezetője a Széchenyi István Egyetemen. Főszerkesztője a Statisztikai Szemlének és a Hungarian Statistical Review-nak, négy további akadémiai folyóirat szerkesztőbizottsági tagja. Főbb kutatási témái leginkább a területi statisztika módszereihez, a regionális tudományhoz, ismeretelmélethez, elmélettörténethez kötődnek. Több mint 150 tudományos publikációja jelent meg és több mint 100 tudományos konferenciaelőadást tartott.

DR. HORVÁTH-CSIKÓS GABRIELLA, PHD: nyelvtanár, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, E-mail: Horvath.Csikos.Gabriella@uni-mate.hu

Horváth-Csikós Gabriella 2012 óta oktat a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetemen; először az Operatív Szaknyelvvoktatás- és Vizsgaközpontban, majd a Gazdaság- és Társadalomtudományi Karon, jelenleg pedig az Idegennyelvi Intézetben. A tudásmenedzsment és tudásmegosztás kérdésköre mindig is egy kiemelten hangsúlyos terület volt számára. Gabriella a 2019-ben a Word Science Forumon bemutatkozott GiLE Alapítványnál (Global Institute for Lifelong Empowerment)

tanácsadó. Az alapítvány tréningeket, workshopokat szervez, podcastokat hirdet témáját tekintve elsősorban a XXI. század oktatásmódszertanát, a soft skillek munkaerőpiacon betöltött fontos szerepét hangsúlyozva és hirdetve.

DR. HABIL JUHÁSZ TÍMEA: vezető kutató, Budapest Gazdasági Egyetem, E-mail: juhasz.timea@uni-bge.hu

Juhász Tímea 2019 óta oktat és kutat a Budapest Gazdasági Egyetem Külgazdasági Karán; számos kutatásban vesz részt hazánkban és külföldön. Az egyetemen a SAP tantárgyért felelős. Kutatási területe: munka és magánélet összehangolása, tudásmenedzsment, munkaerőpiaci kérdések és megoldások.

DR. KÓBOR KRISZTINA, PHD: egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Kar, Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszék, E-mail: kobor.krisztina@sze.hu

Kóbor Krisztina szociális munkás és szociálpolitikus. Szakmai tapasztalatait a civil/nonprofit szektorban és a gyermekjóléti alapellátások körében szerezte. Jelenleg a Széchenyi István Egyetem Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszékének egyetemi adjunktusa.

† DR. LADOS MIHÁLY, CSC: egyetemi docens, tanszékvezető; Széchenyi István Egyetem; tudományos főmunkatárs, ELKH Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály

Lados Mihály (1961–2021) a regionális tudomány elismert kutatója. 2018 óta volt a Széchenyi István Egyetem Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszékének tanszékvezetője, 1996 óta a Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály tudományos főmunkatársa, korábbi igazgatóhelyettese, igazgatója, osztályvezetője. 2017 óta a Magyar Urbanisztikai Társaság Győr-Moson-Sopron megyei szervezetének elnöke volt. 2011-ben Pro Régió díjjal ismerték el munkásságát.

PROF. DR. LENGYEL IMRE, DSC: egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, E-mail: ilengyel@eco.u-szeged.hu

Lengyel Imre a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Karának egyetemi tanára, az MTA doktora. Kutatási területe: regionális versenyképesség, regionális és városgazdaságtan, regionális és lokális gazdaságfejlesztés. Közel 300 tudományos publikáció szerzője, független hivatkozásainak száma mintegy ötezer, Hirsch-inde-

xe 28. A regionális versenyképesség mérésére és javítására általa kidolgozott piramis modellt közel 30 országban alkalmazták és 22 nyelvre fordították le.

DR. MORVAY SZABOLCS, PHD: kutató, Gróf Bethlen István Kutatóközpont, E-mail: morvay.szabolcs@sze.hu

Morvay Szabolcs a Széchenyi István Egyetem tudásbázisán működő Gróf Bethlen István Kutató Intézet kutatója. Jelenleg olyan témakörökön dolgozik az intézetben, mint a kreatív városok, illetve a kulturális és kreatív gazdaság.

DR. NAGYHÁZI GYÖRGY, PHD: program-koordinációs referens, Innovációs és Technológiai Minisztérium, E-mail: nagyhazigy@gmail.com

Nagyházi György a Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem-filozófia szakán végzett 1992-ben. Ezt követően 1995-ben a Közép-Európai Egyetemen politikatudományi MA-t, majd 1998-ban MPhil fokozatot szerzett. A Széchenyi István Egyetem doktori iskolájában 2015-ben regionális tudományi PhD fokozatot szerzett. Jelenleg az Innovációs és Technológiai Minisztériumban dolgozik program-koordinációs referensként, és többek között az OECD LEED – helyi gazdaságfejlesztés és munkahelyteremtés – bizottságában mint nemzeti delegált működik közre.

PROF. DR. RECHNITZER JÁNOS, DSC: professor emeritus, Széchenyi István Egyetem, E-mail: rechnitzer.janos@sze.hu

Rechnitzer János professor emeritus a Széchenyi István Egyetemen. Kutatási területei: regionális gazdaságtan, városfejlődés, önvezető járművek. Több mint 300 tanulmánya, számos könyve jelent meg, hivatkozásainak száma közel 3 500. A területi töke a városfejlődésben – A GYŐR-KÓD című monográfia szerzője. Győrben él és alkot.

DR. HABIL REISINGER ADRIENN: egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék, E-mail: radrienn@sze.hu

Reisinger Adrienn 2010-ben szerzett PhD fokozatot a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájában, ahol 2017-ben regionális tudományokból habilitált. Jelenleg az egyetem Gazdasági Elemzések Tanszékének egyetemi docense, ahol többek között az alábbi tantárgyakat oktatja: Statisztika; Nonprofit gazdaságtan; Közösségi tervezés és technikái; Társadalmi részvétel és módszerei. 2016 szeptembere óta az egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának tudományos szervezési dékánhelyettese. 2016-ban jelent meg Nárai Mártá-

val közösen írt monográfiája „Társadalmi Felelősségvállalás és Részvétel” címmel a Dialóg Campus kiadónál. 2018 óta a folyóirat főszerkesztője. Kutatási területei: társadalmi részvétel és felelősségvállalás; vállalati társadalmi felelősségvállalás; a tér és a társadalom szerepe a gazdasági folyamatokban.

DR. SMAHÓ MELINDA, PHD: egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék, E-mail: smahom@sze.hu

Smahó Melinda a Széchenyi István Egyetemen végzett okleveles közgazdászként. Tudományos pályáját az MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetében kezdte (2002–2010). PhD fokozatát a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájában szerezte meg 2009-ben, gazdálkodás és szervezéstudományokból. 2010 szeptemberétől az egyetem Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszékének adjunktusa. Szakterülete a regionális gazdaságtan és a területi politika, ezekhez kapcsolódóan több magyar és idegen nyelvű könyv társszerzője illetve társszerkesztője, hazai és nemzetközi folyóiratcikkek lektora. Kutatási területei: a tudás és a területi fejlődés összefüggései, az iparági körzetek tudásalapú folyamatai, az Ipar 4.0 területi aspektusai, valamint az önzvezető járművek nemzetgazdasági és városi hatásai.

SOMLYÓDYNÉ PROF. DR. HABIL PFEIL EDIT: egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék, E-mail: somlyody@sze.hu

Somlyódyné Pfeil Edit egyetemi tanár, jogász. Kutatási tapasztalatait a területi tudományok hazai vezető kutatóintézetében, az MTA Regionális Kutatások Központjában szerezte. PhD értekezését a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolájában védte meg. Az ezredfordulón bekapcsolódott a felsőoktatásba, jelenleg a Széchenyi István Egyetem oktatója és a SZE Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájának törzstagja. Az önkormányzati integráció, a városi kormányzás, valamint a közmenedzsment témakörben számos publikáció szerzője.

DR. SZŐKE JÚLIA, PHD: egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Kar, Nemzetközi Tanulmányok és Kommunikáció Tanszék, E-mail: szokej@sze.hu

Szőke Júlia egyetemi docens, okleveles közgazdász és nemzetközi kapcsolatok szakértő. A „Kis- és középvállalatok határon átnyúló gazdasági kapcsolatai kulturális aspektusból” című doktori disszertációját 2014-ben, summa cum laude védte meg. Főbb kutatási területei a kommunikáció (interkulturális kommunikáció,

üzleti kommunikáció, üzleti tárgyalások), valamint a kultúraközi kapcsolatok és az interkulturális menedzsment témakörei. 2008 óta oktat a felsőoktatásban kommunikáció és nemzetközi tanulmányok területeken magyar, angol és olasz nyelven. Több mint 50 folyóiratcikket, konferenciaközleményt és könyvrészletet írt a kutatási témájában. Több, fiatal tehetségeknek szóló ösztöndíj nyertese.

TÓTH ORSOLYA: BA duális szakos hallgató, Széchenyi István Egyetem, Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszék; szociális munkás asszisztens, gyakornok, Család és Gyermekjóléti Központ, E-mail: abrahamtoth.orsolya@gmail.com

Tóth Orsolya szociális munkás asszisztens, és jelenleg a Széchenyi István Egyetem Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszéken szociális munka BA duális szakos, végzős hallgató. A duális képzés keretén belül a győri Család-és Gyermekjóléti Központ gyakornoka.

AUTHORS

DEÁK, ISTVÁN: PhD student, Széchenyi István University, Doctoral School of Regional- and Business Administration Sciences, Doctoral Program in Regional Sciences; Supply Chain Director, MOBILBOX Container Trading Ltd., E-mail: deaki1979@gmail.com

István Deák is a PhD student at the Doctoral Program in Regional Sciences at Széchenyi István University in Győr and works as a Supply Chain Director at MOBILBOX Container Trading Ltd. in Szigetszentmiklós. The author is an economist, logistics and warehousing expert and leader, and has been working in various management positions in the field of logistics for more than 13 years. István has a Master's degree in Master of Business Administration (MBA), Economist MSc degree in Management and Leadership and MSc degree in Supply Chain Manager programs from University of Pannonia in Veszprém. Furthermore, he has an Economist Specialized in CSR Management postgraduate course degree at Budapest Metropolitan University in Budapest. His main research fields are CSR, sustainability and globalization. However, he investigates the formation and the implications for different social phenomena in the environment and society. He has been engaged in writing articles and publications since 2012, he has 10 publications.

PROF. DR. HABIL DUSEK, TAMÁS: university professor, Széchenyi István University, E-mail: dusekt@sze.hu

Tamás Dusek is head of Economic Analysis department and head of Regional Science and Business Administration Doctoral School at the Széchenyi István University, Győr, Hungary. He is editor-in-chief of Statisztikai Szemle and Hungarian Statistical Review, and member of the editorial board in four academical journal. His research interests cover spatial statistics, regional science, epistemological and historiographical questions of science. He has over 150 publications. He has attended academic conferences as a presenter more than 100 times.

DR. HORVÁTH-CSIKÓS, GABRIELLA, PHD: lecturer, Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Institute of Foreign Languages, E-mail: Horvath-Csikos.Gabriella@szie.hu

Gabriella Horváth-Csikós received her doctorate in 2020 at the Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, in the Doctoral School of Business and Management. She is involved in many domestic and foreign researches. Her topic of research is language mentoring, and soft skills at work at today's labour market.

DR. HABIL JUHÁSZ, TÍMEA, PHD: senior researcher, Budapest Business School, Faculty of Foreign Trade, E-mail: juhasz.timea@uni-bge.hu

Tímea Juhász received her doctorate in 2010 and habilitated in 2019 at Széchenyi István University. She is involved in many domestic and foreign researches. She is currently a senior research fellow at the Faculty of Foreign Trade at Budapest Business School. In addition to research, she is a senior consultant for a Belgian consulting firm, where she participates in the implementation and operation of integrated systems.

DR. KÓBOR, KRISZTINA, PHD: assistant professor, Széchenyi István University, Apáczai Csere János Faculty, Department of Social Studies and Sociology, Email: kobor.krisztina@sze.hu

Krisztina Kóbor is a social worker and social politician. She gained her professional experience in the civil/non-profit sector and in basic child welfare services. Currently an assistant professor at the Department of Social Studies and Sociology, Széchenyi István University.

† DR. LADOS, MIHÁLY, CSC: associate professor, head of department; Széchenyi István University; senior research fellow, Eötvös Loránd Research Network Centre for Economic and Regional Studies, Institute for Regional Studies, West Hungarian Research Department

Mihály Lados (1961–2021) was the head of the Department of Regional Studies and Public Policy at the Széchenyi István University, he was a senior research fellow from 1996 at the Eötvös Loránd Research Network Centre for Economic and Regional Studies, Institute for Regional Studies, West Hungarian Research Department where he was also deputy director and director. From 2017 he was the leader of the Győr-Moson-Sopron body of the Hungarian Society for Urban Planning. In 2011 he got the Pro Régió Award.

PROF. DR. LENGYEL, IMRE, DSC: university professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, E-mail: ilengyel@eco.u-szeged.hu

Imre Lengyel is a Professor at the Faculty of Economics and Business Administration at the University of Szeged. His research fields: regional competitiveness, regional and urban economics, regional and local economic development. He is the author of nearly 300 scientific publications, has about 5,000 independent citations and his Hirsch-index of 28. The pyramid model he developed to

measure and improve regional competitiveness has been applied in nearly 30 countries and translated into 22 languages.

DR. MORVAY, SZABOLCS, PHD: researcher, Gróf Bethlen István Research Institute, E-mail: morvay.szabolcs@sze.hu

Szabolcs Morvay is a researcher of Gróf Bethlen István Research Institute at Széchenyi István University. Currently he is working as a researcher on behalf of Győr, dealing with the creative cities and the cultural and creative economy.

DR. NAGYHÁZI, GYÖRGY, PHD: program coordination officer, Ministry of Innovation and Technology, E-mail: nagyhazigy@gmail.com

György Nagyházi graduated from the Kossuth Lajos University, Department of History and Philosophy in 1992. He then obtained an MA in Political Science from the Central European University in 1995 and an MPhil degree in 1998. At the Széchenyi István University's doctoral school he obtained a PhD degree in regional science in 2015. He currently works for the Ministry of Innovation and Technology and, among others, participates in the OECD LEED Committee on Local Economic Development and Job Creation as a national delegate.

PROF. DR. RECHNITZER, JÁNOS, DSC: professor emeritus, Széchenyi István University, E-mail: rechnitzer.janos@sze.hu

János Rechnitzer is a professor emeritus at the Széchenyi István University. His research fields: regional economics, urban development and effects of self-driving vehicles. He has written more than 300 articles and several books, and he has nearly 3,500 references. He is the author of the book "A területi tőke a városfejlődésben – A GYŐR-KÓD". He lives and works in Győr

DR. HABIL REISINGER, ADRIENN: associate professor, Széchenyi István University, Kautz Gyula Economics Faculty, Department of Economic Analyses, E-mail: radrienn@sze.hu

Adrienn Reisinger graduated as an economist at the Széchenyi István University in Győr in 2005, she got the PhD degree in 2010 at the University Doctoral School of Regional- and Economic Sciences and the habilitation degree in 2017. Now she is working at the University at the Kautz Gyula Economics Faculty, Department of Economic Analyses as a university associate professor and she is the vice-dean of scientific cases at the Faculty. She teaches Statistics, Community planning and its methods, Nonprofit Economics. She has been the chief editor of the Journal

since 2018. Her research areas are the followings: the theoretical and practical background of the citizen/social participation; the personal and social responsibility; corporate social responsibility; spatial approaches of companies. She is the co-author of the Hungarian book Társadalmi felelősségvállalás és részvétel (Social responsibility and participation).

DR. SMAHÓ, MELINDA, PHD: assistant professor, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Economics, Department of Regional Studies and Public Policy, E-mail: smahom@sze.hu

Melinda Smahó graduated as an economist at Széchenyi István University, and started her scientific career at Hungarian Academy of Sciences Centre for Regional Studies West-Hungarian Research Institute (2002–2010). She obtained her PhD degree at Széchenyi István University Doctoral School of Regional- and Business Administration Sciences in 2009, and has been working as an assistant professor at Széchenyi István University Department of Regional Studies and Public Policy since September 2010. Her professional expertise covers regional economics and territorial policy. Related to these fields, she has been co-author and co-editor of books published in Hungarian and foreign languages, as well as reviewer of Hungarian and international journal articles. Her main research areas comprise relations between knowledge and spatial development, knowledge-based processes of industrial districts, territorial aspects of Industry 4.0, as well as national economic and city effects of self-driving vehicles.

SOMLYÓDYNÉ PROF. DR. HABIL PFEIL, EDIT, PHD: university professor, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Economics, Department of Regional Studies and Public Policy, E-mail: somlyody@sze.hu

Edit Somlyódy-Pfeil has a full professor position and is a lawyer by profession. She gained her research experience at the leading Hungarian research institute, the Regional Research Centre of the Hungarian Academy of Sciences. She defended her PhD dissertation at the Doctoral School of the Faculty of Law of the University of Pécs. At the turn of the millennium she joined higher education, and is currently lecturer at the Széchenyi István University and the member of the Doctoral School of Regional Science and Economics. Her research interests include the territorial issues of Public Administration, Urban Governance and Public Management.

DR. SZÓKE, JÚLIA, PHD: associate professor, Széchenyi István University, Apáczai Csere János Faculty of Education, Humanities and Social Sciences, Department of International Studies and Communication, E-mail: szokej@sze.hu

Júlia Szőke is an associate professor, a business and management economist, and an international relations expert. Her PhD dissertation – 'Cross-border business relations of small and medium-sized enterprises from cultural aspect' – was defended in 2014 (summa cum laude). Her main research areas include communication (intercultural communication, business communication, and business negotiations), cross-cultural relations and intercultural management. She has been teaching in higher education in the fields of communication and international studies in Hungarian, English and Italian since 2008. She has written more than 50 articles, conference papers and book chapters in her research topic. She has won several scholarships for young talents.

TÓTH, ORSOLYA: BA dual graduate student, Széchenyi István University, Department of Social Studies and Sociology; social worker assistant, intern, Family and Child Welfare Center, E-mail: abrahamtoth.orsolya@gmail.com

Orsolya Tóth is a social worker assistant and is currently a dual graduate student at the Department of Social Studies and Sociology of the Széchenyi István University. Within the framework of the dual training, she is an intern at the Family and Child Welfare Center in Győr.

LEKTOROK/REVIEWERS

Csizmadia Zoltán (Széchenyi István Egyetem)

Fekete Dávid (Széchenyi István Egyetem)

Germuska Pál (Magyar Nemzeti Levéltár)

Honvári János (Széchenyi István Egyetem)

Konczosné Szombathelyi Márta (Széchenyi István Egyetem)

Kurucz Attila (Széchenyi István Egyetem)

Lengyel Imre (Szegedi Tudományegyetem)

Rácz Szilárd (ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete Dunántúli Tudományos
Osztály)

Sólyom Andrea (Budapesti Corvinus Egyetem)

Tóth Péter (Széchenyi István Egyetem)

Minerva baglya csak a beálló alkonnal kezdi meg röptét.
(G. W. F. Hegel)

